II. 1726

Инв. № 4727.

ОЧЕРКЪ
НА
ДИПЛОМАТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
НА
БАЛКАНСКИТѢ ДЪРЖАВИ

РЕЗЮМЕ НА ЛЕКЦИИТѢ, ЧЕТЕНИ
ОТЪ
Д-РЪ С. ДАНЕВЪ
ВЪ
БАЛКАНСКИЯ БЛИЗКОИЗТОЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ВТОРО ИЗДАНИЕ ПОПРАВЕНО И ДОПЪЛНЕНО

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „НОВЪ ЖИВОТЪ“
1931

I. УВОДЪ.

Дипломатическата история на Балканскитѣ държави е тѣсно свързана съ развитието на източния въпросъ. Тя е тъй преплѣтена съ него, щото може да се разбере само вѫтре въ рамкитѣ на тоя въпросъ, вънъ отъ които тя въ сѫщность не излиза. И действително източния въпросъ, откритъ едновременно съ западането на Отоманската империя, трѣбваше, следъ постепенното изтласкване на турцитѣ отъ далечнитѣ тѣхни владѣния въ Европа, да засѣгне и Балканския полуостровъ. Тоя процесъ на разлагане въ близостьта на турската столица съвпада съ развитието идеята на народноститѣ. Ето първоизточника за образованието на отдѣлнитѣ балкански държави. Но само тази проява на народно съзнание — подхранена особено отъ французската революция насамъ, не би била достатъчна да провали Турция и да уреди нейното наслѣдство, ако не бѣше намѣсата на великитѣ сили.

За да бѫде картината по-пълна, трѣбва да се изтъкне, че разрушенето устоитѣ на турското владичество се дължи преди всичко на самитѣ турци на тѣхната неспособность да се еманципиратъ отъ мюсюлманската вѣрска идеология и да създадатъ държавна уредба на модерни начала, като използуватъ придобивкитѣ на европейската култура, съ която бѣха въ съприкосновение въ течение на цѣли вѣкове. Отъ тукъ проистича вѫтрешната слабость на турската империя, която не й даде възможность да противостои съ успѣхъ на ударитѣ отъ вънъ — удари сѫдбоносни за нея. За европейската же мозайка отъ народи турцитѣ бѣха и си останаха до край чуждица. Дошли като вихрушка отъ Азия, тѣ стремглаво, може да се каже, се отзоваха дори подъ стѣнитѣ на Виена. Но веднажъ натъкнали се на сериозенъ отпоръ, тѣ бидоха тласнати, сѣкашь, по наклонена плоскость и осѫдени да линѣятъ и чезнатъ безъ спиръ. И тъй следъ порухата, внесена въ стара Европа отъ френската революция дойде редъ, благодарение на духа на времето, да се свѣстятъ и балканскитѣ народи. Тѣхното освобождение върху развалинитѣ на Турция е резултатъ както на ценното съдѣйствие тъй не по-малко и на съперничеството на великитѣ сили. Мисъльта за създаване отдѣлни народни държави се наложи отъ само себе, щомъ стана ясно, че Турция крачи неудържимо къмъ провала, а никоя велика европейска сила не може да я замѣсти.

Изобщо балканскитѣ народи не дѣйствуваха координирано. Обикновенно движенията избухнаха въ единъ кѫтъ на полуострова, гдето обстоятелствата биваха благоприятни, безъ да обхващатъ всички народи. Само завѣрата изглеждаше да засѣга цѣлия полуостровъ или по-добре цѣлокупния православенъ свѣтъ, ако и въ резултатъ да бѣше тя използувана изключително за гръцката кауза. Иначе движенията се развиваха въ различни времена и области, независимо едно отъ друго. Връзката помежду имъ трѣбва да се дири въ почина или съревнуването на великитѣ сили. Ако не се вематъ въ внимание разчетитѣ на тия последнитѣ, често събитията ще се представляватъ загадъчни. Ето защо за систематичното изложение на дипломатическата история на Балканскитѣ държави ще бѫде потрѣбно да проследимъ и отношението на виликитѣ сили спрямо балканскитѣ народи. Застанали на това становище, ние ще сме въ положение да хвърлимъ пълна свѣтлина върху усилията на тия последнитѣ да се освободятъ отъ турското иго и да образуватъ отдѣлни народни държави.

II. ПОЛОЖЕНИЕТО НА ТУРЦИЯ ВЪ НАЧАЛОТО НА 19-ТО СТОЛѢТИЕ. *)

Никога положението въ Турция не е било тъй разбъркано, както въ края на 18-то и въ началото на 19-то столѣтие. Яничаритѣ, нѣкога най-надежна охрана на халифската власть, бѣха станали размиренъ елементъ за султанитѣ и бичъ за населението. Чети подъ разни названия — кърджалии, далии — кръстосваха провинцията, обираха и всячески притѣсняваха мирнитѣ жители. За убѣжище на населението служаха недостѫпнитѣ планински мѣстности, тъй щото най-плодороднитѣ полски засѣлища биваха запустѣли. Представителитѣ на централното правителство бѣха безъ всѣкакъвъ авторитетъ. Али паша въ Янина и Пазвантоглу въ Видинъ сѫ използували общото разстройство на държавата, за да упорствуватъ на заповѣдитѣ на султана и дори да се провъзгласятъ за независими отъ него.—Безъ коренни реформи въ управлението, Турция бѣше обречена на загинване. Къмъ това именно срѣдство е прибѣгналъ султанъ Селимъ III. Но късно, а следователно и напрасно. Неговитѣ усилия сѫ се разбили о упорството на размирнитѣ елементи и той е трѣб-

---

*) За миналото на българския народъ подъ турцитѣ следъ освобождението вижъ A. Hajek „Bulgarien unter Turkenherrschaft“, Виенна 1925, F. Hybl „Dějiny národa bulharskeho“, т. II, Прага 1930 и К. Кожухаровъ „България и Източния въпросъ“.

вало да плати съ главата си за тая своя смѣлость. И хаосътъ е продължавалъ.

При това отчаяно положение спасението си Турция дължи на несъгласието на великитѣ сили, защото противоречивитѣ имъ интереси сѫ осуетявали всѣки опитъ за ликвидация на турското владичество. Такива опити е имало цѣла редица. Франция, която въ течение на вѣкове е била приятелка, а понѣкога дори съюзница на Турция — въ XVII-ий вѣкъ кральтъ на старшата дъщеря на католическата църква, Лудвикъ XIV-й, бѣше съюзникъ на Сюлеймана Величествений, — съ похода си въ Египетъ бѣше прекѫсналъ старитѣ дружески връзки. Да, Бонапартъ по едно време мечтаеше за възможна раздѣла на Турция. Напротивъ, Русия, вѣковния врагъ на Турция, отъ която въ Кючюкъ-Кайнарджийския миръ презъ 1774 год. тя успѣ да изтръгне правото за покровителство надъ православнитѣ въ цѣла турска империя, тъкмо тогава намѣри смѣтка да застане на нейна страна и да я запази отъ погибель. Къмъ нея се присъедини главната съперница на Франция, Англия, която до тогава на изтокъ обрѣщаше внимание предимно на търговскитѣ си интереси, както това показва знаменателния фактъ, че до 1803 г. английски посланикъ въ Цариградъ се плащаше не отъ държавата, а отъ кооперацията „The Company of Merchants of the Levant.“ Прусия, заната другаде, не се интересуваше отъ сѫдбата на Турция. Тя само се мѫчеше отъ време на време да използува Дунавскитѣ княжества, за която цель имаше свой консулъ въ Яшъ, столицата на Молдавия и да интригува противъ Австрия. Колкото за последнята, следъ пропѫждането на турскитѣ пълчища отъ старитѣ нейни предѣли въ Пожаревачкия миръ отъ 1718 г., тя ту посѣгаше да откѫсне за себе дѣлъ отъ Турция, ту, обезпокоена отъ последицитѣ отъ нейното разнебитване, се стараеше да я закрѣпи. Особенно я плашеше устрѣма наруситѣ къмъ Цариградъ. При все това понѣкога тя се съюзяваше съ самитѣ тѣхъ за съвмѣстна обща борба противъ турцитѣ. Но по странно съвпадение тъкмо подобна комбинирана акция свършваше безуспѣшно.

При тая обстановка Турция продължаваше да влачи жалкото си сѫществувание. Но тя пакъ не можа да избѣгне своята участь, защото, запазена криво-лѣво отъ външнитѣ неприятели, отвори й се нова рана, — да се бори съ разбунтуванитѣ, ней подчинени до тогава народи, които ламтѣха за самостоятеленъ политически животъ.*)

---

*) Вижъ съчинението на оксфордския професоръ William Miller. — The Ottoman Empire, 1801—1913.“ Cambridge 1913.

III. БАЛКАНСКИТѢ ДЪРЖАВИ ДО КРИМСКАТА ВОЙНА.

а. Освобождението на Сърбия.*)

Възстанието въ Сърбия почна въ 1804 год. подъ ръководството на Кара-Георги. То бѣше първия сполучливъ опитъ на Балканския полуостровъ за освобождение отъ турското иго. Успѣхътъ му се дължи на особенно благоприятната обстановка, всрѣдъ която то се развиваше. Възстанието избухна въ Шумадия, мѣстность пресѣчена и граничаща на северъ съ Австрия. Въ съприкосновение съ своитѣ сънародници оттатъкъ Сава и Дунава, сърбитѣ получаваха отъ тѣхъ, докле трая възстанието, помощи въ оръжие, муниции, офицери отъ австрийската военна граница, па и доброволци. Отъ друга страна, избухването на възстанието съвпада съ най-размирното време на турската държава, когато вследствие на вътрешни безредици тя едвамъ се крѣпеше. Връзъ това отгоре възстанието почна въ видъ на вѣрноподаническо движение въ полза на султана противъ размирнитѣ провинциални главатари — еничери, наречени даалии, които притѣсняваха не само раята, но и правовѣрнитѣ мюсюлмани. Само следъ като то се засили и распространи, Кара-Георги почна да открива картитѣ си. Но все пакъ безъ чужда помощь то едва-ли можеше да свърши благополучно за сърбитѣ.

Отъ това гледище интересно е, на първо мѣсто, поведението на съседната австрийска империя. Нейнитѣ погранични власти, по нареждание отъ Виена или по своя инициатива, съ гледали презъ пръсти на сношенията между възстаницитѣ и тѣхнитѣ единородци въ Австрия и по нѣкогажъ не малко ги улеснявали. Трѣбва да се отбележи, че следъ изселванието на патриархъ Црноевичъ отъ Печь задъ Дунава, сърбския народъ влизаше всѣкога въ смѣткитѣ на австрийската политика. Въ войнитѣ презъ XVIII столѣтие голѣмъ брой сърби ратуваха подъ австрийско знаме. Така особено въ войната презъ 1787 год., обявена отъ Иосифъ II на турцитѣ за освобождението на Сърбия. Впрочемъ отъ 1718 год. до 1739 год. часть отъ Сърбия влизаше въ границитѣ на австрийскитѣ владѣния. Тъй съ обяснява, че следъ провъзгласяването на възстанието първата постъпка на Кара-Георги бѣше да се обърне въ Виена и да иска австрийски протекторатъ, евентуално поставянето на нѣкой ерцхерцогъ на чело на управлението въ Сърбия. Наистина това предложение не се прие, защото, преди всичко, тежката неволя, създадена отъ Наполеона на Австрия, я отклоняваше отъ всѣкаква експансивна политика. Но все пакъ тя даваше да се разбере, че съчувствуваше на възстанието. А за възстаницитѣ имаше голѣмо морално значение съчувственното отнасяне на една велика сила като Австрия.

---

*) Вижь интересното изложение направено като хабилитационна речь въ Пражския Университетъ отъ доцентката г-ца Д-ръ М. Паулова, 1925.

За сжщата цель сърбитѣ се отнесоха за помощь и къмъ Англия и Франция, но тази имъ постжпка не имà успѣхъ. Англия бѣше далечъ, па и доста свързана съ Турция. Сжщо и Наполеонъ, който, следъ Пресбургския миръ и основаването на Илирия съ столица Любляна, застана близко до сждбинитѣ на югославянитѣ, и той отказа всѣка помощь. Сърбското движение не му идеше на смѣтка. Тъй се обяснява инструкцията, дадена отъ Талейрандъ на френския пратеникъ генералъ Себастиани въ Цариградъ, който съобразно съ нея настояваше предъ Портата да смаже съ сила възстанието. Въ основата си тая политика остана неизмѣнна и когато по-късно Кара-Георги изпрати тайна мисия въ Парижъ да склони Наполеона да посрѣдничи между сърбитѣ и Турция и вообще да ги земе подъ своя защита.

Единствената държава, която намѣри възможность да подпомогне възстанието — по нѣкога материално и съ жива сила, а всѣкога димпломатически предъ Портата, бѣше Русия. Това се обяснява съ цѣлитѣ, които преследваше Русия, или по-добре отъ общностьта на стремежитѣ на двеѣ страни насочени противъ Турция. Испърво възстаницитѣ рѣшаватъ да изпратятъ специална мисии въ Русия на чело съ Матей Ненадовичъ, която действително успѣва да заинтересува руското правителство да земе присърдце освобождението на Сърбия. Вследствие на това назначава се първия руски пратеникъ въ Бѣлградъ — нѣкой си Родофиникинъ, гъркъ по происхождение. Рускитѣ войски отъ Влашко приминаватъ въ Сърбия и редомъ съ сърбскитѣ възстаници се биятъ противъ турскитѣ войски. По-късно едно отдѣление руска войска заминава и се настанява въ Бѣлградъ. Наистина въ Тилзитъ и по късно въ преговоритѣ въ Ерфуртъ съ Нополеона Александръ I имà предъ видъ да се постави нѣкой ерцхерцогъ на чело на Сърбия, по случай да бжде тя и присъединена къмъ Австрия. За пояснение на тия кроежи не трѣбва да се изгубва изъ предъ видъ тогавашното състояние на духоветѣ, които не бѣха още всецѣло обвзети отъ идеята на народноститѣ и особенно тежненията на самото сръбско възстание, всѣкогажъ разположено къмъ Австрия. Но приближаващата буря надъ Русия, въ лицето на готвящия се срещу нея походъ отъ Наполеона, я заставлява да се свие въ черупката си и да сбере пръснатитѣ си по Балканитѣ сили противъ нахълталия въ нейнитѣ предѣли неприятель. Все пакъ въ Букурещския миръ отъ 1812 г. Русия успѣ да прокара (чл. 8), макаръ въ общи думи, принципа за автономията на Сърбия. Обаче за да се осѫществи тази автономия бѣше потрѣбна сила, а руските войски бѣха вече повикани да се завърнатъ обратно въ Русия. Вследствие на това главатаритѣ на възстанието отпаднаха духомъ. Кара-Георги се оттегля въ Австрия и въ кѫсо време, безъ особена мѫка, турскитѣ войски завзеха цѣла Сърбия. Това показва, очевидно, умората на възстаницитѣ, на военна нога почти десеть години, — и невъзможностьта за тѣхъ да се държатъ безъ чужда помощь. Колкото за поведението на Русия, нека не се забравя, че Наполеонови походъ подигаше на първъ редъ въпроса за нейното сѫществувание като държава . . .

Така се свърши първата фаза на сръбското възстание. Второто възстание, на чело на което застана Милошъ Обреновичъ, бѣше по-малко драматично. То се развиваше съобразно съ темперамента на новия главатарь по-скоро въ преговори. За сполучливия му край най-много спомогна активната дипломатическа намѣса на Александъръ I — начиная отъ 1816 година. Спаситель на Европа отъ Наполеона, излѣзълъ отъ Виенския конгресъ съ незначителна придобивка — съ присъединението само на Варшавското херцогство като отдѣлно конституционно царство, той се радваше на голѣмъ престижъ и по източнитѣ въпроси неговата дума се считаше за вѣзка, решающа. Веднага следъ приключването на наполеоновата епопея, Русия се обърва къмъ изтокъ и по отношение на Сърбия намѣри достатъчно орѫжие за нейна защита въ общата фраза за автономията — възприета въ Букурещския миръ. Отъ това гледище домогванията на Милоша бидоха горещо подкрѣпени отъ руския въ Цариградъ посланикъ, който непреставаше да заплашва Портата, че ако тя упорствува да не изпълнява постановлението на членъ 8 отъ договора отъ 1812 година за автономията на Сърбия, Русия не ще се посвѣни да отиде до крайность. Тая заплаха въ по-внушителна форма биде повторена следъ възцаряването на Николай I съ натрупване войски на Прутъ. Портата, съветвана отъ Англия, отстѫпи и така се сключи договора въ Аккерманъ отъ 1826 година, който, между друго, въ подробности опредѣляше характера на сръбската автономия. Въ добавъкъ договора задължаваше Турция да отстѫпи на Сърбия петтѣхъ Моравско-Тимошки окрѫзи На дѣло въпрѣки договора Портата все продължаваше да прави мѫчнотии. Това нейно упорство биде най-сетне сломено въ войната презъ 1828—1829 год., ако и сърбитѣ да не участвуваха въ нея. И действително Одринския миръ въ 1829 година окончателно очерта международния обликъ на Сърбия като васално княжество — подвластно на Портата. Последнята трѣбваше да се задоволи само съ плащането на годишенъ данъкъ и съ правото да държи войски въ нѣкои сръбски крепости. Все пакъ териториалнитѣ въпроси бидоха практически разрешени едвамъ въ 1833 година, когато вслѣдствие договора въ Ункяръ-Скелеси отъ сѫщата година руското влияние тържествуваше по всички линии въ Цариградъ и Милошъ можа самовластно да вземе окрѫзитѣ, които му бѣха отстѫпени въ Аккерманъ и да уреди своитѣ държавно-правни отношения съ Портата съ фермана отъ сѫщата година.

По-нататъшната история на Сърбия засѣга само въпроси отъ вѫтрешенъ характеръ, формата на управлението, личнитѣ съперничества между първенцитѣ отъ възстанието, династическитѣ разпри между Обреновичи и Кара-георгиевци. Както въ всички слаби държави, тия вѫтрешни борби се отразяваха и на външната политика на Сърбия, защото самитѣ сърби за преследване на свои вѫтрешни цели се облѣгаха на външни влияния. Такаруситѣ бѣха за уставното управление — за сътрудничеството на скупщината противъ деспотизма на Милоша, въ полза на Обреновичитѣ противъ Кара-георгиевцитѣ. Англия въ времето на Палмерстона гледаше да пречи на Русия и следователно заставаше на противоположно становище, ако и иначе да не се интересуваше много отъ сѫдбата на Сърбия. По-важно бѣше съперничеството между Русия и Австрия по династическия въпросъ.*) То особено изпъкна когато въ 1842 год пропѫдиха Михаилъ Обреновича III и скупщината повика на престола внука на героя отъ 1804 година Александъръ Кара-Георгевичъ. Приятелското разположение на Кара-Георгевича спрямо Виенския Дворъ се прояви особенно презъ размирнитѣ 1848—1849 години, когато сръбското население въ южна Унгария, облѣгнато на Бѣлградското правителство, възстана противъ бунтовницитѣ-Маджари. Въ тая игра на влияния Портата се постоянно колебаеше като следваше указанията на оная велика сила, съ която поддържаше най-тѣсни сношения. Тя считаше за голѣмъ успѣхъ, ако по нѣкога можеше да подчертае по-дебело, макаръ само на *книга*, своитѣ прерогативи като сюзеренна власть. Така въ фермана, съ който се утвърдяваше за князь на Сърбия Александъръ Кара-Георгевичъ, тя умишленно пропустна да отбележи, че княжеското достойнство е наследствено.

Изобщо до шестдесетъ-тѣхъ години ролята на Сърбия като югославянски Пиемонтъ се свеждаше до нула. Слаба, разнебитена вѫтрешно, тя не бѣше въ състояние да се прояви на вънъ, а по-скоро ставаше волно или неволно орѫдие на чужди влияния.

---

*) Вижъ отправения до Метерниха меморандумъ отъ известния югославянский дѣецъ Людовитъ Гай 1847.

б. Освобождението на Гърция

Гръцкото възстание избухна подъ влиянието на идеята на народноститѣ, благодарение на неистовствата на турското управление. Презъ дълги години то биде подготвено отъ тайнитѣ дружества, известни подъ името „Етники Хетерия“. Това движение съвпада съ хаотичното състояние на турската империя, когато Махмудъ II е водилъ тежка борба противъ яничеритѣ Тъкмо въ това време Али Паша Янински, фактически независимъ отъ централната власть, бѣше предизвикалъ настоящъ походъ противъ себе. Поставенъ на тѣсно отъ султанскитѣ войски, пашата, въпрѣки крутното си по-рано отнасяне спрѣмо християнитѣ, се провъзгласява за хетеристъ.— Много други обстоятелства сж благоприятствували засилването на възстанието На първо мѣсто, Гърция отъ всички балкански страни подпадна най-късно подъ турско иго. Така, Морея се присъедини къмъ Турция едвамъ въ срѣдата на 16-то столѣтие. Отъ 1669—1718 тя бѣше заета отъ Венецианцитѣ. При това Гърция, на югозападната морска периферия на Турция, лежеше на страна отъ класическитѣ походи, бѣше след. по-малко изложена на опустошение, по-малко пострадала отъ войни. Духътъ на населението не бѣше отпадналъ, най-паче въ южна Морея. Това може да се каже особенно за островитянитѣ, които забогатѣли чрезъ търговия и пиратство, бѣха почти независими, благодарение на относителната слабость на Турция по море, особено следъ злополучното за нея сражение при Лепанто срещу Донъ Хуанъ д'Аустрия въ 1571 г. — Въ тоя редъ на мисли трѣбва да се спомене, че въ столицата на империята гърцитѣ имаха своята патриаршия, която чрезъ духовенството поддържаше духоветѣ на гръцкото население. Сжщото правеха и многобройнитѣ гръцки чиновници, настанени на високи длъжности при Портата, както и въ Дунавскитѣ княжества. Вънъ отъ това гърцитѣ се опираха на своитѣ еднородци въ Йоническитѣ острови, които се радваха, по силата на решението на Виенския конгресъ отъ 1815 г., на пълна автономия подъ английски протекторатъ. Основателно тѣ разчитаха на своитѣ многобройни и богати колонии пръснати въ цѣла Европа, както и на европейското обществено мнение, благодарение на което притока на материални помощи и на доброволци не се прекъсна презъ цѣлото време на възстанието (Байронъ, умрѣлъ като доброволецъ въ Мисолунги, графъ Санта-Роза и др).*) Да, тѣ имаха на своя страна симпатиитѣ на цѣлия православенъ свѣтъ въ Турция, както свидѣтелствува за това участието на български доброволци въ гръцкото възстание (Възвание на народния поетъ Ригасъ къмъ българитѣ и други балкански народи).

---

*) За да си съставимъ ясно понятие за симпатиитѣ на западния свѣтъ къмъ възстаналитѣ гърци и за обилнитѣ помощи пращани на последнитѣ превеждамъ тукъ писмото на нѣкой си Енаръ (Eynard), швейцарецъ, до женевския спомагателенъ комитетъ отъ 28 окт 1822 г.: „споредъ Вашето решение испратихъ за гръцката марина на името на храбрия адмиралъ Миа

Предтеча на гръцкото възстание бѣше движението предизвикано въ Влашко и въ Молдавия презъ 1821 г. отъ Александъръ Испиланти, адютантъ на Александъръ I. Съ единъ отрядъ, въоръженъ и организиранъ на руска територия, той премина лесно презъ Прутъ и въ отсѫствието на турски сили и при съчувствието на молдовския господарь, самъ гръкъ фанариотъ, влѣзе въ Яшъ и побѣдоносно потегли за Букурещъ. Тамъ, обаче, той се натъкна на отпора на народното румънско движение подъ Тудоръ Владимиреско, насочено противъ фанариотитѣ, па едновременно и на навлѣзлата въ Влашко турска войска. Въ боя при Драгашани отряда на Ипсиланти претърпе съкрушително поражение, самъ Ипсиланти избѣга въ Австрия и съ това се ликвидира цѣлото движение.

Месецъ следъ това (1821 г.) почна движението въ самата Гърция подето отъ Маврокордато и брата на Ипсиланти. Въ скоро време възстанието обзе Морея, островитѣ и континентална Гърция. Разширението му бѣше легко, защото вънъ отъ нѣкои укрепени точки, турцитѣ не разполагаха съ въоръжени сили. Успѣшно дѣйствуваха по море и островитянитѣ.

Това бѣше първата фаза на възстаническото движение. Въ тая фаза то имаше безспоренъ успѣхъ; но тоя успѣхъ се дължи главно на недостатъчнитѣ турски сили на лице въ размирнитѣ области. Втората фаза почна съ пристигането на турски войски отъ северъ и отъ Египетъ по море. За възстаницитѣ положението стана тежко, да, безнадеждно, особено когато се появиха и кръвни раздори между тѣхнитѣ главатари. При тази обстановка може смѣло да се твърди, че ако не бѣше намѣсата на тритѣ държави покровителки — Русия, Англия, Франция, възстанието сигурно щѣше да пропадне. Гръцката свобода се дължи прочее на щиковетѣ на тия три сили. — Войната се води съ голѣмо ожесточение и ако се вмѣняватъ въ грѣхъ на турцитѣ кланетата въ Цариградъ (патриархъ Григорий V обѣсенъ съ маса епископи, ар-

---

улисъ въжета, платна и снаряди за 10000 франка заедно съ една малка пратка жито. — Бързамъ да Ви увѣдомя, че получихъ отъ мнозина гръцки главатари и отъ правителството вь Науплия писма пълни съ изрази на благодарность къмъ комитета съ молба да продължава испращането на помощи...“ На края Енаръ предлага на работницитѣ отъ всички професии да се задължатъ да внасятъ отъ 5 до 25 сантима седмично отъ своята заплата за въ полза на възстаналитѣ гърци! Самъ той, Енаръ, обѣщава да посвѣти за сѫщата цель всичкото си време, всичкитѣ си способности, всичкия си имотъ.

химандрити и др.), опустошението на о. Хиосъ и жестокоститѣ на Ибрахимъ Паша въ Морея, не по-долу падаха и гърцитѣ: Модонския епископъ допусна да се избиятъ маса турци предали се въ Наваринъ 1821 г., а други нѣколко хиляди, между които старци, жени и дѣца, испрати да измратъ отъ гладъ въ Сфактерия! Сжщо тъй не трѣбва да се забравя, че слѣдъ превземането на Триполица гърцитѣ хладнокръвно погубиха 12,000 плѣнници мюсюлмани и евреи, на които децата и момитѣ продадоха като роби.*)

Съ външния свѣтъ възстаницитѣ са опитаха да влѣзатъ въ сношение веднага следъ провъзгласяването му. Първата постжпка се направи предъ конгреса въ Любляна, но съ отрицателенъ резултатъ: Александъръ I подъ давлението на Метерниха бѣше заставенъ да заличи отъ списъцитѣ на руската армия предводительтъ на хетерията въ Дунавскитѣ княжества, своя адютантъ Александъръ Испиланти. Австрия турѝ ржка на него и го държà затворенъ до самата му смърть цѣли шесть години. Но това не отчая възстаницитѣ. Наистина тѣхниятъ опитъ да бждатъ изслушани на конгреса въ Верона 1822 г.**) не сполучи, но все пакъ мемоаритѣ имъ се внесоха въ конгреса и станаха достояние на участницитѣ въ него. Двѣ обстоятелства говорѣха въ полза на възстанието. Въ Англия пое министерството на външнитѣ дѣла либерала Джорджъ Каннингъ, който направи преломъ въ английската политика и на дѣло призна гърцитѣ за воюваща страна. Въ Русия общественното мнение бѣше сжщо благоприятно за Гърция и, по вѣрски и политически съображения, застави царя да се намѣси въ нейна полза. На това се дължи предложението на Александръ I, направено следъ конгреса въ Верона, да се даде пълна автономия на гръцкитѣ земи, включително о. Критъ и Епиръ, но само раздѣлени на три отдѣлни области. Това предложение не бѣше по вкуса на Турция, но то не задоволяваше и гърцитѣ, които тъкмо тогава бѣха постигнали извѣстни успѣхи на бойното поле. Но когато египетскитѣ войски подъ Ибрахимъ Паша вече навлѣзоха въ Морея, а и отъ Цариградъ пристигнаха прѣсни сили въ континентална Гърция, та възстанието изглеждаше да замре въ близко бждаще, гърцитѣ въ смущението си прибѣгнаха до една отчаяна постжпка: турихa се подъ английски протекторатъ (1825 г.) Това дадé поводъ на Русия, въ която на престола се бѣ вече качилъ енергичния Николай I, да обърне по-сериозно внимание на Гърция. Следъ дълги преговаряния съ Уелингтонъ, като специаленъ английски пратеникъ въ Петроградъ, Англия и Русия възприеха единъ конкретенъ планъ за автономия въ Гърция, (Протоколъ въ С. Петербургъ отъ 4 априлъ 1825 г.), като за спиране кръвополитието предложиха своето посрѣдничество на двѣтѣ страни. Паралелно съ това Николай I събра внушителна сила на Прутъ и застави турцитѣ въ Акерманския договоръ 1826 г. да приематъ исканията му относително Сърбия и Дунавскитѣ княжества. Но все пакъ тѣ отказаха да държатъ смѣтка отъ тоя договоръ досѣжно Гърция. Това застави силитѣ да действуватъ по енергично. На 6 юлий 1827 г. биде подписанъ въ Лондонъ особенъ договоръ между Англия, Русия и Франция. Тия три сили, наречени отъ тогава сили покровителки, се спрѣха на мисъльта за активна намѣса въ възстанието, като първомъ обличаха тая своя намѣса въ форма на посрѣдничество. Договорътъ цѣлеше да се наложи на Турция автономията на Гърция подъ сюзеренитета на султана срѣщу плащането на годишенъ данъкъ (чл. 2). По-нататъкъ договорътъ постановяваше отчуждението имотитѣ на турцитѣ срещу обещетение, защото съжителството на християни и мюсюлмани се считаше несъвмѣстимо. Въ единъ таенъ членъ се предвиждаше, че ако Портата не приеме направеното предложение, силитѣ ще влезатъ въ официални връзки съ гърцитѣ посрѣдствомъ своитѣ консули и ще вcase взематъ всички мѣрки, които обстоятелствата ще продиктуватъ. Посрѣдничеството се предложи на два пѫти съ колективна нота на силитѣ, но Пертевъ Паша, тогавашния рейсъ ефенди, го отблъсна и двата пѫти. Между тѣмъ флотитѣ на тритѣ сили блокираха турско-египетската флота въ Наваринския заливъ, гдето последнята, по правокация отъ турска страна, биде нападната и съвършенно унищожена на 10 октомври 1827 г.*) Тая битка, наречена въ английското тронно слово, поради съперничеството съ Русия, „нещастно събитие", бѣ посрещната съ задоволство въ Петроградъ и Парижъ. Метернихъ, отъ началото и до край поддържатель и пазитель на легитимитета, високо протестираше противъ това, както се изразяваше, грубо нарушение на международното право. Въ последствие посланицитѣ на тритѣ сили напуснаха Цариградъ и малко по-късно въ 1828 г. Русия обяви война на Портата. Отъ друга страна, следъ избора на Капо д'Истрия (руски държ. съветникъ и представитель на Русия въ Виенския конгресъ) за председатель на гръцката република за 7 години французитѣ, по негово настояване, испратиха единъ корпусъ въ Морея за пречистването ѝ отъ египетски войски. Между тѣмъ въпросътъ за гръцката автономия бѣше предметъ на новъ договоръ между силитѣ покровителки въ началото на 1829 г. Зле посрещнатъ отъ Капо д'Истрия, той биде формено отблъснатъ отъ Портата. Трѣбваше побѣдоноснитѣ руски войски да стигнатъ въ Одринъ, та да си наложи той на Портата въ Одринския миръ 1829 г. (чл. 10 отъ договора). Съкрушителната побѣда, нанесена на Турция изплаши Англия и я застави да отстжпи отъ идеята за автономията и да прегърне идеята за пълна независимость на Гърция, но при намалена територия. Това становище бидѣ прокарано въ Лондонския протоколъ 1830 год. Обаче кандидата за гръцкия престолъ Леополдъ Саксъ-Кобургъ Готский, по-послѣшний белгийски краль, отказа предложената му корона поради тѣснитѣ граници, които се чертаеха на новосъздаденото кралство. Убийството на Капо д'Истрия и междуособицитѣ между гръцкитѣ първенци заставиха силитѣ да предложатъ короната на баварския принцъ Отона (още малолѣтенъ) при по-благоприятни условия, като северната граница се прокара между заливитѣ Воло и Арта (1832 г.). Островъ Самосъ получи особенна автономия, а Критъ биде присъединенъ къмъ Египетъ.

---

*) Гл. Cahuet „La question d'Orient" Paris 1905 стр. 32.

**) Пратеници бѣха Метакса и полк. Журдевъ.

---

*) Вижъ обстойния оргиналенъ трудъ на G. Douin, издаденъ отъ Египетското Кралско Географическо Дружество 1927 г.

Въ началото на 1833 г. Отонъ I влѣзе въ Науплия, тогава столица на Гърция, като гръцки краль. До 1835 г. вмѣсто него управляваше едно регенство отъ баварци, начело съ графъ Армансбергъ. Следъ това управлението пое самъ кральтъ на чисто абсолютистични начала. Въ 1843 г. той бѣше заставенъ да даде конституция на Гърция. Но и преди, както и следъ тази дата вжтрешния редъ бѣше смущаванъ отъ съперничествата на главатаритѣ на възстанието. Политическия животъ бѣше съвсемъ издребнялъ. За да могатъ да се наложатъ, партийнитѣ водачи прибѣгнаха къмъ представителитѣ на силитѣ покровителки и, благодарение на тѣхната малко или много прикрита намѣса, тѣ се раздѣлиха на три партии: английска на чело съ Маврокордато, руска на чело съ Метакса и французска на чело съ Колетисъ. Когато за известна цѣль моралното влияние не достигаше, дипломатическитѣ представители прибѣгваха къмъ посторонни срѣдства за въздействие, каквото бѣше напр. искането за изплащане лихвитѣ и погашението на гарантирания отъ силитѣ покровителски заемъ, сключенъ въ време на Капо д'Истрия. При финансовата немощь на младото гръцко кралство подобно искание упражняваше всѣкога силенъ натискъ. — При тая обстановка обяснимо е, че никаква смислена външна политика не можеше да се води Цѣлата *мегали идея* се редуцираше на фрази и декламации. — Отъ онова време 1833 год. датира и пълното отдѣление отъ патриаршията на гръцката автокефална църква, призната едвамъ презъ 1852 г.

Характеристиченъ за низкото падение на силитѣ покровителки предъ очитѣ на гърцитѣ е много шумния инцидентъ съ Донъ Пасифико (1847—1850 г.). — Презъ великденскитѣ праздници на 1847 г. тълпа нападнала кжщата на Донъ Пасифико, гибралтарски евреинъ и португалски почетенъ консулъ въ Атина, нанесла нему, както и на други английски поданници, между които историка Финле, загуби, които той е преценилъ на около 750,000 драхми. Въ тая смѣтка влиза порядъчна сума отъ 26,000 английски лири въ записи срещу Португалската държава. Английското правителство зема безъ повече защитата на своя поданникъ и рекламира напълно цѣлата сума. Слѣдъ продължителни преговори въ 1850г., когато на власть е било франкофилското правителство на Колетисъ, Палмерстонъ, тогава министръ на външнитѣ дѣла, праща английската срѣдоземска флота да блокира Пирея и да тури подъ ембарго всички търговски и военни параходи гръцки. Нищо не е помогнала интервенцията на французкий представитель въ Атина. Но все пакъ вследствие налѣгание на французския кабинетъ Палмерстонъ се е съгласилъ да се състави и изпрати една анкетна комисия на самото мѣсто. Поради нѣкакво недоразумѣние това съглашение е било съобщено въ Атина. следъ като английския тамъ министръ, основавайки се на първитѣ си инструкции, билъ заставилъ гръцкото правителство да се съгласи да плати исканитѣ вреди и загуби тъй както сж били формулирани отъ ощетенитѣ. За да се види, колко сж били прекалени претенциитѣ на Донъ Пасифико, доста е да се изтъкне, че, както бележи историкътъ на царуването на кралица Виктория Макъ-Карти, креватътъ му трѣбвало да бжде по-разкошенъ и отъ кревата на Клеопатра! Колкото за претендиранитѣ португалски ценния книжа, по-късно отъ анкетата се е констатирало, че Донъ Пасифико не е ималъ никакви подобни записи. При все това една интерпелация, внесена отъ опозицията въ долната английска камара, е свършила съ вотъ на довѣрие къмъ Палмерстона, който въ речитѣ си е сравнилъ английския гражданинъ съ нѣкогашниятъ civis romanus и съ това увлѣкълъ болшинството на камарата и го спечелилъ за своята кауза.

До тукъ, по мнението на всички запознати съ работитѣ на Гърция, тя не е оправдала никакъ очакванията на своитѣ създатели и почитатели.

в. Ромъния.

Ромънскитѣ историци, опирайки се на текстоветѣ на сключенитѣ между Портата и Дунавскитѣ Княжества договори, се мжчатъ да установятъ, че княжествата никога не сж подпадали подъ властьта на турцитѣ. Най-многото, което могло да се твърди, то било, че Турция упражнявала единъ видъ протекторатъ надъ тѣхъ. Въ сжщность, като изключимъ времето на първитѣ съприкосновения между Турция и княжествата, фактитѣ гласятъ, че въ най-благоприятенъ случай може да се допусне само, че турцитѣ сж признавали единъ видъ вжтрешна автономия на княжествата. Това обаче не имъ е прѣчило, колчемъ висшитѣ интереси на империята сж го изисквали, да нагазватъ въ тѣхната територия и да се разпореждатъ като господари. Нѣщо повече: турцитѣ сж имали на лѣвия брѣгъ на Дунава, като напримѣръ въ Гюргево, Калафатъ, Исмаилъ и пр., крѣпости, съ постоянни турски гарнизони. Положението на князетѣ, съ рѣдки изключения, било шаткаво, защото въ сжщность тѣ сж зависѣли само отъ добрата воля на Султана. При невъзможностьта да се облѣгнатъ на външна или вжтрешна сила, поради незавидното социално положение на мѣстнитѣ жители, тѣхната политика се състояла, отъ една страна, да изсмукватъ безмилостно населението, а отъ друга, да играямъ ролята на жалки орждия на Портата. За пръвъ и последенъ пжть тѣ сж се опитали да се отклонятъ отъ Цариградъ въ време на Петра Великий, но неуспѣха на последния въ втората му нещастна война съ Турция, прекратена съ мира въ 1711 год., е билъ сждбоносенъ за тѣхъ. Възползувана отъ намѣсата на князетѣ на страната на Петра Велики, Портата безъ повече ги лишава отъ правото да стоятъ на чело на княжествата и повѣрява тѣхното управление на фанариоти, които тя сама назначава и своеволно отстранява, когато не ѝ идатъ на смѣтка. Явно е, че фанариотскитѣ князе, безъ връзки съ страната и безъ смисъль за нейнитѣ нужди, сж служили само на себе. На прьвъ планъ е стояла грижата имъ въ кжсо време да забогатѣятъ, та макаръ и съ каквито и да бжде срѣдства, не исключая и най-осждителнитѣ. Несигурностьта на тѣхното положение не е могла да имъ диктува друга линия на поведение. Въ съюзъ съ висшето духовенство, сжщо така фанариотско, тѣ не сж имали присърдце интереситѣ на княжествата и сж ги съзнателно пренебрѣгвали, когато сж били въ разрѣзъ съ тѣхнитѣ лични интереси. Ето защо тѣ сж били омразни на населението. Лишени отъ всѣко чувство на достолѣпие, тѣ сж били способни на всѣкакви низости предъ Портата, за да могатъ се задържа. Като такива, тѣ сж били очитѣ и ушитѣ на Султана. Това обаче не значи, че въ случай на слабость на последнитѣ тѣ не сж могли съ сжщото усърдие да ставатъ очи и уши на силнитѣ съседи отъ северъ и изтокъ противъ Портата. Това поведение, несъвмѣстимо съ традиционното тѣхно вѣрноподаничество, поличава въ втората половина на XVIII вѣкъ, особенно следъ Кючукъ-Кайнарджийски миръ въ 1774 година. И действително Кючукъ-Кайнарджийския миръ изрично гласи, че Русия ще има право да се застжпва за привилегиитѣ на Дунавскитѣ княжества. Righ Последующитѣ договори до 1812 година още повече усилватъ намѣсата на Русия. Връзкитѣ между Цариградъ, отъ една страна, и Букурещъ и Яшъ, отъ друга, ослабватъ и видимо положението на князетѣ се затвърдява. Княжествата иматъ свои представители при Портата, които се третиратъ като дипломатически пратеници (1792 година), опредѣля се размѣра на трибута за да се избѣгне всѣки произволъ. Най-сетне (1802 г.) князетѣ се назначаватъ за 7 години. Всичко това обаче не е заслуга на князетѣ, а дѣло на Русия, която има интересъ да отдѣля неусѣтно, но систематично княжествата отъ Цариградъ.

Великата френска революция заедно съ наполеоновитѣ войни пренасятъ идеята за народноститѣ, отождествявана съ идеята на политическата свобода, и къмъ долния Дунавъ. Презъ Карпатитѣ тя прониква и обхваща и ромънското общество. Посаденото семе кълни и се развива, обаче медлено, поради окаянното социално-икономическо положение на масата. По-късно при по-благоприятна обстановка то се развива буйно и принася очаквания плодъ.

Първото проявление на народния духъ се манифестира въ време на похода на Александъръ Ипсиланти — шефътъ на хетериститѣ—къмъ Букурещъ. То се олицетворява въ народния дѣецъ Тудоръ Владимиреску—нареченъ така, защото като доброволецъ въ руската армия билъ награденъ съ ордена „Св. Владимиръ“ за показана храбрость. Цѣльта на движението е била да възбуди народа противъ фанариотитѣ и да постави на чело на управлението въ двѣтѣ княжества князе мѣстни. Наистина Владимиреску биде подло погубенъ отъ хетериститѣ, но идеята, за която се бореше, възтържествува. Възползувана отъ съчувствието, съ което А. Ипсиланти се посрещна отъ князетѣ, Портата, следъ навлизането на войскитѣ й въ Влашко, ги зеднага свали и съ това тури край на владичеството на фанариотитѣ въ Дунавскитѣ княжества Тѣхното управление трая повече отъ едно столѣтие. Тѣ сж се чувствували всѣкога като гърци, ако нѣкои да се ромънизираха.

Новия редъ на нѣщата се дължи на Аккерманския договоръ (1826 год.), споредъ който господаритѣ се избиратъ за 7 години отъ двата дивана измежду боляритѣ. Портата ги потвърждава, а уволнението имъ не може да последва безъ съгласието на Русия.

Тая наредба бидѣ коренно видоизмѣнена въ Одринския миръ, споредъ който назначението на князетѣ трѣбва да става до животъ. Това криеше ново ограничение правата на Турция, когато фактически влиянието на Русия ставаше преобладающе. Впрочемъ за 6 години до 1834 год управлението на княжествата се възложи на царския пратеникъ генералъ Киселевъ. Изобщо може да се каже, че управлението му бѣше благодать за измжчената и опустошена страна. Нему се дължи изработването на органическия уставъ отъ 1833 год., който въ всички отрасли на управлението внасеше значителни подобрения. Неговия недостатъкъ бѣше, че не посѣгна на привилегиитѣ на боляритѣ, на които единствено се признаваха политически права.

До революцията въ 1848 година двѣтѣ княжества се управляваха сравнително спокойно отъ М. Стурдза въ Яшъ и отъ А. Гика, когото поради българското възстание въ Видинско замѣсти князь Бибеско, въ Букурещъ. Страната видимо напредваше, народното самосъзнание крѣпнеше, а заедно съ него и идеята за съединение на двeтѣ княжества пущаше по-дълбоки корени. На тая идейна еволюция се дължи премахването на митническата граница между Влахия и Молдава, единъ видъ Zollverein между двѣтѣ княжества, което бѣше първата сериозна крачка за тѣхното обединение.

Връзкитѣ между Парижъ и Дунавскитѣ княжества, — подхранени особенно отъ ромънскитѣ младежи, които дирѣха просвѣта по брѣговетѣ на Сена, бѣше причината за одекътъ, който февруарската революция намѣри въ Букурещъ и Яшъ. Въ Яшъ възстанаха младитѣ бояри, които мечтаеха за социални реформи. Михаилъ Стурдза съ своитѣ деспотически похвати лесно имъ преви вратъ. По-сериозенъ характеръ имаше движението въ Букурещъ. Дѣло на младежьта безъ разлика на социално положение, между която имаше и бивши ратници на парижскитѣ барикади, като братя Димитъръ и Иванъ Братияну, Когалничано и други, тя гонеше обновление народно и социално. Бибеско се колебаеше. Най-сетне той се приближи до младитѣ революционери. Обаче съ тоя актъ князьтъ стана невъзможенъ предъ царя и бидѣ заставенъ да си даде оставката. Противъ революционното движение се опълчи Турция и съ 20000 души можа да влѣзе безъ кръвопролитие въ Букурещъ. Малко по-късно стигна и руската войска. Главатаритѣ на възстанието избѣгаха задъ граница и то биде потушено безъ жертви.

Тази революция повлия неблагоприятно на международното положение на двѣтѣ княжества. Тѣхната автономия биде значително накърнена. По съгласие между Русия и Турция, сключено въ Балта Лиманъ въ 1849 година, за напредъ бидѣ уговорено князетѣ да се назначаватъ отъ силитѣ покровителки за 7 години и отъ тѣхъ да се уволняватъ. Събранията на болритѣ се унищожаватъ и управлението се ржководи пълновластно отъ князетѣ, които сами подбиратъ членоветѣ на диванитѣ. Впрочемъ диванитѣ иматъ само съвещателенъ гласъ.

Безспорно новитѣ идеи бѣха произвели кипежъ въ умоветѣ. Но княжествата, слаби и разстроени вжтрешно, не можаха да играятъ съ успѣхъ никаква роль въ областьта на външната политика.

г. Черна Гора.

Нѣкогажь удѣлно княжество подъ името Зета следъ смъртьта на Ст. Душанъ, Черна Гора успѣшно отстоява своята независимость отъ турцитѣ. Въ 1516 год. се поставятъ на чело на управлението владицитѣ съ седалище въ Цетиня—най-вече да бранятъ вѣрата си отъ напора на мюсюлманитѣ. Начиная отъ 1696 г. владишкото достойнство остава непрекжснато въ семейството на Негушитѣ, и преминава отъ чичо на племеникъ до 1851 год., когато съ възшедствието на Данило I се туря край на владишкия режимъ. Въ 1799 година единъ султански ферманъ признава независимостьта на Черна Гора въ смисъль, че тя никога не е била подвластна на Портата. Наполеоновитѣ войни за пръвъ пжть докарвать Черна Гора въ съприкосновение съ западния свѣтъ. По-рано въ постояни войни съ турцитѣ, тя е имала връзки отъ времето на Петра Велики само съ Русия, отъ която е получавала годишна субсидия 1000 дукати. Владиката Петръ I превзема Которската Бока и, като съюзникъ на Русия. участвува въ обсадата на Дубровникъ. За да запази своята независимость, той отказва да приеме въ Цетиня постояненъ агентъ на Наполеона. Следъ злополучния изходъ на похода срещу Москва, владиката спомага за прогонването на французитѣ отъ Которъ, но Виенския конгресъ го лишава отъ излазъ на море. Петръ I Велики, голѣмия владика, се бие съ Омеръ Паша и разширява съ сила владението си върху Пипери, Кучи, Бѣлопавличи. Приемника му Петръ II продължава въ сжщия духъ и до 1839 г. се намира въ постоянни борби съ турцитѣ. За да го спечели на своя страна Султанънъ му предлага Шкодра, подъ условие да го признае за сюзеренъ, но гордия владика неиска да се унижи като Милоша и да стане васалъ на Султана.

Отстоявайки храбро своята независимость въ течение на столѣтия, Черна Гора, въпрѣки ограниченитѣ си срѣдства, не е отказвала да привнесе своята лепта, когато се е касаело да се подпомогне еманципацията на балканскитѣ народи отъ турското иго.

Заключение

Въобще въ първата половина на XIX столѣтие ролята на балканскитѣ държави е била скромна. Осигурили своята автономия, благодарение намѣсата и помощьта на великитѣ сили, тѣ сж посвѣщавали своитѣ грижи предимно на вжтрешното си устройство, разбира се, ако вжтрешнитѣ размирици не сж прѣчили на това. На вънъ сж проявявали много слаба дѣятелность. Наистина допирнитѣ точки помежду имъ бѣха многобройни, но фактически сношения помежду имъ не е имало. Всѣки е дѣйствувалъ на своя глава, за своя смѣтка. При тази обстановка понятно е, че тѣ не сж се интересували отъ голѣмитѣ въпроси, които събитията сж слагали за разглеждание на Балканския полуостровъ. Плаванието по Дунава, свободата на Черното море. режима на Тѣснинитѣ отъ 1841 г., отъ такова сждбоносно значение за балканскитѣ страни, сѣкашь съвсемъ не сж ги засѣгали. Младенчески държави въ пълната смисъль на думата, тѣхниятъ погледъ не е могълъ да прониква далечь, а още по-малко сж могли тѣ да се мѣсатъ въ разрешението на крупни въпроси отъ международно значение.

IV. КРИМСКАТА ВОЙНА И ПАРИЖСКИЯ МИРЪ

Отъ времето на Петра Велики руското влияние на Балканския полуостровъ расте медленно, но безъ спиръ. Участието на Руссия въ войнитѣ противъ Наполеона е новъ източникъ за усилване това влияние. На тоя разтежъ на руското влияние е благоприятствувало и безредието въ турската империя. Ето въ резултатъ създаденото следъ Одринския миръ положение: Русия е имала подъ свой протекторатъ Дунавскитѣ княжества и Сърбия, вънъ отъ протектората, който е упражнявала надъ Гърция съвмѣстно съ Англия и съ Франция. Кючукъ-Кайнарджиския миръ отъ 1774 г. ѝ е далъ възможность да покровителствува изобщо православнитѣ християни въ Турция. Нѣщо повече: въ 1833 г., вследствие договора въ Хинкяръ-Скелеси, самия султанъ се е поставилъ подъ единъ видъ протекторатъ. При това положение на нѣщата, непонятно е, какъ руската дипломация може да счита за успѣхъ сключванието договора за Дарданелитѣ отъ 1841 год. Това становище може да се подържа само, ако се приеме, че споредъ рускитѣ схващания Турция фактически е била навсегда осждена да плува въ рускитѣ води. Въ действителность договорътъ отъ 1833 г. е билъ единъ неприятенъ споменъ за Турция, която всячески е гледала да се избави отъ унизителното положение, създадено за нея по тоя договоръ. Така се обяснява нейното усилено старание да се реформира вжтрешно още въ времето на Махмудъ II. Въ тоя редъ на мисли трѣбва да се изтъкне особено Гюлханийски Хатишерифъ отъ 1839 г. на Султанъ Абдулъ Меджида, цѣлящъ обновата на империята при съдействието и на немюсюлманскитѣ население въ нея. За нещастие на Турция реформитѣ сж останали само на книга и старитѣ неправди надъ християнитѣ, които сж давали поводъ за вмѣшателство, сж продължавали. Ето въ послѣденъ анализъ, кое е предизвикало новата война съ руситѣ наречена „кримска“. И наистина спорътъ, който е далъ поводъ за войната, се е касаялъ пакъ до положението на православния свѣтъ въ Турско — първомъ, той е засѣгналъ начина за използване на Свѣтитѣ Мѣста отъ православни и католици — и когато тоя въпросъ е билъ вслѣдствие мисията на Меньшикова уреденъ съ компромисъ, — повдигналъ се е новъ споръ относително покровителството на православнитѣ въ Турската империя въобще. По тоя въпросъ Турция е оспорвала тълкуванието на мирния договоръ отъ 1774 г. въ смисълъ, че той ужъ предоставялъ на Русия правото да покровителствува православнитѣ християни на изтокъ, както го тълкували руситѣ. Именно за отстранение на това несъгласие Меньшиковъ е настоялъ, щото Портата да заяви и признае официално правото на Русия да покровителствува православнитѣ християни въ Турската империя, така както това право е признато на Франция по отношение на католицитѣ. Портата, обаче, по съветитѣ на английския посланникъ Страдфордъ де Ретклиффъ. е отказала да възприеме този възледъ и войната е избухнала. По разни причини почти цѣла Европа се е поставила на страната на Турция — Англия, защото е искала да съкруши руското влияние на изтокъ и специално морската ѝ база въ Черно Мора; — Франция, защото Наполеонъ III е билъ обиденъ отъ Николая, който го е титилувалъ „добъръ приятель“ вмѣсто „братъ и братовчедъ,“ както е прието въ сношенията между северенитѣ;—Пиемонтъ, защото Кавуръ, нейния пръвъ министръ, е разчиталъ, че съ своята намѣса ще успѣе да повдигне въ идната конференция въпроса за обединението на Италия; — Австрия, защото е била съперница на Руссия на Балканския полуостровъ.*) Даже и Прусия, иначе най тѣсно сприятелена съ Русия, е била по едно време, тласкана отъ общественното мнение, склонна да се присъедини къмъ нейнитѣ неприятели. Войната въ този грамаденъ мащабъ е била за Николая I неочаквана. Той се е надѣвалъ, че тя ще бѫде единъ вторъ двубой между него и Турция, както презъ 1828—1829 год. Въ Англия той е разчиталъ на първия министръ лордъ Абердинъ, неговъ личенъ приятель, а главно на историческото заявление направено предъ английския посланникъ лордъ Сеймуръ за наслѣдството на „болния челѣкъ“ въ смисъль, че Русия не гони териториални придобивки, а иска само, по образеца на Дунавскитѣ княжества, да се гарантира автономията на Сърбия и да се даде такава и на България, срещу което Англия може да заеме Критъ и Египетъ. Наполеона считалъ той, като узурпаторъ, неспособенъ да влѣзе въ союзъ съ друга коя-да-е държава. За Австрия недопущалъ да се намѣси противъ него, тъй като недавно въ 1849 г., той я бѣше спасилъ отъ погромъ. Неговото заблуждение се дължи на това, че той не е взелъ въ смѣтка възбуденото обществено мнение въ Англия противъ Русия, мнение, което всѣкога е оказвало решающе влияние на външната политика и предсказанието на австрийския министръ князъ Шварценбергъ, че Австрия ще очуди свѣта съ своята неблагодарность. Така или иначе, следъ унищожението отъ адмиралъ Нахимовъ на черноморската турска флота при Синопе, войната се пренася на Кримския полуостровъ, гдето подиръ десанта при Евпатория, боеветѣ при Алма, Черная, Балаклава и Инкерманъ, на 9 септемврий 1855 г. пада Малàковъ Курганъ, ключа на севастополската позиция, а едновремено и Севастополь. Фактически съ това военнитѣ операции се привършватъ и войната се приключва съ мира въ Парижъ отъ 30 мартъ 1856 год.

---

*) Ключьта за преценка отношенията между двѣтѣ държави дори до свѣтовната война се намира въ кореспонденцията, размѣнена по тоя поводъ между Николай I и младия австрийски императоръ Францъ Иосифъ. Последния най-сърдечно благодари на Николай I за дадената му помощь срещу възбунтувана Унгария презъ 1849 год. и му се кълне въ вѣчно неизмѣнно приятелство. Въ тоя духъ кореспонденцията продължава дори до 1853 год. Разчитвайки на признателностьта на Францъ Иосифа, Николай му открива намѣренията си спрямо болния тогава човѣкъ — Турция и чертае плановетѣ на бѫдащето. Разпадането на Турция му се представлява неминуемо и въ наставающето кърваво стълкновение Францъ Иосифъ се кани, ако неучаствува активно, да поддържа благоприятенъ неутралитетъ, още повече, че Николай I не претендира нищо за себе, а има предвидъ само даване автономия на раята, предимно на българитѣ и провъзгласяването Цариградъ свободенъ градъ подъ европейска управа. Окончателния отговоръ, споредъ нѣкогашного предричение на Шварценберга, е намѣсата на Австрия противъ Русия! Това поведение на Австрия отрови на всегда отношенията между двѣтѣ държави и е въ далеченъ анализъ една отъ причинитѣ на свѣтовната война. (Кореспонденцията in extenso се намира публикувана въ броеветѣ на Neue freie Presse отъ 5, 8, 9 и 10 октомврий 1924 г.).

—о—

Нека проследимъ сега поведението на балканскитѣ държави презъ цѣлото това време отъ 1853 г. до 1856 година.

За Дунавскитѣ княжества нѣма какво да се каже. Заети още преди войната отъ руски войски, а презъ лѣтото на 1854 г. отъ австрийски войски, които сѫ останали тамъ дори до 1857 г., тѣ не сѫ взели никакво активно участие въ войната, а сѫ били прости зрители. Впрочемъ тоя пѫть малка часть отъ военнитѣ операции сѫ водени на тѣхна територия. Вънъ отъ това окупационнитѣ войски, както руски, така и австрийски, по разчетъ сѫ се отнасяли доста внимателно къмъ населението. То е могло при тази обстановка дори да използува въ материално отношение тѣхното пребиване на долния Дунавъ. Отъ политическо гледище е важенъ само факта, че управляющитѣ князе не сѫ се отзовали на поканата на Николая I да застанатъ на негова страна, а преценявайки положението като неблагоприятно за руситѣ, сѫ избѣгали въ Виена, веднага слѣдъ нахлуването на рускитѣ войски въ княжествата. Подиръ австрийската окупация тѣ сѫ се завърнали и заели на ново постоветѣ си. —

Приблизително такова е било поведението и на Сърбия. Наистина Меньшиковъ още преди войната бѣше успѣлъ да свали чрезъ Портата първия министъръ Илия Гарашанинъ. Обаче съ това не се измѣня политиката на сръбското правителство. Следъ пропѫждането на Обреновичитѣ въ 1842 год. князь Ал. Кара-Георгиевичъ и съветницитѣ му сѫ плували въ австрийски води. Колкото за населението, у него сѫ се забелязвали наистина симпатии къмъ Русия и по едно време кабинетътъ, подъ напора на общественото мнение, е билъ принуденъ да мобилизира. Обаче натрупването на турски войски край границата, а особенно страха отъ евентуална австрийска окупация, сѫ заставили правителството да демомилизира и да стои неутрално до края на войната. Отъ признателность, по съветитѣ на Англия и Франция, единъ новъ султански ферманъ е потвърдилъ привилегиитѣ на Сърбия, между друго и правото на наслѣдство на Кара-Георгиевци на сръбския престолъ. —

И Черна Гора е следвала почти сѫщата линия на поведение. Князь Данило, който едвамъ презъ 1853 год., съ помощьта и намѣсата на австрийския императоръ, бѣ успѣлъ да привърши войната съ Турция, не е ималъ голѣмо желание да почне на ново. Па такъвъ съветъ му давала и Австрия. Общественото мнение обаче е настоявало за война. Къмъ война тласкали и най-приближенитѣ роднини на князь Данило — чичовцитѣ му Георги и Петъръ Петровичъ. Възползувани отъ това, племената Пипери, Кучи и Бѣлопавличи сѫ се отдѣлили отъ Черна Гора и провъзгласили своята независимость. Все пакъ това не е заставило князя да промѣни своята политика и той е бранилъ своето становище на неутралность до свършване на войната. —

Съвсемъ друго е било поведението на Гърция. И народа, и династията, и патриаршескитѣ крѫгове сѫ били въ полза на намѣсата на Гърция противъ Портата. Общественното мнение е сочило, че е време да се освободи Тесалия и Епиръ. За намѣсата открито е билъ кральтъ, а особено кралица Амалия, която по тоя начинъ е мислила да направи династията популярна. Становището на патриаршията е било лесно обяснимо. На първо време по-буйнитѣ елементи, за да ускорятъ войната, сѫ навлѣзли и обявили възстание въ Епиръ. Това обаче не е смутило Портата. Най- напредъ тя заставила патриаршията да излѣзе съ пастирско послание до паствата си срещу Николай I и го осѫди, че безъ причини е нарушилъ мира. На Гърция е отправила ултиматумъ да повика назадъ своитѣ офицери, да затвори границата и да накаже виновницитѣ. Противъ възстанницитѣ тя е изпратила войски, които лесно потушили възстанието. Постѫпката на Портата е била живо поддържана въ Атина отъ Франция и Англия. За още по-голѣмо въздѣйствие на умоветѣ въ Гърция двѣтѣ сили покровителки сѫ дебаркирали една французска дивизия въ Пирейското пристанище. Кральтъ е билъ заставенъ да заяви официално, че ще пази строгъ неутралитетъ. За по-лесно изпълнение на тая програма, силитѣ покровителки сѫ наложили на краля ново благонадеждно за тѣхъ министерство на чело съ Маврокордато. И дѣйствително това министерство, наречено министерство окупационно, съ помощьта на французската дивизия е сполучило да запази реда и неутралитета на Гърция до привършването на войната. Едвамъ година следъ това е оттеглена французската дивизия. —

И тъй освободенитѣ предимно съ руска помощь балкански държави, по една или друга причина, не сѫ намѣрили възможно да застанатъ открито на страната на Русия въ единъ моментъ, когато тя се е борила почти противъ цѣла Европа. Съ исключение на Гърция, официалнитѣ власти въ тия държави сѫ били или неутрални, или даже противъ самитѣ руси. Колкото и да има основание да се оправдае подобно поведение, то е неприятно изненадало рускитѣ рѫководни крѫгове. При все това руската политика на Балканитѣ е останала неизмѣнена. —

По край условията наложени на Русия за неутрализацията на Черно море заедно съ потвърждението на договора отъ 1841 год. за Дарданелитѣ и Босфора, по край Дунавския въпросъ, който сѣкашъ твърде малко интересуваше крайбрѣжнитѣ държави, другитѣ разпореждания на договора — вънъ отъ посторонниттѣ, като парижката морска декларация, института на добритѣ услуги, италиянския въпросъ —, се отнася до балканскитѣ държави.

Но преди това две думи за сѫдбата на християнското население. Парижкия миръ допусна Турция въ концерта на европейскитѣ държави. Той ѝ осигури колективната гаранция на послѣднитѣ за запазвание нейнат^е независимость и цѣлость. Въ замѣна на това Портата въ Хати-Хумаюна отъ 1856 г. прокламира на ново равенството на християнитѣ съ мюсюлманитѣ. Въ конференцията руситѣ предлагаха да се направи отъ това едно положително задължение на Портата. Преодолѣ англо-френското гледище да се земе само актъ отъ фермана за да се щади честолюбието на Султана. Въ дѣйствителность никой не се заблуждаваше, че, ако обновата на Турция чрезъ реформи бѫде осуетена, вмѣшателството на европейскитѣ сили ще се наложи отъ само себе. Но тогава мнозина отъ държавницитѣ вѣрваха въ дѣлото на реформитѣ. На сѫщото становище, по видимому, застана дори и императоръ Александъръ II въ своя манифестъ отправенъ до народа слѣдъ подписването на Парижкия миръ.—

Отъ всички балкански държави най-голѣма промѣна бидѣ внесена отъ Парижкия миръ въ Дунавскитѣ княжества. По отношение на тѣхъ още въ 4-тѣхъ точки на виенския протоколъ отъ 1855 г. се истъкваше, че тѣ ще се радватъ на пълна автономия вѫтрешна, като признаватъ само сюзеренитета на Портата. Руския протекторатъ се замѣстя съ общата гаранция на великитѣ сили. За своята вѫтрешна и външна сигурность на княжествата бидѣ признато правото да поддържатъ достатъченъ брой войска. Въ случай на сериозни вѫтрешни смутове, Портата може да се намѣси, но само съ съгласието на държавитѣ гарантки. По всички тия въпроси въ разискванията въ Парижъ не се срещаха никакви особени мѫчнотии. Обаче споръ се подигна, да-ли княжествата да се съединятъ или да се развиватъ отдѣлно. Общественото мнение въ Румъния, съ изключение на нѣкои заинтересовани лица отъ висшата аристокрация, бѣше се исказало решително въ полза на съединението на двѣтѣ княжества въ едно. Това становище поддържаше и Наполеонъ III, едно, като привърженикъ на идеята на народноститѣ и, друго, за да препречи пжтя на руситѣ къмъ Цариградъ. Неговия министъръ на външнитѣ дѣла Валевски заяви това открито на конгреса, подпомаганъ въ Цариградъ отъ сржчния си посланикъ Тувнелъ. За голѣмо очудване руситѣ възприеха сжщата тази идея — първо, за да останатъ вѣрни на политиката си, насочена къмъ еманципация на християнскитѣ народи отъ турското владичество и, второ, защото основателно разчитваха, че до дето тая еманципация не бжде пълна, княжествата щатъ-не щатъ ще бждатъ съ тѣхъ противъ Портата. Англия се колебаеше. Въ Парижъ лордъ Кларендонъ, британски министъръ на външнитѣ дѣла, поддържаше Валевски, но посланика му въ Цариградъ Стратфордъ де Ретклифъ, нареченъ християнски великъ везиръ, бѣше лично противъ. Той считаше, че това е началото на разпадането на Турция. Кавуръ естествено бѣше за, когато пъкъ Портата, отъ своя страна, решително възстана противъ обединението, като сждбоносно за нейното бждаще. На сжщото становище застана и Австрия както въ Парижъ, тъй и въ Цариградъ. Тогавашния ѝ пратеникъ въ Цариградъ, извѣстния дипломатъ Прокешъ, не се посвѣни да каже, че обединението на княжествата създава едно притегателно огнище, къмъ което съ време ще гравитира и румънското население въ Австрия. Но все пакъ за да не бжде твърде рѣзъкъ, графъ Буолъ, австрийския министръръ на външнитѣ дѣла, предложи да остане въпроса висящъ до дето се произнесе самото население. За тая цѣль конгреса назначи една смѣсена международна комисия, която да изучи положението на самото мѣсто, като сжщевременно вземе въ внимание желанието на законнитѣ представители на населението, повикано съ свои избранници да си каже мнението по тоя важенъ за него въпросъ. Портата, облѣгната на Австрия, се възползува отъ така създадената обстановка за да постави въ Букурещъ и Яшъ свои преданни ставленици въ качество на замѣстници на князетѣ (каймакани) за да влияе на исхода на избоританѣ. Главния интересъ се съсрѣдоточаваше въ Яшъ, тъй като съ съединението Молдавия като отдѣлна область имаше само да изгуби. Тамошния каймакамъ Н. Вогориди Конаки маневрира тъй искусно, щото докара едно грамадно болшинство противъ съединението. Франция, Русия, Прусия и Пиемонтъ протестираха и настояваха да се касиратъ изборитѣ и да се произведатъ нови. Между тѣмъ Наполеонъ влѣзе въ разбирателство съ Англия и сключи за цѣльта особенъ договоръ съ нея въ Осборнъ. Въ основата си договора имаше за цѣль да примири двѣтѣ становища. Това застави Англия да поддържа искането на Франция въ

Цариградъ и да настои и тя да се произведатъ нови избори. Предъ това единодушие Портата отстжпва и новитѣ избори, ржководени отъ сжщия каймакамъ, дадоха тоя пжть противоположни резултати, въ полза на съединението. Съобразно съ тоя резултатъ бѣха и решенията вземени въ събранието въ Яшъ: да се образува отъ двѣтѣ княжества една държава, неутрална съ едно народно събрание, напълно автономна, подъ единъ чуждъ наслѣдственъ князь исходящъ отъ владеющитѣ династии. — При несъгласието на членоветѣ на международната комисия, докладътъ ѝ бѣше смжтенъ и безъ настоятелно заключение. Събраната следъ това конференция въ Парижъ 1858 г. се спрѣ на половинъ пжть. Тя реши княжествата да се управляватъ отдѣлно отъ двама отдѣлни князе, влахо-молдовани, съ двѣ отдѣлни законодателни тѣла, избрани за седемь години. Войската да бжде организирана по еднакъвъ образецъ, но съ отдѣлни знамена. Обаче въ Фокшани ще има единъ общъ върховенъ сждъ и една обща комисия отъ 16 души, която ще решава въпроситѣ общи на двѣтѣ княжества. Въ знакъ на тѣхното васалство постанови се Влашко да плаща годишно 2½ мил. гроша, а Молдова 1½ мил. гроша. Това решение биде обаче осуетено отъ народнитѣ събрания въ Яшъ и Букурещъ, които въ лицето на полк. Куза избраха единъ общъ князь и за двѣтѣ княжества. Тъй като Австрия бѣше ангажирана въ война съ Италия, Портата нѣмаше на кого да разчитва и потвърди избора въ 1861 год., ако и съ резервата, че това прави само въ лицето на князь Куза. Събраната на ново конференция въ Парижъ взема̀ актъ отъ избора и подъ името на Съединенитѣ Дунавски Княжества ги призна за свързани чрезъ лична уния подъ сюзеренитета на Турция. —

За Сърбия мирътъ въ Парижъ донесе признанието на нейната полунезависимость отъ европейски ареопагъ, — пълна вжтрешна автономия, подъ колективна гаранция на силитѣ. Въоржжена интервенция отъ страна на Турция не се допуща. Само правото на Турция да държи гарнизони ужъ да брани границитѣ — съ съгласието на Австрия — си остава! Не следъ дълго обаче Ал. Кара-Георгевичъ като ставленникъ на Австрия бидѣ сваленъ отъ престола отъ скупщината и изгоненъ вънъ отъ предѣлитѣ на княжеството. —

За Черна Гора въ договора не се поменува нищо. Но отъ протоколитѣ се види, че руския представитель е обяснилъ, че Черна Гора не се намира подъ руски протекторатъ. Обаче Али Паша, въ разрѣзъ съ фермана отъ 1799 г., е поддържалъ, че тя е васална на Турция. Кжсо време следъ това князь Данило, въпрѣки блѣскавата побѣда, която удържа противъ Турцитѣ въ Грахово, бидѣ убитъ безъ точно да се знае защо. —

Въ Гърция войната свърши съ задължение за нея да плаща погашение на заема, сключенъ отъ Капо д'Истрия около 1 м. драхми годишно. Съ това, както и поради неуспѣшната си външна политика, па и вслѣдствие вѫтрешнитѣ неуредици, Отонъ I изгуби своята популярность и бидѣ свалень отъ престола въ 1862 год. — Единствения успѣхъ на Гърция бѣше търговския договоръ съ Турция въ 1855 година, който, благодарение на клаузата на най-благоприятствувания народъ, призна правата на капитулационния режимъ на гръцкитѣ поданици живущи въ Турция.

V БАЛКАНСКИТѢ ДЪРЖАВИ ДО ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

а) Ромъния

Обединението на двѣтѣ княжества въ една държава послѣдва едвамъ презъ 1864 г. Фокшанската комисия бидѣ разтурана, народнитѣ събрания въ Яшъ и Букурещъ се слѣха въ едно общо събрание засѣдаваще въ столицата Букурещъ, а заедно съ него се образува и едно министерство. Съ това се направи най-важната крачка за осѫществение на идеалитѣ, които преслѣдваха румънскитѣ патриоти отъ лѣво и отъ дѣсно. Този голѣмъ успѣхъ трѣбва да се препише, въ голѣма степень, лично на князь Александъръ Ионъ I, въпрѣки всички ругатни, на които бѣше изложенъ тогава и по-късно отъ страна на своитѣ съотечественици. Тѫжно впечатление правятъ оплакванията на неговитѣ противници презъ чуждитѣ дворове. Формалния актъ на обединението се свърши въ Цариградъ между Портата и княза съ удобрението на представителитѣ на великитѣ сили. По край това на князь Куза се дължи турянето рѫка на имотитѣ на монастиритѣ, управлявани отъ монаси, назначени отъ свѣтогорски. иерусалимски или синайски обители и тѣмъ подчинени. Въ замѣна на това имъ се отпусна една сума отъ 25 мил. лева, която обаче тѣ не приеха. Домогванията на игуменитѣ подкрѣпи патриаршията, която въ случая се облѣгаше освѣнъ на Портата, но и на Русия. Обаче нищо не помогна. Куза постоянствуваше и успѣ по тоя начинъ въ 1863 г. да премахне една вѣковна аномалия, противъ която борбата бѣше почнала заедно съ провалянето на фанариотския режимъ въ княжествата. Съвременницитѣ не можаха да оценятъ и тая заслуга на Куза. Тѣ всички бѣха се опълчили противъ него: лѣвитѣ, защото не управлявалъ конституционно съ партиитѣ, които въ сѫщность бѣха само лични котерии, — дѣснитѣ, защото съ аграрния законъ билъ посѣгналъ на тѣхнитѣ имоти, ако и въ сѫщность отчуждението имъ да ставаше срещу прилично възнаграждение, основано върху текущитѣ пазарни цени. Този неестественъ съюзъ все пакъ не би билъ въ състояние да стори нищо, ако не бѣше войската, която деморализирана отъ опозицията, чрезъ пронунциаменто застави найсетнѣ княза да се откаже отъ престола (1866 г.) и да замине за чужбина, гдето и почина презъ 1873 год.

Цѣльта на водителитѣ на движението бѣше да поставятъ на ромънския престолъ единъ чуждъ князь, който, както казваха, щѣлъ да гарантира стабилитетъ въ управлението и да обезпечи напредъка на страната. Затова въ едно дълго окржжно новиятъ министъръ-предсѣдатель и министъръ на външнитѣ дѣла Ионъ Гика се старае, на първо мѣсто, да представи управлението на мѣстни князе като пакостно за населението, а слѣдъ това да изтъкне, че единствения лѣкъ на злото е поставянето на чело на държавата чуждестраненъ князь. Една депутация, избрана ad hoc, имаше да обиколи Цариградъ и нѣкои европейски столици за да спечели ржководящитѣ кржгове и европейското обществено мнение. Интересни сж повѣрителнитѣ инструкции — дадени на делегатитѣ въ Парижъ. Като се изтъква въ тѣхъ нуждата да се усилятъ Съединенитѣ Дунавски Княжества, подчертава се дебело, че съ това се създава само солидна преграда противъ руситѣ, безъ да се засѣгатъ въ какво-годе суверенниттѣ права на Портата. Обаче всички усилия въ Цариградъ отидоха напусто. Портата е настоявала, че държавния превратъ въ Букурещъ е едно нарушение на международнитѣ договори и че тя мисли да запази всецѣло status quo-то, което ѝ гарантира всички припознати права и прерогативи спрямо княжествата. Само въ Парижъ депутацията имà успѣхъ. Министра Друенъ де Люисъ заяви, че той симпатизира на идеята за избора на иностраненъ князь отъ владѣющитѣ дворове, но че въпросътъ не зависи само отъ него, а трѣбва да се разреши отъ нова конференция, която за тая цѣль ще бжде свикана въ Парижъ. Това неопредѣлено поведение на великитѣ сили спрямо послѣдицитѣ отъ Букурещкия превратъ повлия на привременото правителство да побърза съ избора на новия князь, преди още да се е произнесла Парижката конференция на посланицитѣ. Избора падна първоначално върху Фландерския дюкъ — братъ на белгийския краль, който обаче отказа. За да се избѣгне новъ отказъ, пратеника на временото правителство Ионъ Братияно влѣзе въ сношение съ втория предполагаемъ кандидатъ Карлъ Хоненцолернский(отъ влаката Хохенцолернъ—Сигмарингенъ), брата на когото отпослѣ стана причина за франко-пруската война. Преди да отговори, младия пруски офицеръ се обърналъ къмъ пруския краль Вилхелмъ, който не далъ категориченъ отговоръ. Решително насърдчителенъ съветъ той получилъ отъ Бисмарка. Бисмарка го подканилъ да тръгне веднага съ думитѣ: „веднажъ стжпилъ въ Ромъния, всичко ще бжде свършено; протеститѣ ще останатъ на книга. Недейте се боя много отъ Австрия, защото, прибавилъ той, наскоро ще я занимая предостатъчно. Относително Русия пишете на императора, че разчитвате най-много на неговата подръжка и че съ него ще решавате източния въпросъ". Вънъ отъ това принцъ Карлъ е приелъ кандидатурата, защото, роднина по майка съ наполеонидитѣ, той се е считалъ и като кандидатъ на Наполеона III.

Между тѣмъ се събра на ново конференцията въ Парижъ, за да вземе окончателно решение по въпроса за обединението на двѣтѣ княжества, както и за допущане на князь отъ владѣющитѣ европейски династии. Тоя пжть въ полза на ромънскитѣ искания освенъ Франция се изказа и Прусия. Италия естествено не можеше да бжде противъ. Но Турция не отстжпваше отъ своето становище, а сжщо и Австрия, въпрѣки приближающата се буря на северната ѝ граница. Къмъ тѣхъ се присъединиха тоя пжть Русия и Англия, които твърдѣха, че се забелязвали сепаратистични движения всрѣдъ молдованитѣ, та преди да се произнесе окончателно конференцията, да се почака вотътъ на самитѣ заинтересовани. За тая цель конференцията по мимо протеста на Портата, възприе, щото депутатитѣ отъ двѣтѣ княжества да гласуватъ по отдѣлно и ако въ едно отъ събранията се получи болшинство противъ обединението, да влѣзе въ сила договора отъ 1857 год.

Събитията въ Ромъния показаха, че времето за приложението на договора отъ 1857 година бѣше безвъзвратно минало. И дѣйствително привърженцитѣ на сепаратизма не намѣриха никаква подкрѣпа нито въ народа, нито всрѣдъ народнитѣ представители, защото и плебисцита, както и решението на парламента бѣха единодушни въ полза на обединението и то на чело съ Карлъ I Хохенцолернски. Когато въ послѣдствие самия Карлъ встжпи на ромънска почва и пое управлението въ ржцѣ, конференцията въ Парижъ се помири съ свършения фактъ, ако и да се въздържа отъ формалното признаване на новоизбрания князь.

Подтвържението на княза бѣше, въ първа линия, дѣло на сюзеренната власть, която, опрѣна о събранитѣ въ Русе военни сили, съвсемъ не се виждаше склонна да прави отстжпки на своя васалъ. Въ краенъ случай, за да признае Карла като законенъ князь, Портата настояваше да се приематъ следующитѣ условия: 1) да се нарича държавата официално Влахия и Молдавия, а не Ромъния; 2) князьтъ да не бжде наслѣдственъ; 3) да се поставятъ граници на въоржженитѣ сили на княжеството до 30,000 души, които, въ случай на война, да се турятъ на разположението на Турция;

4) отказъ отъ всѣкаква самостоятелна външна политика и задължение да се признаватъ сключенитѣ отъ Портата междудържавни договори; 5) назначението особенъ турски комисарь въ Букурещъ: 6) повишение годишния данъкъ; 7) немедленно разрешение на монастирския въпросъ; 8) запрещение да се сѣкатъ монети и раздаватъ ордени. Въ допълнение на тия условия заслужава да се отбѣлежи домогването на Портата, княжествата да не пропущатъ презъ границитѣ си българскитѣ бѣженци, които въ Букурещъ, Браила и другитѣ дунавски пристанища имали своитѣ водачи, своитѣ комитети, своя печатъ и своитѣ складове съ оржжие. Князьтъ и правителството му се опитваха всячески да отклонятъ тия условия, но Портата, ако и занята въ Критъ и въ обтѣгнати отношения съ Гърция, постоянствувà до край. Тя допустна само наслѣдственостьта, сключването на неполитически договори, сѣчението на монети съ отзнакъ на васалитетъ.

Въ послѣдствие Портата пазеше най-резностно своитѣ прерогативи и всѣкога протестираше противъ тѣхното накърнение. Така тя протестира противъ сѣчението на монети, защото на тѣхъ не личелъ отзнака на васалството. Въ 1871 година по случай демонстрациитѣ, предизвикани отъ либералитѣ, Портата се отнесе къмъ князя като къмъ единъ валия съ поржка другъ пжть тия сцени да не се повтарятъ. Въ 1874 г. Портата безъ малко щѣше да скжса връзкитѣ си съ Мадридския дворъ, защото Алфонсъ XII билъ пратилъ въ Букурещъ военна мисия да оповѣсти своето възшедствие на престола. Въ 1875 г. тя особно живо протестира противъ сключването на първия търговски договоръ между Ромъния и Австро Унгария. Нито размирната 1876 г. не смекчи поведението на Турция и тя, на ново, отхвърли домогванията на Ромъния да се одобри, най-сетне, влѣзлото въ употрѣбление название „Ромъния“, да се допусне ромънския агентъ въ дипломатическото тѣло въ Цариградъ, да се признаятъ ромънскитѣ паспорти и поставятъ ромънскитѣ поданици на равно съ поданицитѣ на другитѣ държави, да се опредѣли дунавската граница и се сключатъ търговски, телеграфопощенски и други договори. Портата си направи оглушки и за да подчертае, види се, своето становище, тя, при обявяването войната отъ Русия въ 1877 г., *заповѣда* на ромънския князь да пази границата на Османската империя, отъ която дунавскитѣ княжества съставляватъ нераздѣлна часть. И когато „заповѣдьта“ не биде послушана, тя просто „уволни“ ромънския агентъ въ Цариградъ като нѣкой свой чиновникъ капукехая.

Италия, залисана съ вжтрешното си устройство, а па и слаба още, както и Англия, хипнотизирана отъ догмата за неприкосновенностьта на Турция, при консерваторитѣ, и съ блѣдна външна политика, при либералитѣ, не обръщаха голѣмо внимание на домогването на ромънитѣ. Сѫщата политика слѣдваше въ началото и третата република въ Франция. Сношенията съ Австрия не бѣха приятелски. Резервата на нейния делегатъ въ Парижката конференция въ 1866 г. по въпроса за единството на Ромъния, както и положението на трансилванскитѣ ромъни бѣха главнитѣ причини за това. Да, въ 1857 г. ромънитѣ, по околенъ пѫть, бѣха узнали, че Австрия въ съгласие съ Франция е мислила да заеме княжествата като обезщетение за изгубената Венецианска область *) И по-късно ромънското обществено мнение продължаваше да гледа Австрия като неприятелска държава. Изразъ на това настроение бидѣ даденъ презъ 1874 г. по поводъ сключванието на търговския договоръ съ Австрия. Отъ ромънска страна самия договоръ се счете тогава предателски актъ. При все това съ настаняването въ Балъ-Плацъ на Юл. Андраши, нѣкогашния унгарски президентъ министръ, за общъ мин. на външнитѣ дѣла на двойната монархия, отношенията съ Ромъния почнаха да се подобряватъ. Отъ австро-унгарско гледище касаеше се да се привлѣче Ромъния въ орбитата на Австрия, за да се гарантира евентуално отъ къмъ Русия. За достигането на тая цѣль, която бѣше много съблазнителна особено за маджаритѣ, Андраши бѣше готовъ не само да подкрѣпя ромънскитѣ тежнения къмъ пълна независимость, както псказваше примѣра съ търговския договоръ отъ 1874 г,, който впрочемъ улесняваше и австро-унгарския вносъ въ Ромъния, но и да гледа презъ пръстье на движението за културното обединение на всички ромъни въ едно цѣло, чрезъ основание на „Академическото дружество“ въ Букурещъ. Предъ видъ силното развитие на народностната идея въ Австро-Унгария, тая политика бѣше все пакъ най-срѫчна, най-смислена — и то толкова повече че маджарската вѫтрешна политика за претопяването на маджарскитѣ народности не можеше да спре. Отъ ромънско гледище събитията въ 1870—71 г. направиха преломъ въ ромънската политика. До тогава ромънитѣ се облѣгаха преимуществено на Франция. Възпитанието на тѣхнитѣ предни обществени дѣйци, както и ромънофилското доведение на Наполеонъ III спомагаха не малко за закрѣпванието на тая политика. Въ франко-пруската война общественното мнение се бѣше изразило въ такава силна форма за Франция, щото по едно време положението на самия князь бѣше разклатено.**) Но следъ Седанъ и съкрушението на френското надмощие въ Европа, Ромъния бѣше на кръстопѫть: тя остана безъ опора. Такава можеше да се намѣри въ една ориентация къмъ Русия. Но миналото и русофобскитѣ чувства на ромънската олигархия попрѣчиха на това. Прочее, оставаше откритъ само единъ пѫть, а тоя пѫть водеше къмъ централна Европа. Дневника на Карлъ I, който съсрѣдоточаваше въ своитѣ рѫце всички нишки на външната политика, е несъмненно доказателство за това. Въ тоя моментъ тъкмо инициативата на графъ Андраши, която целеше ни повече, ни по-малко, а да отклони ромъно-маджарския свѣтъ отъ славянството и да го ориентира на западъ къмъ германцитѣ, бѣше преценена като добрѣ дошла въ букурещкитѣ правителствени крѫгове.

---

*) La Marmora: Un poco più di luce.

**) Улична демонсграция противъ нѣмцитѣ, които на чело съ тѣхния дипломатически агентъ празднуваха именния день на императора.

Разбира се, въ онова време цѣлия планъ не излѣзе и не можеше още да излѣзе на явѣ. Германия, въпрѣки всички династични връзки между Берлинъ и Букурещъ, се държеше на страна. Бисмаркъ нѣмаше смѣтка да провокира Русия съ явно вмѣсване въ източнитѣ бъркотии, които за него тогава, па и по-късно, продължаваха да не струватъ нито коститѣ на единъ померански гренадиръ. Напротивъ, по поводъ защитата на германския капиталъ, заетъ на строителя на желѣзници въ Ромъния — Струсбергъ, той влѣзе дори въ остъръ конфликтъ съ Ромъния и я накара ще-неще да поеме върху си задълженията на Струсберга, изпадналъ въ неоплатность.

Колкото за Русия, по думитѣ на Горчакова, тя продължаваше да се стѣга и никакви особенни признаци на активна дѣятелность не се забелязваха у нея. Това схващание преобладаваше у ромънитѣ и слѣдъ като Горчаковъ бѣше успѣлъ въ Лондонската конференция въ 1871 г. да премахне прѣчкитѣ, които парижкия миръ туреше въ развоя на рускитѣ морски сили въ Черно море. Нѣщо повече: Ромъния се чувствуваше задължена спрямо Русия, че по трънливия въпросъ за еманципацията на евреитѣ, засѣгнатъ още въ 1856 г. и по който тя бѣше поставена на тѣсно отъ другитѣ сили, единствено Русия застана на нейна страна и я защити отъ натискъ и вмѣшателство. Сѫщо и по въпроса за самостоятелната търговска политика Русия възприемаше гледището на Ромъния.

Замѣчателно е, че по онова време връзкитѣ между Ромъния и другитѣ балкански държави бѣха слаби, да не кажа никакви. Даже тѣ нѣмаха постоянни дипломатически представители. Че такива не пращаше Черна Гора е понятно. Помѫчно обяснимо е, защо Гърция пренебрегваше да поддържа непрекѫснати дипломатически сношения съ Букурещъ. Изключение правеше само Ромъния спрямо Сърбия, и обратно — Сърбия спрямо Ромъния — вѣроятно защото бѣха смежни. Но и между тия двѣ държави връзкитѣ не бѣха толкова политически отъ колкото връзки на учтивость. Така напр. сръбскитѣ князе Михаилъ Обрѣновичъ III и Миланъ Обрѣновичъ IV на връщане отъ Цариградъ презъ 1867 г. респек. 1876 г. спиратъ въ Букурещъ. По случай на тия посещения се произнасятъ сърдечни наздравици, но безъ всѣкакъвъ политически намекъ. По сжщия чисто формаленъ начинъ се съобщава въ 1868 год. отъ регенството за възшедствието на князь Милана. Тази учтивость се повтаря, когато на отиване за Германия ромънския князь е билъ поздравенъ отъ сръбка делегация въ Базияшъ. И при все това на Балканския полуостровъ сж се развивали събития, които не сж могли да не привлекатъ внимание на ромънскитѣ ржководни крѫгове. Така напр. преминаването на четитѣ на Пан. Хитова презъ 1867 г. и на Филипа Тотя презъ 1868 г. ни най-малко не сж смутили спокойствието на ромънската дипломация. При преминаването си четитѣ не сж били въ сжщность подпомагани отъ ромънското правителство, а сж можали лесно да прехвърлятъ границата само благодарение на халтавостьта на ромънската администрация. На оплакванията на Портата и на представленията на чуждитѣ консули ромънското правителство е отговорило съ извършване обискъ у Христо Георгиевъ, български първенецъ въ Букурещъ, руски поданникъ. Пасивно поведение държà Ромъния и къмъ българския черковенъ въпросъ, както това явствува отъ рапортитѣ на ромънския агентъ въ Цариградъ. Сжщата пасивность е държала Ромъния и когато се е подигалъ въпросъ за правото на Турция да държи гарнизони въ нѣкои сръбски крѣпости. Сжщо незабелѣзано е минало за нея и критското възстание, избухнало презъ 1866 год., ако и то, както и въпроса за турскитѣ гарнизони въ Сърбия да предизвика намѣсата на силитѣ. Да, въ кореспонденцията между Карла и баща му едва-ли не се дава изразъ на чувство на злорадство за създаденитѣ отъ критското възстание мжчнотии на гръцкото кралство*)

Това поведение на Ромъния ще ни стане ясно, като имаме предъ видъ целитѣ, които е тя преследвала, а именно пълното си еманципиране отъ Турция. Да се избави отъ режима на капитулациитѣ, да иногурира една самостоятелна търговска политика, да получи право да праща дипломатически представители въ външнитѣ държави — ето какво конкретно се е старала да достигне Ромъния. По линията на най-малкото съпротивление тя не е могла да иска нищо повече. Проблемътъ за обединението на ромънитѣ не е засѣгалъ Турция, а великитѣ сили, предъ които тя тогава смиренно се е прекланяла. Нейната политика спрямо Портата не е накърнявала жизненнитѣ интереси на послѣднята. Тя е могла да се преслѣдва съ мирни срѣдства. Вжтрешното консолидиране на страната и едно осторожно поведение на вънъ сж били достатъчни да разрешатъ благоприятно тия конкретни задачи. Ето защо, съ изключение на Англия, която послѣдователно е изтъквала принципа на неприкосновеностьта на Турция, другитѣ държави сѫ намирали възможность отъ време на време да подържатъ дори домогванията на Ромъния. Нерѣдко Ромъния е използувала вълненията на Балканския полуостровъ за свои цели безъ да се солидаризира съ другитѣ балканскитѣ държавици. И наистина ако политиката на послѣднитѣ е трѣбвало да бѫде въ основата си революционна спрямо Портата, политиката на Ромъния е могла да се нарече еволюционна. Ето дълбоката причина, за дето по онова време пълна солидарность между Ромъния и другитѣ балкански държави е липсвала. Успоредностьта въ действията имъ е била случайно възможна, но и не и еднаквостьта въ схващанията. За Ромъния участьта на балканскитѣ християни е била срѣдство, за другитѣ държави тя е била цель. Така се обяснява, че всички опити, правени въ Букурещъ за едно задушевно сближение между балканскитѣ държави, сѫ пропадали безслѣдно. Такива опити е имало нѣколко.

---

*) Писмо отъ бащата на Карола отъ 30. I. 67 г.

На 21 юлий 1866 г. една сръбска депутация, на чело съ държавния съветникъ Христичъ, се явява да поздрави румънския князь отъ името на сръбския князь Михаилъ и да го увѣри, че християнитѣ въ Турция възлагатъ всичкитѣ си надежди на Румъния, която въ случая може да разчитва на Сърбия. Князь Каролъ отговорилъ, като увѣрилъ депутацията въ своитѣ приятелски чувства спрямо Сърбия. Но за да се не безпокои Портата, и тая слаба проява на приятелство не е намѣрила отзивъ въ румънския официаленъ вѣстникъ Monitorul. Да, на 10. I. 1868г. се подписа особенно съглашение — между Румъния и Сърбия. То има за цель едно съвършенно искрено разбиране и приятелство между двѣтѣ държави, отъ една страна, за да се запазятъ ненакърнени тѣхнитѣ автономни права и, отъ друга, за да се улеснятъ и развиятъ взаимнитѣ имъ търговски връзки. Видно е, че и при по-широко тълкувание духа на конвенцията, тя не преминава границитѣ на специфично румънската външна политика. Обаче трѣбва да се забележи, че практически и тая конвенция е останала мъртва буква, тъй като нигде нѣма данни за съвмѣстно дѣйствие на двѣтѣ правителства въ горната посока — може би и по причина на послѣдвалото скоро слѣдъ това убийство на князь Михаила въ Топчидеръ.

По сѫщия начинъ свършватъ и опититѣ съ Гърция. На 27. I. 1867 г. Балачану предава на гръцкия краль Георги едно писмо отъ князь Каролъ и сондира терена за сключването на съглашение между балканскитѣ държави. Трикуписъ приема благонамѣрено предложението, което щѣло да има за цель да предвари балканскитѣ държави да не се поддаватъ на внушенията на великитѣ сили, склонни да се намѣсатъ въ тѣхна полза, а да заработятъ, преди всичко, за замѣстване на частнитѣ, изолирани и пръснати, а слѣдователно и безрезултатни движения, съ едно правилно, предварително уговорено дѣйствие на всички балкански правителства. Единъ съюзъ, завършва инструкцията, между християнскитѣ балкански държави би билъ най-доброто срѣдство да подпомага народнитѣ имъ аспирации. Презъ май идната година гръцкия краль отговаря, защо е билъ заставенъ да преклони глава предъ конферецията въ Парижъ по критския въпросъ и продължава: „това важно решение не би било безполезно, ако даде на християнскитѣ народности на истокъ доказателството, че преди да се опитатъ да премахнатъ турското иго, трѣбва да бждатъ достатъчно силни за да извоюватъ правото си съ оржжие“. Смисъла на писмото тълкува обстойно князь Ипсиланти, гръцкия въ Парижъ министъръ, специално пратенъ да занесе писмото на князь Карола. Ипсиланти подчертава, че е точно освѣдоменъ за желанието на своя августейши господарь и прибавя, че договорътъ, който има да се сключи, би могълъ да опредѣли условията за едно общо дѣйствие на двамата господари съ огледъ на пълната независимость на Румъния и на освобождението на гръцкитѣ области въ Турско. Въ чл. 1 на проектодоговора се истъква че само задружно ще се дѣйствува противъ Портата. Чл. 2 опредѣля контингентитѣ които двѣтѣ страни ще турятъ на разположение *и помощьта която би могла да се получи, ако се подкладе възстание въ България*. Замѣчателно е, че князь Каролъ се е държалъ съвсемъ резервирано спрямо това предложение. Подъ предлогъ, че Ипсиланти е искалъ да третира направо съ княза, а не съ министерството, както изисквалъ конституционния режимъ, преговоритѣ се прекъсватъ безрезултатно. Въ отговоръ на знаменателното писмо на гръцкия краль кн. Каролъ се ограничава съ обикновенитѣ любезности и увѣрения въ приятелски чувства.

Предложението на кн. Карола отъ 1867 г. бидѣ съобщено и на черногорския князь Никола. Въ отговоръ послѣдния праща съ особенна мисия своя министъръ Радовичъ. Въ размѣненитѣ речи и поздравици се прави доста прозраченъ намекъ на тѣснитѣ връзки между балканскитѣ князе, необходими за достигание целитѣ, които преследватъ. Но нищо конкретно отъ тия срещи и говори не се получава.

б) Сърбия

Както вече отбелѣзахме, революционната 1848—1849 год. мина незабелѣзано за Сърбия. И все пакъ нейното разширение въ Унгария намѣри отекъ и отсамъ Дунава. Това се дължи, отъ една страна, на приятелскитѣ връзки между Ал. Кара Георгиевичъ и виенския дворъ, и отъ друга, на обстоятелството, че сръбския народъ въ южна Унгария се постави противъ маджарскитѣ революционери. Следъ преселванието на патриархъ Црноевичъ отъ Печъ въ южноунгарскитѣ равнини не е имало никога такива блиски връзки между двѣтѣ части на сръбския народъ отсамъ и оттамъ Дунава. Сърбитѣ отъ княжеството, ръководени предимно отъ Кничанина, отиваха презъ Дунава на помощь на своитѣ братя противъ Пещенското правителство и въ полза на Хабсбургитѣ. Съ това се обяснява, отъ части, пропаданието на маджарското възстание. Отъ признателность Виенското правителство потвърди автономията на сръбската православна църква въ Австрия и създаде особено управление въ Войводина. Спроти княжеството Австрия се държеше благосклонно. Тѣзи отношения продължиха и слѣдъ революцията. Наистина Меньшиковъ успѣ да въздѣйствува въ Цариградъ да се оттегли отъ власть Гарашанинъ като върлъ австрофилъ. Обаче тая промѣна не даде нова насока на сръбската политика. На това обстоятелство се дължи, че Сърбия остана неутрална презъ време на кримската война. Това нейно поведение намѣри своето възмездие въ постановленията на Парижкия миренъ договоръ, който замѣни руската протекция съ гаранцията на великитѣ сили. Предъ видъ на антагонизма между Сърбия и Турция тая замѣна едва-ли имаше практическа стойность. За коалицията бѣше важно да се премахне руския протекторатъ. Колкото за Турция тя запази всичкитѣ си права. Знаменателно е, че коалицията нито даже подига въпросъ за премахването на турскитѣ гарнизони, ако и тѣ да бѣха най-болната страна въ сръбско-турскитѣ отношения. Австрия дори намѣри смѣтка да оправдае становището на Портата, при всичко че крѣпоститѣ бѣха, видимо поне, насочени противъ нея. Въ същность неприятелитѣ за нея бѣха не турцитѣ, а сърбитѣ.

Впрочемъ сѣкашъ всичко това малко засѣгаше Сърбия. Тя дори не намѣри възможность по косвенъ начинъ да поддържи свои нѣкои искания въ Парижъ. Нейнитѣ първенци бѣха заети съ взаимни гонения, които отиваха до тамъ, че предизвикваха намѣсата на чуждитѣ консули. Вмѣсто да се еманципира, Сърбия допусна да се засилятъ сюзереннитѣ права на Портата. Причинитѣ на това анормално явление трѣбва да се търсятъ, отъ една страна, въ голѣмата непопулярность на княза, а отъ друга въ надмощието въ държавнитѣ работи, което целеше да постигне държавния съветъ. Скупщината отдавна не бѣше свиквана и споредъ октроирания отъ Портата и силитѣ уставъ отъ 1838 г. всичката власть се съсрѣдоточаваше въ държавния съветъ. Недоволни и отъ това, държавнитѣ съветници подигнаха глава и противъ княза. Стъкменото обаче за цельта съзаклятие бидѣ издадено преждевременно, виновницитѣ заловени и осъдени. Тоя моментъ използува Портата, да играе ролята на върховенъ сѫдия. Особенъ нейнъ пратеникъ, посрешнатъ тържествено отъ министри и опозиционери съ фесове, се настани въ Бѣлградъ. Съзаклѣтницитѣ бидоха помилвани. Тогава султанския пратеникъ едвамъ не поиска оставката на княза, защото не управлявалъ добрѣ. На дѣло той се задоволи да играе посрѣдническа роль между него и опозицията за да направи послѣднята всесилна. Следъ неговото заминаване латентния конфликтъ избухна веднага. За да закрѣпи положението си, олигархията на държавнитѣ съветници прибѣгна към свикването на народната скупщина, въ която смѣташе да намѣри опора противъ княза. Въ това отношение предвижданията ѝ не се сбѫднаха, тъй като Св. Андреевската скупщина, — наречена така споредъ деня на свикването ѝ — дѣйствително пропѫди князь Ал. Кара Георгиевичъ, като повика повторно на престола стария Милоша (на 78 год.). Но вмѣсто да играе предначертаната ѝ роль на просто орѫдие, скупщината намѣри за най-целесъобразно да тури кръстъ на олигархичната система на управлението и да заеме сама първо мѣсто въ държавата.*)

Свалянето на князъ Александра никого не опечали нито очуди. И преди това той бѣше фактически изоставенъ отъ всички — дори и отъ своя протекторъ австрийския консулъ.

Съ избирането на Милоша отношенията съ Портата се обтѣгнаха. Първомъ тя не искаше да утвърди избора на Милоша и предпочиташе да се повѣри управлението, предъ видъ на вѫтрешнитѣ ужъ безредици, временно на нѣкой каймакамъ. Австрия пъкъ отъ своя страна, понеже сърбитѣ се готвели ужъ да я нападнатъ, се домогваше да заеме Бѣлградската крѣпость. Но намѣсата на Русия и Франция, които слѣдъ кримската война се бѣха сближили, въ полза на Милоша, осуети тѣзи кроежи и то въ самия имъ зародишъ. Портата изказва веча готовность да издаде beратъ за възшествието на Милоша. Но Милошъ не се задоволяваше само съ това. Той поиска, съгласно съ хатишерифа отъ 1833 г., да се признае правото на неговата династия въ мѫжка линия да князува въ Сърбия. Сѫщо тъй той счете, че е властенъ да измѣня устава на държавата безъ намѣсата на Портата, само съ участието на скупщината. Най сетне той обръща внимание и на неизпълнението на хатишерифа отъ 1838 год. относно турското население, което е било задължено да не се установява вънъ отъ крѣпоститѣ.

Между тѣмъ избухна войната за италиянското обединение и княза праща сина си Михаила въ Парижъ при Наполеона. Наполеонъ съветва да се разбере съ Кошута за да може Сърбия и Унгария да постжпватъ задружно. Въ срещата на двамата видни представители на двет҃ѣ съседни страни се обсжжда обширно създаденото положение и се дохожда до заключение, че възгледитѣ на сърбитѣ и маджаритѣ сж тождественни и че въ общъ интересъ е да се работи за създаването на една федерация по между тѣхъ, включая и Дунавскитѣ княжества. Въ случай на распадане на Турция, което се счита за доста вѣроятно, и Михаилъ и Кошутъ исказватъ готовность да ратуватъ за една обширна дунавско-балканска федерация само и само да се исключи възможностьта да станатъ Балканитѣ плячка на великитѣ сили, а предимно на Русия. Но примирието на Виллафранка туря преждевремено точка на тия преговори.

---

*) Вижъ — Слободанъ Иовановичъ — „Уставобранители и нихова влада“.

За да даде по-голѣма тяжесть на своитѣ искания Милошъ праща особенна депутация въ Цариградъ за да настоява за тѣхното прокарване предъ Портата. Посланицитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ не сж я много обнадеждили. Предъ видъ на това Милошъ туря на разположение на депутацията крѫгла сума за подкупъ на турскитѣ държавници. Но депутецията не е счела за умѣстно да я използува, както това е направилъ самъ Милошъ въ 1830 г. Въ края на краищата Портата признава князь Михаила наследникъ на баща му, дава по принципъ право на сърбитѣ по въпроса зи изселването на турцитѣ, но по уставната самостоятелность свои неуклонно на становището на хатишерифа отъ 1838 г. (виж. чл. 17, който предоставя върховния надзоръ надъ управлението на Сърбия върху Портата), като евентуално допуща измѣнението му въ съгласие съ гарантнитѣ сили. Тѣзи отстжпки незадоволяватъ депутацията и тя по заповѣдь предпочита да напусне Цариградъ, отъ колкото да ангажира бждащето.

Връщането ѝ съвпада съ смъртьта на Милоша — 14 септември 1860 година.

Неразрешенитѣ въпроси отъ Милошовото князуване оставатъ въ наслѣдство на князь Михаила.

Три сж въпроситѣ, около които се върти сръбската политика.

Първия въпросъ за наслѣдственостьта на Обреновичитѣ на сръбския престолъ е на половинъ решенъ, защото Михаилъ наслѣдва безпрепятственно баща си. Но въ фермана все още липсва изрично потвърждение на наслѣдственостьта. Тоя пробѣлъ запълня скупщината съ своя вотъ и при слѣдующата промѣна на държавния глава 1868 г. Портата възприема безрезервно сжщото становище.

Втория въпросъ за изселването на турцитѣ минава презъ нѣколко фази и се преплита съ въпроса за гарнизонитѣ. Въ 1862 г. турцитѣ бомбардирватъ, може да се каже, безпричинно Бѣлградъ. Всички консули взиматъ страната на Сърбия. Послѣднята иска да използува случая да бжде заставена Портата да оттегли всичкитѣ си гарнизони, а заедно съ тѣхъ и всичкото турско население. Турция се противи, но посланическата конференция въ Канлъджа дава частично удовлетворение на сърбитѣ. Събарятъ се укрепленията въ Ужица и Соколъ и турскитѣ гарнизони се ограничаватъ на крѣпоститѣ: Бѣлградъ, Шабацъ, Смедерево, Кладово (Фетъ-Исламъ) и М. Зворникъ. Покрай това постановява се, щото само въ предѣлитѣ на тия крѣпости да могатъ да живѣятъ турци, а всичко друго турско население въ извѣстенъ срокъ да напустне Сърбия. Окончателното разрешение послѣдва въ 1867 г. слѣдъ австро-пруската война, когато въпрѣки, традиционната си политика, сама Австрия усвоява сръбското гледище по въпроса. Турция се чувствува самотна и въ единъ прекрасенъ день зачудва и отстжпчивата тоя пжть Австрия, защото не само изтегля гарнизонитѣ и турското население, но и предава цѣликомъ крѣпоститѣ непокътнати на Сърбия.

Третия въпросъ относително законодателната автономия се разрешава благополучно презъ 1869 год. съ изработването и приемането отъ скупщината на новата конституция отъ сжщата година. Не послѣдва отъ нигде никакво възражение и Портата мълкомъ се отказа отъ октроираната отъ нея въ 1838 г. конституция. —

Отношенията на Сърбия спрямо балканскитѣ държави може да се очертаятъ въ нѣколко думи: случайно паралелно действие съ Ромъния, невъзможенъ сговоръ съ Гърция по причина на нейната слабость и хаотично вжтрешно положение и сжщо съ Черна Гора, поради взаимното недовѣрие и съревнование между Бѣлградъ и Цетиня.

По онова време домогванията на Сърбия и Ромъния бѣха тождественни и интереситѣ имъ въ нищо не се спречкваха. И все пакъ никаква общность въ дѣйствията по между имъ не се съглеждаше. Очевидно ржководящитѣ кржгове и на двѣтѣ страни не сж намирали смѣтка да истъкватъ солидарностьта на тѣхнитѣ интереси и да работятъ съобразно съ това. Странно е да се каже, но то е фактъ, че тѣ сж се сношавали не толкова направо, колкото посрѣдствомъ дипломатическитѣ си агенти въ Цариградъ. Често сж действували така, че сж подчертавали по-скоро различието въ тѣхнитѣ схващания. Това особенно бие въ очи по въпроса за Желѣзнитѣ Врата, подигнатъ за пръвъ пжть въ Лондонската конференция въ 1871 год. Въпреки всичкитѣ настояванията на Сърбия, Ромъния не е предприела нищо за да подкрѣпи нейнитѣ домогвания, ако и очевидно интереситѣ имъ да сж били въ случая напълно сходни.

За охарактеризиране отношенията съ Гърция интересно е да се наведать тукъ думитѣ на гръцкия президентъ Вулгарисъ въ

1866г. тъкмо въ най-голѣмия разгаръ на критското възстание, отправени къмъ специалния сръбски пратеникъ кап. Иовановичъ. Въ присѫтствието на водителя на опозицията Кумундуросъ и идейнитѣ борци за критската независимость, той казва: „за пълно споразумѣние между сръбското и гръцко правителства съ цель да се води война по общъ планъ ние не сме готови. Отъ послѣдната революция, дисциплината въ войската е слаба и правителството нѣма току-рече нищо въ ржцѣтѣ си Ако искате споразумѣние, трѣбва да чакате най-малко 30 години". Знаменателното е, че и критскитѣ първенци признаватъ това положение и сами отхвърлятъ намѣсата на официална Гърция. Това положение не се измѣнява ни на иота слѣдъ падането на Вулгарисъ и поемание властьта отъ Кумундуросъ. Ето какво пише тоя послѣдния на 18 септември 1866 г. на Ристича, сръбски тогава агентъ въ Цариградъ, два мѣсеца преди да застане на чело на управлението въ Гърция... „И кабинета и краля, съ които тия дни говорихъ, сѫ противни на споразумѣние (разбира се, за общо дѣйствие по поводъ на критското възстание), защото не намиратъ момента згоденъ... Послѣдната революция е изчерпала държавнитѣ срѣдства и е разхалтавила дисциплината въ армията." При все това Кумундуросъ, бѫдащиятъ първъ министъръ, е на мнение, че ако официална Гърция не може, поради слабость, да участвува явно въ движението противъ Турция, гръцкото население въ нея, както и Сърбия, Черна Гора, а па и „народитѣ на Дунава", сѫ въ състояние, казва той, да повалятъ вѣковния си неприятель. Основателно сърбитѣ напиратъ на тия обстоятелства, за да отблъснатъ отправенитѣ имъ по-късно упреки за отсѫтствие на чувство на солидарность у тѣхъ спрямо другитѣ балкански държави. И тъй критското възстание замира безъ нѣкоя балканска държава да му се притече на помощь.—

Въ сѫщо такъвъ неблагоприятенъ видъ се представлятъ и отношенията съ Черна Гора. Така Сърбия съвсемъ не взема участие въ войната между Черна Гора и Турция презъ 1862 г. Едно сближение между тия двѣ сръбски държави се забелѣзва по-късно. Това се дължи предимно на широкия политически погледъ на князь Михаила, който се е считалъ поставенъ отъ сѫдбата на чело на югославянския Пиемонтъ, Въ всѣки случай въ време на неговото княуване връзкитѣ между Сърбия и сърбскитѣ области въ Турско ставатъ по тѣсни. Въ тая посока явява се нужда да се преговаря и съ черногорския князь Никола. Тия преговори сѫ се свършили, най-сетне, съ сключването на 23 септемврий 1866 г. на единъ таенъ договоръ между двѣтѣ държави целящъ освобождението на сръбското племе на Балканския полуостровъ. Заслужава да се отбележи, че по поводъ на тоя договоръ князь Никола е заявилъ, че е готовъ да се откаже отъ престола въ полза на князь Михаила срещу извѣстни политически и материални облаги. На това основание Черна Гора получила военни материали и парична помощь. Но следъ убийството на Михаила, договора е изгубилъ всѣко значение. Отъ всичко явствува, че князь Никола е искалъ да се помѣтне, което най-сетне, е било възприето и отъ намѣстничеството. Съ това се тури край на постигнатото съглашение. Послѣдующитѣ събития показаха само едно, че искренно разбирателство между Сърбия и Черна Гора бѣше невъзможно и дѣйствително такова не можа̀ да се постигне дори до 1876 г. Наистина по между имъ се водеха преговори, двѣтѣ династии се сродиха по кумство, пращаха си специални пратеници, намѣсиха се като посрѣдници видни херцоговци, прокудени отъ роднитѣ си огнища (Дучичъ, Сундечичъ): — но нищо не помогна за да разсѣе недовѣрието по между имъ. Причината за неуспѣха на преговоритѣ, споредъ сръбски източници, билъ князь Никола. Неговитѣ приближени повѣрително съобщавали, че той е човѣкъ извъртливъ, непостояненъ, днесъ казва, утре отказва, че никакви задължения, нито писменно поети, не помагатъ; спрямо Сърбия той е зле разположенъ. На сѫщото мнение за него било и консулското тѣло въ Дубровникъ. Като допълнителна черта се прибавя, че той билъ постояненъ и неуморенъ само въ едно: да проси помощи! Ако и въ тази характеристика да има нѣщо вѣрно, но очевидно краскитѣ сѫ сгѫстени. Въ сѫщность причината на хладнината между двѣтѣ държави е съревнуванието между двѣтѣ династии. Само едно срѣдство е имало за изглаждане недоразумѣнията: да се намѣси нѣкоя трета, внушителна сила, която да наложи своето посрѣдничество и да ги помири. Но тя се явява на сцената по-късно.

Отношенията на княжеството къмъ великитѣ държави не представляватъ изобщо голѣмъ интересъ. Англия е гледала на Сърбия презъ очилата на Портата, на която тя се е явявала по онова време защитница. Прусия, по-малко заинтересована въ източния въпросъ, е правилно преценявала събитията, но всѣкога стояла на страна, съ изключение на времето около 1866 г., когато, въ война съ Австрия, се е стремила да подбие положението й на изтокъ и така косвенно е спомогнала на Сърбия.*) Друга е вече политиката на обединенета Германска империя: въ желанието си да се сближи съ Австрия, тя прегръща всецѣло нейната източна политика и въобще се отнася неблагоприятно спрямо сръбскитѣ домогвания.

Италия, като нова държава, носителка на идеитѣ на народностьта, се държи изобщо симпатично, но нейното влияние е още незначително, защото и силитѣ ѝ сѫ още слаби. Едно по-важно размърдване се забелѣзва отъ нейна страна въ 1866 г., но предварителния миръ въ Николсбургъ (Микуловъ) попрѣчи на истинско разбирателство между двѣтѣ държави.

---

*) Вижъ H. Wendel — „Bismarck und Serbien in Jahre 1866“ Bern, 1927.

Отношенията съ Русия не сѫ били въ онова време особено интимни. Отъ всичко личи, че руситѣ сѫ давали предпочитание на Черна Гора и въ борбитѣ, продиктувани отъ съревнувание между двѣтѣ страни, тѣ сѫ се отнасяли похладно къмъ Сърбия. Сърбитѣ, особено презъ князуването на Михаила, сѫ се опитвали да правятъ голѣма политика, и то мимо Русия, когато Черна Гора не е предприемала нищо безъ предварително нейно съгласие. Сърбитѣ естествено сѫ жаднѣли за еманципация, но руситѣ слѣдвайки политиката на Горчакова — *„за събиране на силитѣ си“* — съветвали всѣкога осторожность и умѣреность. Това положение се е измѣнило и отстѫпило мѣстно на по-приятелско разбиране едвамъ следъ посѣщението, което князь Миланъ направи презъ 1871 г. на Александъръ II въ Ливадия. Обаче въ основата си старото схващане е продължавало да рѫководи и за напредъ руската политика на Балканитѣ.

По отношение на Франция Сърбия се е старала да ѝ спечели довѣрието и се е отнасяла всѣкога съ голѣма предупредителность спрямо нейнитѣ представители въ Цариградъ и Бѣлградъ. Но както по-преди, тъй и сега тя не е могла да повлия на Франция, нито пъкъ на великитѣ сили въобще. Ако политиката на тия послѣднитѣ е претърпѣвала понѣкогажь промѣни, то е било само благодарение на обстоятелства, вънъ отъ волята на малка Сърбия. Такива сѫ били напр. за Франция и френската източна политика събитията презъ годинитѣ 1858 и 1866 г.

Особенъ интересъ представляватъ отношенията съ Австрия. До 1866 година нейния посланикъ въ Цариградъ Прокешъ е поддържалъ политиката на status quo-то. И ако по нѣкогажь австрийскитѣ представители въ Бѣлградъ сѫ били близки на управницитѣ, то не е било отъ желание да помогнатъ за политическото еманципиране на Сърбия, а само да я държатъ по-здраво въ своитѣ рѫце. Въ 1862 година тѣ не можаха да не сподѣлятъ заедно съ другитѣ консули възмущението си отъ безпричинното бомбардиране на Бѣлградъ. Но по-късно тѣ поискаха да използуватъ това събитие не за да избавятъ Сърбия отъ една мѫчителна и унизителна тегоба, а само да заематъ крѣпостьта и отъ тамъ да осигурятъ мира на Балканския полуостровъ! Това положение на нѣщата се измѣня съ въвеждането на дуализма въ Австрия, вслѣдствие на което и Унгария придобива влияние въ австрийската външна политика. Благодарение на това ново течение, представитель на което е билъ графъ Андраши, бивши маджарски първъ министъръ, Австрия поддържа изпразването на крѣпоститѣ. Следъ катастрофата въ Топчидеръ—Унгария безъ да я молятъ — предава на сѫдъ А. Кара-Георгиевича и другаритѣ му, заподозрени въ убийството на князь Михаила; тя пропуща превозъ на бойни материали, предназначени за Сърбия и най-сетне не възразява, когато въ 1869 г. Сърбия самовластно въвежда новъ основенъ законъ. Въобще въ лицето на тогавашния консулъ Калай — маджаринъ по произхождение, съседната империя води въ Бѣлградъ една явно благосклонна политика спрямо Сърбия. Тая тактика се е препорѫчвала тогава на маджаритѣ благодарение на незаякналитѣ още устои на дуализма. Сърбитѣ пъкъ сѫ я използували за да обстановятъ по-благоприятно участьта на своитѣ събратия въ земитѣ на Св. Стефановата корона. Между тѣмъ избухна възстанието въ Бока Которска (1869 г.), която не искаше да се подчини на всеобщата воинска повинность. Управительтъ въ Далмация (Вагнеръ) поиска да си послужи съ него за да завърже връзки съ народната партия въ Хърватско чрезъ Мразовичъ, Мажураничъ, та да се предизвика едно движение въ Босна и Херцеговина, резултата на което би било присъединението на тия двѣ области към Австрия. Съ това би се услужило на дворцово-военнитѣ крѫгове въ Виена двояко, като отъ една страна се дава възможность на Австрия да тури кракъ на Балканския полуостровъ и отъ друга, — чрезъ нарастналия брой на славянитѣ да държи на юзда маджаритѣ. Тоя проектъ тогава не се осѫществи. Сърбитѣ се възползуваха отъ него да подигнатъ, макаръ и тѣ безуспѣшно, чрезъ албанския първенецъ Азисъ паша, въпроса за присъединението на Босна-Херцеговина къмъ Сърбия. Наведениятъ мотивъ гласялъ, че само по такъвъ начинъ Турската империя могла да спаси Босна и Херцеговина отъ алчностьта на австрийцитѣ. Отъ всичко се види, обаче, че тоя аргументъ не направилъ впечатление на Али паша.

Следъ неуспѣха на тоя опитъ за разбъркване умоветѣ въ Босна и Херцеговина, въ 1870 година присѫтствуваме, вслѣдствие неустановенностьта още на австро-унгарската политика, на новъ опитъ. Тоя пѫть се касае да се разbeратъ сърби и австрийци помежду си и да си подѣлятъ Босна и Херцеговина, като послѣднитѣ задържатъ една трета отъ тия области за себе. Проектътъ е дѣло на маджарската дипломация, която по тоя начинъ, като отваря съблазнителни перспективи на Сърбия, иска да я привърже къмъ съседната монархия или поне да неутрализира силитѣ ѝ въ случай на конфликтъ между тая послѣднята и Русия. За Андраши стълкновението съ Русия е било рано или късно неизбѣжно и за туй той е поставилъ на сърбитѣ въпроса ребромъ: който е приятель на Русия, е неприятель на Австрия и обратно. Догдето сърбитѣ да проучатъ въпроса и да се произнесатъ, послѣдва нотата на графъ Бойстъ въ отговоръ на заявлението на Горчакова за частична ревизия на Парижкия миренъ договоръ въ смисъль, че Австрия не ще допустне никаква коренна промѣна, която може да засѣгне основитѣ, на които почива договора отъ 1856 година. При наличностьта на тая нота преговоритѣ съ Сърбия сѫ станали безпредметни, колкото иначе консулъ Калай и да се е стараялъ да ги продължи, като гледалъ да смекчи смисъла на нотата.

Съ това престава особената маджарска политика спрямо Сърбия. Неусѣтно австрийската външна политика се предава въ рѫцетѣ на маджаритѣ. Въ лицето на Андраши като министъръ на външнитѣ дѣла, Бисмаркъ е ималъ най-надеждната опора за своята политика на тѣсно единение между Германия и Австрия. Съ затвърдяването на дуализма расте влиянието на маджаритѣ. Повикани да управляватъ заедно съ нѣмцитѣ една империя, населена повече съ славяни, маджаритѣ сѫ схващали своята мисия като ратници противъ славянитѣ вѫтре и вънъ отъ Австрия. Съ превъзмогването на това течение изчезва у маджаритѣ всѣкакво желание да дирятъ сближение съ Сърбия. Тъй се обяснява, че процесътъ противъ Кара-Георгиевича, който въ втора инстанция се свършва съ осѫждането на подсѫдимия, въ най-висшата инстанция пропада. Унгарското правителство се ограничава само да изгони Кара-Георгиевича вънъ отъ предѣлитѣ на Унгария.

Успоредно съ това се подига въ конференцията въ Лондонъ въ 1871 гогина и питане за Желѣзнитѣ Врата. Австрия се ползува отъ инициативата на Горчакова да иска да я натоварятъ съ прочистването на Желѣзнитѣ Врата, една дѣйствително сериозна прѣчка за плаването по Дунава. Срещу разноскитѣ Австрия е предлагала да я упълномощатъ да събира такси отъ корабитѣ, които плуватъ въ една или друга посока презъ Желѣзнитѣ Врата Съ изключение на Портата никоя отъ великитѣ сили не е възстанала открито противъ домогването на Австрия. Само Сърбия още отъ самото начало е била решена да употрѣби всички усилия и срѣдства за да осуети дова домогване. За тая цель тя е действувала чрезъ своя агентъ въ Цариградъ, подканила е, макаръ безуспѣшно, на нѣколко пѫти и Ромъния да се присъедини и тя къмъ нейнитѣ постѫпки; най-сетне пратила специаленъ пратеникъ (Миятовичъ) въ Лондонъ. Становището на Сърбия е било, че споредъ Парижкия миренъ договоръ отъ 1856 год. отстранението на препятствията на плаването по Дунава, съ изключение на устието, е отъ компетентностьта на крайбрѣжната комисия, паднала въ забвение още въ 1857 год. Да се предаде тая работа на Австрия значи не само да се наруши единъ международенъ договоръ, но и да се накърнятъ суверенннитѣ права на Сърбия, тъй като Желѣзнитѣ Врата се намиратъ не на австрийска, а на сръбско-ромънска територия. Въ края на краищата предложението на Австрия е пропаднало. То изпъква на ново чакъ въ Берлинския конгресъ въ 1878 година. —

За да привършимъ тая глава остава ни да очертаемъ съ нѣколко думи отношенията между Сърбия и несжществующата още България въ лицето на българский народъ.

Образуването на автономно сръбско княжество, за което сж привнесли своята лепта, споредъ В. Ст. Караджича, и „бугаричитѣ“ отъ източна Сърбия, не е могло да остане безъ влияние на съседния български народъ. Изгрѣлата сръбска свобода е хвърлила лжчи и отсамъ границата. Сръбската държарна печатница въ Крагуевацъ е обслужвала и ратницитѣ на българското възраждане. Въ нея сж печатани и учебницитѣ на Неофитъ Рилски. Движенията въ Нишко и въ Видинския край не сж били безъ връзка съ тѣжненията на Сърбия, макаръ че въ първа линия тѣ да сж били предизвикани отъ притѣсненията, на които е било изложено мѣстното население, благодарение на отсжствието на управия въ турската държава. Спроти тия събития официозния печатъ се е държалъ благосклонно, като правилно е белѣжилъ, че тѣ ставатъ на българска почва и засѣгатъ българитѣ. Но поради вжтрешнитѣ неуредици и произлѣзлата отъ тѣхъ слабость на Сърбия, исказанитѣ по тоя случай симпатии сж били единствения изразъ на платонически братски чувства. Едвамъ слѣдъ 1861 г. погледътъ на сръбскитѣ държавници почва да се разширява и, излѣзълъ вънъ отъ предѣлитѣ на Сърбия, той по необходимость се спира на България. Тогавашнитѣ представители на нашата интелигенция сж гледали съ довѣрне на сърбитѣ, както това нагледно показва набралата се въ късо време българска легия слѣдъ бомбардирането на Бѣлградъ. Нѣщо по-вече: въ тѣхнитѣ очи князь Михаилъ е билъ като-че-ли предупредѣленъ отъ провидението да развие знамето за освобождението на балканскитѣ народи. При тая преценка на нѣщата лесно е да се разбере сближението на нашата емиграция съ бѣлградското правителство. Отъ тамъ до единъ форменъ съюзъ на Сърбия сь бждаща свободна България е оставило само една крачка. И тя е направена презъ 1867 г., когато Благодѣтелната Дружина въ Букурещъ и сръбското правителство уформяватъ писменно споразумението си да работятъ за освобожеението на България, като бждаща съставна часть на сръбско-българската федерация. Замечателно е, че въ тоя исторически документъ въ предѣлитѣ на България влиза и Македония.*)

---

*) Съглашението се постигна на основание на единъ протоколъ отъ 5 априлъ 1867 год., носящъ подписитѣ на виднитѣ представители на бъл-

Успоредно съ това се е развивала и идеята за българската черковна независимость. Трѣбва да се отбѣлежи, че въ началото на черковния въпросъ сръбския народъ и официална Сърбия сж съчувствували на движението. Обстоятелството, че то живо е засѣгало и Македония, не е смущавало никой сърбинъ, защото споредъ признанието на самия Ристичъ*) „сръбската свесь въ тая область е била тъй отслабнала, щото не сж знаели дори на каква народность принадлежатъ„, а учителитѣ сж били българи"(?)

Отношенията между сърби и българи се подхвъргатъ на рѣзка промѣна слѣдъ убийството на князь Михаила и поемането на властьта отъ намѣстничеството, душата на което е билъ Ристичъ. Въ една инструкция до сръбския агентъ въ Цариградъ отъ 1869 г. като се истъква, че българитѣ иматъ шансъ да добиятъ своя цьрква, но че клонятъ да увлѣкатъ и сърбитѣ отъ Босна, Херцеговина и Стара Сърбия, прибавя се, че Сърбия трѣбва да осуети, щото българскитѣ домогвания да обхванатъ и Македония, кръстена по онова време Стара Сърбия. Въ тая тактика на сръбската политика се крие до негде редакцията на чл. 10 отъ фермана, приложението на който въ Македония се туря въ зависимость отъ предвиденитѣ истилями.

Заедно съ това започва и сръбската пропаганда въ Македония подъ ржководството на особенъ комитетъ отъ арх. Дучичъ, П. Сретковичъ и Милошъ Милоевичъ (по сетне и Ст. Новаковичъ). Границитѣ на Ст. Сърбия, които Ристичъ тегли къмъ югъ до Охридъ, на истокъ до Враня, Куманово, Кр. Паланка, се расширяватъ догдето обхваннтъ цѣла Маке-

---

гарската колония въ Букурещъ, като Христо Георгиевъ, Д-ръ Атанасовичъ, М. Колони, Д-ръ Протичъ и др. Протокола почва съ встжплението, че за да се освободи България нужно е да се облѣгнемъ на една съседна нация. Предпочитание въ това отношение трѣбва да се даде на сръбския народъ, съ когото сме сродни отъ столѣтия насамъ. Членъ 1 гласи, че между сърби и българи се създава съюзъ подъ название Югославянско Царство. Чл 2 Въ него влизатъ сръбски и български земи (България, Тракия и Македония). Чл. 3 Глава на управлението ще бжде князь Михаиль Обреновичъ и неговитѣ наслѣдници. Чл. 4. Единното народно знаме ще обема гербоветѣ на двата народа. Сжщото ще бжде въсприето и за монетитѣ. Чл. 5. Языка на всѣка земя ще бжде за нея официаленъ. Чиновницитѣ по народность ще принадлежатъ на земята, въ която ще служатъ. Чл. 6 Сръбскитѣ закони се приематъ отъ насъ и ще се преведатъ на български. Всичкитѣ укази на царството ще се обнародватъ на двата языка. Чл. 7 Господствующата вѣра е православната. Чл.8. Ще има общъ Синодъ за двата народа; той ще избира председателя и митрополититѣ, като има предъ видъ языка на населението. Чл. 9 Държавния Глава ще избира министритѣ измежду двата народа. Чл. 10 Народното представителство ше бжде организирано съразмѣрно съ броя на населението. Чл. 11. Столицата ще се избере отъ нар. представителство. Чл. 1 . Синода заедно съ председателя ще пребивава въ столицата. Гледай студията на С. Радевъ въ J ar ook 1924—1927 of the Association of the Bulgarian Students in New-York).

*) Споља[illegible]ни односи Србије, томъ IV стр. 279

дония. Даже „екзалтирания по патриотически съображения“ М. Милоевичъ се мжчи да доказва, че българския елементъ не проника отсамъ предѣлитѣ на Търновско, защото само тамъ не се е славила „сръбската слава“! Интересни сж въ това отношение и цифровитѣ данни за постигнатитѣ резултати въ първитѣ петь години до 1873 г., ако може да се приеме, че тѣ отговарятъ на дѣйствителностьта. Презъ този периодъ сж били отворени, като оставимъ на страна училищата въ собствена стара Сърбия, около 40 училища, 15 въ градоветѣ и 25 въ села и монастири. Тази училищна мрежа обаче спира предъ Пиротъ, Прилепъ и Охридъ, въ които не е имало открити сръбски училиша. Тази пропаганда е струвала доста жертви на бѣдния сръбски ковчегъ. Интересно е, че ковчега е отпущалъ твърде малко, да не кажемъ нищо, за Босна и Херцеговина. Това е понятно, защото цельта на пропагандата е била не да сѣе просвѣта, а да буди, както се изразява Ристичъ, народната сръбска „свесь“, която е била съвсемь заглъхнала въ Македония.

На кжсо въ навечерието на освободителната война отношенията между Сърбия и българитѣ далечъ не сж били братски, за каквито сж минавали до 1868 год.

в) Черна Гора.

Казахме вече, че въ Парижкия конгресъ 1856 г. става дума и за Черна Гора. Австрия, която въ 1852 г. въздѣйствува на Портата да сключи миръ съ Черна Гора, вслѣдствие на което послѣднята се държа неутрално въ кримската война, поиска да използува благоприятнитѣ обстоятелства за да застави Русия да се откаже отъ покровителството си надъ Черна Гора. На това домогване на австрийскитѣ делегати бидѣ отговорено, че Русия не упражнява по право никакъвъ протекторатъ надъ Черна Гора, а че единственното съединително звено между руси и черногорци е взаимната симпатия между двата народа. Подигането на тоя въпросъ даде поводъ на турския пратеникъ Али-Паша да истъкне, че В. Порта счита Черна Гора нераздѣлна часть отъ турската държава. За голѣмо очудване никой отъ представителитѣ на великитѣ сили не възрази на Али-Паша, ако и на всички да бѣха извѣстни турско-черногорскитѣ договори отъ 1838 и 1842 год., а особенно султанския ферманъ отъ 1799 г., който изрично признаваше черногорския князь за независимъ владетель. Така, може да се каже европейския ареопагъ погреба мълчаливо независимостьта на Черна Гора. Обаче Данило узналъ за дебатитѣ по тоя въпросъ въ конгреса, съ особенъ меморандумъ, отправенъ до силитѣ, живо възстана противъ твърдението на турската делегация. Въ него той истъква, че Черна Гора би имала основание да претендира съ по-голѣмо право на Херцеговина и половината отъ Албаиия, земи владени въ XIV и XV стол. отъ главатаритѣ на Зета, отъ колкото Турция да претендира какви-годе права надъ Черна Гора, която отъ битката на Косово (1309) никога не е била никому подчинена. При все това, въпрѣки услугитѣ принесени на християнството, тя, Черна Гора, до сега не е била приета въ фамилията на европейскитѣ държави. Въ заключение князьтъ настояве да се признае официално независимостьта на Черна Гора, да се прошири територията ѝ въ Албания и Херцеговина и да ѝ се отстжпи града и залива Баръ на Адриатическо море (Антивари), икономически тъй необходимъ за населението. За да подкрѣпи своя меморандумъ князьтъ посѣти Наполеонъ III въ Парижъ (1857 г.). Направи му се приемъ, като на независимъ господарь, тъй щото честолюбието му се напълно удовлетвори. Въ добавъкъ Наполеонъ отвори вицеконсулство въ Цетиня. Непосрѣдствения пъкъ резултатъ отъ това посещение бѣше предложението отъ Портата да отстжпи на княза часть отъ Херцеговина, да му обезпечи годишна субсидия и да отвори на поданницитѣ му всичкитѣ турски пристанища, но подъ условие, че ще има титлата турски паша и ще признае султана за сюзеранъ. Искатъ да кажатъ, че Данило билъ склоненъ да приеме това предложение, но народа не допусналъ, защото го считалъ за гавра. Пректически опита свърши съ едно накърнение популярностьта на княза.

При всичкитѣ усилия на княза да посвѣти всецѣло вниманието си на вжтрешното преустройство на държавата, Ч. Гора не се радва дълго време на миръ. Още на слѣдующата 1858 г. избухна възстание въ Суторина (между Дубровникъ и Которската Бока), въ което не можаха да не участвуватъ и нѣкои буйни черногорци, впрочемъ предизвикани отъ убийството на единъ черногорски свещеникъ въ Спужъ. За да не дойде работата до война, Данило се обърна къмъ виенския, парижкия и петроградския кабинети съ молба за намѣса и изглаждане спора по добъръ начинъ. Преди да пристигне обаче една френцуска ескадра и една руска фрегата, турския военачалникъ, по заповѣдь отъ Цариградъ, се опита да заеме мѣстностьта Грахово, призната за неутрална по договора отъ 1842 г. Това дава поводъ на княжевия братъ Мирко да нападне веднага турцитѣ. Въ двудневно сражение послѣднитѣ бѣха грозно бити и принудени да отстжпятъ (2237 скелети!). Край на войната тури конференцията на посланицитѣ въ Цариградъ, която санкционира придобивкитѣ на черногорцитѣ. По тоя начинъ околията Грахово и заселищата на Васоевичи бидоха присъединени къмъ княжеството (1859 г.).

Въ 1860 г. князь Данило биде убитъ. Понеже нѣмаше мжжки наслѣдници, на княжеския престолъ се качи племенника му Никола, синъ на Мирка, тогава още ученикъ въ една парижка гимназия. Едвамъ се мина година отъ това събитие, херцеговцитѣ подъ водителството на Лука Вукаловичъ дигнаха на ново глава противъ турцитѣ и нанесоха поражение на самия Омеръ Паша, главнокомандующъ на турскитѣ войски. Князьтъ на всѣкакъвъ начинъ се стараеше да избѣгне войната съ Турция, особенно защото и силитѣ му даваха такива съвети. Но Омеръ Паша, следъ като потуши възстанието, се обърна и противъ черногорцитѣ, които изъ подъ ржка подпомагаха възстанницитѣ. Войната, водена съ голѣмо ожесточение, не бѣше тъй щастлива за Ч. Гора. Турцитѣ завладѣха черногорския пжть отъ Никшичъ до Албания и раздѣлиха Черна Гора на двѣ части. Великитѣ сили, ако и подканени да се намѣсатъ, гледаха хладнокръвно на тази неравна борба. Влиятелнитѣ сили въ Цариградъ пасуваха. Франция, единъ видъ покровителка на Черна Гора, бѣше занята въ Мексико и Сирия, а Палмерстонъ, обикновенно приятель на притѣсненитѣ народи, считаше черногорцитѣ за бунтовници и предоставяше на Султана да ги накаже. Русия, неокопитена още отъ удара въ Севастополъ, си събираше силитѣ за по-късно. Помогна косвено само Папата като възпрети на албанскитѣ католици да участвуватъ въ войната противъ Ч. Гора. Втората морална поддържка дойде отъ Атина, дето Отонъ I бѣше нагласилъ да се открие публична подписка въ полза на черногорцитѣ. Но изобщо балканскитѣ държави бѣха далечь отъ мисъльта да се притекатъ въ помощь на Черна Гора. Това отсжствие на солидарность бие особенно въ очи съ огледъ на Сърбия, която тъкмо по онова време, поради бомбардирането на Бѣлградъ, се намираше въ най-обтѣгнати отношения съ В. Порта. При тая обстановка Черна Гора трѣбваше да се признае за побѣдена и да иска миръ. Миръть се подписа въ Шкодра, тъй както го диктуваше Турция. Черна Гора запази старитѣ си граници, но бѣше задължена да предостави на Портата правото да си служи съ черногорския пжть отъ албанската граница до Никшичъ, евентуално да издигне укрѣпления покрай него за неговата защита. За щастие на Ч. Гора, по взаимно съгласие, това унизително и угнетително за нея условие бидѣ отмѣнено. Следъ това изобщо отношенията между Ч. Гора и Портата се подобриха. Нѣщо повече: въ 1866 г. Портата, за да покаже своята благосклонность спрямо князь Николая и по тоя начинъ да го отвърне отъ мисъльта да се солидаризира съ сърби и гърци, които тогава се намираха въ голѣмо вълнение, драговолно предложи да му отстжпи мѣстностьта Ново Село при Спицца на Адриатическо море. Но страхътъ на Англия и Франция, да не би Ново Село да се преобърне съ време въ руско пристанище, осуети осѫщественето на столѣтния блѣнъ на черногорцитѣ да добиятъ излазъ на море.

Отъ изложеното е видно, че до 1875 год. политиката на Черна Гора се е развивала самостоятелно, допирнитѣ ѝ точки съ политиката на другитѣ балкански държави сѫ били случайни и само форменни, съ една речь почвата не е била още подготвена за да да може чувството на солидарность по отношение сѫдбинитѣ на Балканския полуостровъ да хване корень у тѣхъ.

г) Гърция.

Патриотическото поведение на краль Отона въ време на Кримската война подигна значително неговата популярность. Това трая до негде и въ първитѣ години следъ войната. Обаче мѫчнотиитѣ почваха вече. Отъ една страна, силитѣ покровителки, чрезъ специална финансова комисия, се спрѣха на решението, въпрѣки разстроенитѣ грѫцки финансии, да заставятъ грѫцкото правителство да плаща лихвитѣ и погашението на сключения отъ тѣхъ за Гърция заемъ. Отъ друга страна, появиха се мѫчнотии относително престолонаслѣдника, който по конституцията отъ 1834 г. трѣбваше да бѫде православенъ, а понеже кральтъ бѣше бездѣтникъ, за такъвъ се сочеше племенника му Лудвигъ, строгъ католикъ. Положението стана още по-тежко благодарение на вѫтрешнитѣ неуредици и несигурость, на партийната дребнавость, засилена отъ чрезмѣрното нарастване на умствения пролетариятъ *)

Отношенията съ силитѣ покровителки, по разни причини, — Русия за вѣрата на престолонаслѣдника, Англия за островитѣ — и Турция бѣха обтѣгнати. Тъкмо въ това време провинцията се вълнуваше, и избухна даже форменъ мятежь въ гарнизона въ Науплия. Единствената надѣжда на краля бѣше да отвлѣче вниманието на народа къмъ „мегали идея“. До негде обстоятелствата се считаха благоприятни. За да запази мира Англия дори предлагаше на Отона Ионическитѣ острови, но той отказа. И наистина Черна Гора бѣше въ война съ Портата и въ Атина се отвори публична подписка въ нейна полза. Бомбардирането на Бѣлградъ се тълкуваше като начало на едно въоржжено стълкновение между Сърбия и Турцця. Въ добавъкъ очакваше се Гарибалди да възбунтува Епиръ. Въ сѫщность надѣждитѣ излѣзоха ялови и въ 1862 г. Отонъ заплати съ трона си недоволството на гърцитѣ. Въ грѣхъ му се вмѣни безуспѣшната му външна и назадничавата му вѫтрешна политика.**) Неговото нещастие бѣше, че нѣмаша детца и че въ една страна като Гърция, капризиозна и промѣнчива, не се задоволи да владѣе само, а съ слабия си и педантиченъ характеръ се опита да управлява.

---

*) Колокотронисъ: „университета ще изяде двореца“.

**) „Той, кральтъ, чете безъ да рѣшава, а тя, кралицата, рѣшава, безъ да чете“.

Революцията въ 1862 г. не бѣше кървава, но цѣла година се измина преди да се запълни гръцкия престолъ. Въ това време на междуцарствие партийнитѣ борби се водѣха съ такава страсть, щото се израждаха въ кървави стълкновения. Особенно остри бѣха стълкновенията—200 души убити(!) — преди пристигането на новия краль, когато всѣка партия считаше, че ако задържи властьта, ще може впослѣдствие да използува краля за своитѣ партийни цѣли. Най-популярния кандидатъ за кралския престолъ бѣше Единбургския принцъ Алфредъ, който и дѣйствително въ единъ плебицитъ на гърцитѣ въ царството и вънъ отъ него получи 230.000 гласа, когато втория кандидатъ Лейхтембергския херцогъ, едновременно руски и французки кандидатъ, получи само 2,400 гласа. Обаче споредъ договора отъ 1830 г. никой отъ царствующитѣ династии на великитѣ сили не може да заеме гръцкия престолъ. И стана нужда да се подири другъ кандидатъ. Такъвъ силитѣ покровителки, най-сетне, намѣриха въ лицето на втория синъ на датския престолонаслѣдникъ. За цельта се сключи особенъ договоръ между тѣхъ и датския краль. Кральтъ трѣбваше да приеме титлата Георгъ I, краль на гърцитѣ (по-късно на елинитѣ), а не на Гърция, като гласеше титлата на Отона. Като зестра на младия краль Англия склони да се присъединятъ къмъ Гърция Йоническитѣ острови (240,000 жители съ 3,000 чиновници), но въ замѣнъ на това въ единъ таенъ англо-дански договоръ Георги I се задължаваше да спира всѣко възстанническо движение противъ Турция. При своето възшедствие кральтъ тържествено заяви въ народното събрание, че той ще се старае да направи отъ Гърция „образцова държава“.

За оформяване отстжпването на Йоническитѣ острови трѣбваше съгласието на другитѣ велики сили, подписавши мира въ 1815 г., което се получи въ договора отъ 1863 год. подъ условие, че островитѣ ще бждатъ неутрализирани и укрѣпленията въ тѣхъ срутени. И гърцитѣ и островитянитѣ, които почти едногласно бѣха удобрили присъединението, настояваха да бжде то безъ всѣкакви условия. Но за успокоение както на Австрия, тъй и на Турция, тѣзи условия все пакъ се наложиха по отношение на двата най-северни острови — Корфу и Паксосъ (1864 г.),

Сжщата година народното събрание гласува нова конституция съ еднокамарна система — вмѣсто двукамарната отъ времето на Отона и безъ държавенъ съветъ, както въ началото въ проекта се предвиждаше. Православната църква въ островитѣ се отне отъ патриаршията и се присъедини къмъ автокефалната гръцка църква.

До освободителната война единственното крупно събитие въ гръцката дипломатическа история е възстанието на островъ Критъ въ 1866 г. Още въ 1841 г. критянитѣ правиха опитъ за възстание. Но то не сполучи. Презъ 1858 г. тѣ безъ кръвь можаха да наложатъ своитѣ искания на Портата. Въ 1866 г. тѣхнитѣ оплаквания се свеждаха на тежки налози, злоупотрѣбления и произволи на турскитѣ управници, на унизителното положение на християнитѣ спрямо мохомеданитѣ. Въ началото възстанието бѣше за реформи. По-късно критянитѣ апелираха къмъ силитѣ покровителки за присъединение къмъ Гърция и съ това то доби чисто революционеренъ изгледъ. Естествено възстанието възбуди най-живи симпатии въ Гърция и засѣгна дълбоко въ гръцката политика. Въ началото Делигеоргисъ, министръ на външнитѣ дѣла, не само искаше неофициално да помага на възстанницитѣ, но и да разбунтува Тесалия и Епиръ. Обаче кральтъ, предъ видъ договора отъ 1863 г. и предъ видъ, че Гърция не е готова за война, въ съгласие съ първия министръ Вулгарисъ, рѣши, щото правителството да държи пасивно поведение спрямо доброволцитѣ, които се стичаха за да заминатъ на помощь на възстанницитѣ. При все това то не можà да избѣгне конфликтитѣ съ Турция. За никого не бѣше тайна, че възстанието се подхранваше отъ Гърция съ доброволци, бойни припаси и пари. Три въоръжени кораби служаха за съобщение съ острова, въпрѣки турската блокада. Това застави Турция въ края на 1868 год. да отправи единъ ултиматумъ до атинския кабинетъ въ смисъль да спре изпращането на доброволци и да обезоръжи тритѣ крайсери или евентуално да не ги допуща въ гръцкитѣ пристанища. Отговора трѣбваше да бъде даденъ въ 7-дневенъ срокъ, като въ противенъ случай Портата заплашваше съ скъсване дипломатическитѣ сношения между двѣтѣ държавн и изгонване на гърцкитѣ поданници отъ Турция. Общественното мнение бѣше да се откаже въ искането на Портата, па и първия министръ Кумундуросъ, старъ ветеранъ отъ възстанието въ 1841 г., въ преговори съ Сърбия за задружна борба противъ Турция, не бѣше далечъ отъ това схващане. Но кральтъ, по горѣизложенитѣ причини, застана на друго становище. Послѣдва смѣна на кабинета, на чело на който се постави миролюбивия Вулгарисъ. Обаче, новия министръ на външнитѣ дѣла П. Делиянисъ все още дѣйствуваше въ полза на критската кауза. Идването на власть на Гладстона тъкмо по онова време поддържаше надеждата у него за сполучливо разрѣшение на критския въпросъ, ако и Кларендонъ да осъждаше открито всѣка намѣса на Гърция. При тази обстановка отоманския министръ напустна Атина. Къмъ това се прибави единъ новъ инцидентъ между турския адмиралски корабъ и единъ отъ възстанническитѣ крайсери „Еносисъ“, вслѣдствие на който турския адмиралъ Хобартъ Паша блокира островъ Сира, гдето бѣше намѣрилъ подслонъ крайсера, съ настойчиво искане да бѫде тоя последния третиранъ като пиратски корабъ.

Между тѣмъ възстанието угасна, слѣдъ като даде поводъ на турцитѣ да опустошатъ цѣлия почти островъ. Напразно протестираше противъ тази жестокость министра на външнитѣ дѣла Трикуписъ. Нито Европа, нито дори и силитѣ покровителки направиха нѣщо.

Отъ начало Англия и Франция бѣха се изказали рѣшително противъ анексията на Критъ къмъ Гърция. Само Русия нескриваше, че най-умѣстно ще бѫде да се усвои становището на критянитѣ. Въ 1867 г. и Франция възприе сѫщия възгледъ Но Англия все още упорствуваше, като въ краенъ случай допущаше една автономия на острова. За да избѣгне намѣсата на силитѣ Али-Паша се зае да умиротвори самъ на тази база острова, като сключи тъй нареченото съглашение въ Халепа отъ 1868 г.. което дѣйствително даваше доста широка автономия на островитянитѣ.

Дипломатически край на възстанието тури конференцията въ Парижъ, свикана по предложението на Бисмарка. На тая конференция Гърция не бидѣ допусната да засѣдава, въпрѣки настояването на нейния пратеникъ П. Делиянисъ, защото тя не била участвувала въ парижкия конгресъ отъ 1856 год. Делиянисъ се задоволи да изложи писмено становището на гръцкото правителство. Той възстана противъ разкѫсването на гръцкото племе, настоя за окончателно рѣшение на критския въпросъ въ полза на Гърция и за една поправка на сухопѫтната ѝ граница. Тѣзи искания не можаха да бѫдатъ удовлетворени. Конференцията прикани Гърция да спре изпращането на доброволци и въорѫжението на крайсери за да дѣйствуватъ противъ Турция. Отъ своя страна Турция приустанови изгонването на гръцкитѣ поданници, подтвърди Халепското съглашение и даде амнистия на провиненитѣ въ възстанието. Този печаленъ край на възстанието новия министъръ на външнитѣ дѣла Т. Делиянисъ обясни открито въ едно окрѫжно съ неподготвенностьта на Гърция за война. — За безучастното отношение на балканскитѣ държави спрямо това възстание вижъ по горе.—

VI. ВЪЗСТАНИЕТО ВЪ ХЕРЦЕГОВИНА 1875 Г.

Слѣдъ Кримската война упадъка на Турция бѣше очевиденъ. Приемането ѝ въ обществото на народитѣ въ сѫщность създаде за нея тежки международни задължения. Турция трѣбваше да се преустрои, да се поднови и отъ срѣдновѣковна вѣрска държава да стане модерна и, то въ скоро време. Тая задача не бѣше по нейнитѣ сили, тя се натъкваше на вѣковната психика на турския народъ, главно защото отъ привилегиранъ трѣбваше да се преобърне въ равноправенъ. Отъ друга страна, органитѣ на властьта бѣха негодни за каква-да-е сериоза реформна акция. Въ всѣки случай тя не можеше да бжде изнесена на плѣщитѣ на едно чиновничество невѣжо, неподвижно, невъзприемчиво. Безъ да се сгжстяватъ краскитѣ, картината на вжтрешното управление ще бжде достатъчно мрачна, ако къмъ това се прибави възведената почти въ система корупция на чиновницитѣ, въплощение на произволъ, особенно спрямо християнското население. Резултатътъ на това бѣха периодични вжтрешни вълнения и даже форменни възстания (Курдистанъ, Либанъ, Critъ и пр.). Отъ начало Турция се крѣпеше благодарение догмата на нейната неприкосновенность, възприета отъ западнитѣ сили и особенно ревниво поддържана отъ Англия. Веднага следъ Кримската война това ѝ спомогна да намѣри на западнитѣ тържища лесенъ кредитъ и въ течение на 20 год. да направи около шесть милиярда франка дългъ, тя, която до тогава, въ това отношение поне, бѣше наистина дѣвственна. Но когато въ 1875 г., вслѣдствие разсипническата финансова политика, работитѣ стигнаха до държавенъ фалиментъ, почна да вѣе другъ вѣтъръ отъ западъ: защитницитѣ на цѣлокупностьта на Турция станаха участници въ плячката. Че това положение се използува отъ васалнитѣ княжества, за да разслабятъ връзкитѣ съ Цариградъ, се разбира отъ само себе. И наистина въ навечерието на събитията въ северозападния кжтъ на турското царство, тѣ, може да се каже, бѣха само pro forma зависими отъ Цариградъ.

Ето всрѣдъ каква обстановка избухна херцеговското възстание презъ лѣтото на 1875 г. Непоносими тегоби, съпряжени съ произволи на чиновници и спахии, би били достатъчни да обяснятъ това движение безъ да има нужда да се прибѣгва къмъ подстрекателство отъ вънъ.*) Наистина близостьта на Ч. Гора не можеше да не влияе на умоветѣ на съседното население въ полза на възстанието. Но не трѣбва да се забравя, че то проникна по-далечъ отъ нейнитѣ граници, дори и между херцеговцитѣ католици. Неоснователно се мисли сжщо така, че това движение е дѣло на воинственъ нѣкакъвъ панславизъмъ, защото въ такъвъ случай слѣдва да се приеме, че у херцоговцитѣ е угаснало съвсемъ чувството на човѣшко достойнство, та мжкитѣ и претѣсненията, на които сж били изложени, не сж били въ състояние да ги извадятъ изъ търпение, тѣхъ угнетенитѣ! За справедливата преценка на събитията отъ това гледище не трѣбва да се изпуща изъ предъ видъ близостьта на Австрия, която лесно можеше да осуети всѣки панславянски блѣнъ и която особенно слѣдъ 1870—1871 год. подъ Андраши бѣше обърнала зорки погледи къмъ Балканския полуостровъ. Имайки това предъ видъ графъ Игнатиевъ въ своитѣ мемоари отдава движението въ Босна и Херцеговина на въздѣйствия отъ австрийска страна толкова повече, че между войводитѣ е личелъ и австриеца (словенецъ) Хубмайеръ.

---

*) Характеристично е заключението на пруския консулъ Блау, че населението се е чувствувало толкова по-сигурно, колкото е било по-далечъ отъ градскитѣ заселища, съобщенията, официялнитѣ власти, жандармерийскитѣ постове!

Въ това време на дипломатическия хоризонтъ сияеше съзвѣздието на тъй наречения троецарски сговоръ. Изобщо настроението въ тая срѣда бѣше за запазвание на мира, при всичко, че нѣкои се съмняватъ въ искренностьта на намѣренията на Бисмарка. Въ всѣки случай тритѣ кабинети на Виена, Берлинъ и Петроградъ се съгласиха да съветватъ Портата съ най-енергически мѣрки да потуши възстанието. При това тѣ поеха задължението да възпратъ Сърбия и Черна Гора отъ всѣко участие въ него и да затворятъ австрийскитѣ граници спрямо разбунтуванитѣ области. Усилията на Портата не се увѣнчаваха съ успѣхъ. Напротивъ възстанието отъ Херцеговина се разпространи и на Босна. Това даде поводъ на тритѣ кабинета да предложатъ своето посрѣдничество съ добавка, че Портата ще трѣбва да направи извѣстни отстжпки на разбунтуваното християнско население. Най-напредъ Турция отказа, но следъ като Италия и Франция застанаха на сжщото становище, тя се подчини. Въ испълнение на това предложение консулитѣ на великитѣ сили и особенния турски комисарь Серверъ паша се събраха въ Мостаръ, гдето тѣ щѣха да се срѣщнатъ съ водителитѣ на възстанието. Обаче последнитѣ не дойдоха, та консулитѣ се опитаха да ги подирятъ въ Невесиня и Требиня, гдето и дѣйствително влѣзнаха въ свѣзь съ тѣхъ. По мжчно бѣше да се споразумѣятъ. Възстанницитѣ искаха примирие и да преговарятъ съ консулитѣ безъ участието на турския комисарь. Консулитѣ пъкъ имаха инструкции да улеснятъ преговоритѣ направо между заинтересованитѣ и да не се мѣсятъ въ вътрешнитѣ дѣла на държавата. При такава обстановка мисията на консулитѣ бѣше обречана на неуспѣхъ.

Въ замѣна на това все пакъ по инициативата на тритѣ кабинета се предприема нова крачка. Тоза е извѣстната нота на Андраши, тъй наречена по името на съставителя ѝ, подадена на Портата въ началото на 1876 г. и подкрепена отъ представителитѣ на другитѣ велики сили. Тя напира на обѣщанитѣ вече реформи отъ Турция и се задълбочава по аграрнитѣ въпроси, едни отъ най-болнитѣ въ Босна—Херцеговина. За прокарване на реформитѣ тя предлага съставянето на единъ мѣстенъ комитетъ, въ който да участвуватъ по равенъ брой християни и мохамедани. Портата клони да приеме тия предложения, но възстанницитѣ, нѣмайки вѣра въ турскитѣ обѣщания, отказватъ. Въпрѣки тоя отказъ управителя на Далмация баронъ Родичъ успѣва да се срѣщне съ възстанницитѣ и налѣга да се почнатъ преговори. Въ направенитѣ по тоя поводъ контра-предложения отъ възстанницитѣ се иска, преди всичко, испълнението на реформитѣ да се тури подъ надзоръ на една европейска комисия. Естественно Портата отхвърля това искане и преговоритѣ се прекжсватъ.

Между тѣмъ послѣдва убийството на консулитѣ французски и нѣмски въ Солунъ на 15. IV. 1876 г. Тритѣ кабинети бидоха заставени отъ събитията да предприематъ нова акция. Тя се свежда въ тъй наречения Берлински меморандумъ отъ мѣсецъ май сжщата година, съчиненъ отъ Горчакова, натоваренъ за това отъ тритѣ канцлери събрани нарочно въ Берлинъ. Меморандума завършва съ перспективата, че ако умиротворението въ възстаналитѣ области несполучи, силитѣ ще прибѣгнатъ къмъ по сжществени мѣрки за запазването на мира. Този изгледъ използува Дизраели, тогава първъ министъръ въ Англия, за да откажа да възприеме меморандума, като противенъ на договора отъ 1856 г.—

VII СРЪБСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА

Първоначално князь Миланъ, тогава подъ влиянието на Виена, гдето е билъ гостенинъ, е клонялъ да отстрани всѣки поводъ за стълкновение. Предъ видъ на това, той се мръщи когато става нужда, по вотъ на скупщината, да прибѣгне къмъ съставянето на либерално министерство, склонно къмъ по-рѣшителни мѣрки. По сжщата причина и въ тронното слово отъ 28 августъ 1876 г., съ което се отваря новоизбраната скупщина, вѣе умѣреность. Разбира се, то не е могло да мине мълкомъ събитията въ Босна-Херцеговина. И дѣйствително въ него се констатира, че населението, сждбата на което неможе да бжде равнодушна на свободнитѣ сърби, въ тия области дигнало глава съ оржжие да се брани отъ злоупотрѣбленията, които се вършатъ, въпрѣки великодушнитѣ намѣрения на султана. Тонътъ на троонното слово е намѣрилъ удобрение въ официозния французски и руски печатъ. Въ тоя духъ на въздържание сж говорили народнитѣ представители и самия министъръ на външнитѣ дѣла Иованъ Ристичъ. Въ комисията тоя послѣдния е истъкналъ, че гарантнитѣ сили сж противъ възстанието и препоржчватъ на Сърбия миръ. Относително Гърция мнѣнието му е, че отъ критското възстание не малко хладнина е завладѣла у гърцитѣ спрямо славянитѣ, а особенно източнитѣ — руси, сърби, българи. Отъ тукъ се обяснява и тѣхното резервирано поведение. Но все пакъ не било вѣроятно, добавя министра, тоя храбъръ и огненъ народъ да остане равнодушенъ до край или пъкъ да се опита да искористи понататъшното развитие на събитията въ своя исключителна полза. За българитѣ министра казалъ, че тоя тѣмъ сроденъ народъ нѣмалъ установено политическо огнище, за да може да се организира нѣщо цѣлно. Ще остане да използуваме доколкото се може, прибавилъ той, ония отъ тѣхъ, съ които ще бѫдемъ въ съприкосновение. На активно участие на Ромѫния нетрѣбва да се расчита, а само на благосклоненъ неутралитетъ, особенно по набавяне на храни и други припаси. Досѣжно Ч. Гора, министра подчерталъ, че и тя като Сърбия е била еднакво заинтересована въ възстанието и че една на друга могли безпечно да разчитатъ. На питането за евентуална въорѫжена намѣса на Австрия, министра е отговорилъ, че тя не е вѣроятна.

Скупщината перефразира въ по-горѣщъ тонъ тронното слово и свършва съ увѣрението. че народа е билъ готовъ на всички жертви, ако такива дотрѣбали. Смисъла на това заключение се намира въ текста на едно ***тайно рѣшение***, съ което се опълномощава правителството да сключи единъ заемъ отъ 30 милиона лева за военна подготовка. Обаче това рѣшение не е било по вкуса на княза, настроенъ все още миролюбиво, вслѣдствие на което кабинета подалъ оставка и съставянето на новия миролюбивъ кабинетъ е било възложено на председателя на скупщината Калевичъ.

Между тѣмъ възстанието въ Босна и Херцеговина е продължавало. Презъ пролѣтьта сѫщата 1876 год. избухна възстание и въ България, потушено по такъвъ звѣрски начинъ, щото свѣденията за извършенитѣ жестокости, предимно въ Батакъ, предизвикаха възмущение въ западното обществено мнѣние — а особенно въ Англия.*) Въ това време (26 августъ) черногорския князь Никола е поискалъ телеграфически да се споразумѣе съ Сърбия и съ задружни сили да се почне войната противъ Турция. Тоя напоръ на събитията е предизвикалъ нова министерска криза въ Сърбия, въ послѣдствие на която на чело на външното министерство застава пакъ Ив. Ристичъ.

Първата грижа на Ив. Ристича е била да се разбере съ Черна Гора за общи дѣйствия противъ Турция. На предложенията направени въ тая смисъль черногорския князь по принципъ отговаря одобрително, но добавя да се поотложи сключването на форменъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ до възвръщането отъ Берлинъ на черногорския пратеникъ Б.

---

*) Гледай „Bulgarian Horrors“ отъ У. Гладстонъ. Сѫщо „Лични спомени“ отъ П. Димитровъ, София 1918 г.

Петровичъ, комуто е била възложена специална мисия при събранитѣ тогава въ германската столица императори и севѣрнитѣ държави.

Надѣжда за други съюзи не е имало. Наистина още въ времето на князь Михаила е билъ подписанъ договоръ съ Ромѫния — съ огледъ особенно на събитията въ Австрия поради войната съ Прусия —, но за предстоящата акция той е билъ безъ всѣкакво практическо значение. А въ Ромѫния нито правителството, нито народа сѫ били за военна намѣса. — Сѫщото неразположение се констатира и въ Гърция.

Прочее останала е Черна Гора, на която само е могло да се разчитва. Съгласието за съюза, както е билъ предложенъ, се е лесно достигнало по телеграфа. Въ добавъкъ Черна Гора е искала само една помощь отъ 40000 дуката. Сѫщо по телеграфа е била уговорена и военната конвенция. На 4 юлий 1876 год. сѫ били подписани въ Венеция и двата договори и слѣдъ 10 дни трѣбвало е да бѫде войната обявена. — За да се създаде подходящъ предлогъ за война, Ристичъ е предлагалъ да се иска отъ Портата да даде воля на Сърбия да спре движението въ Босна, а на Черна Гора въ Херцеговина и слѣдъ това тѣзи двѣ области, като васални на Портата да се присъединятъ първата къмъ Сърбиа, втората къмъ Черна Гора. Нито князьтъ, нито Черна Гора сѫ одобрили тази мисъль, — Миланъ, защото станалъ много войнственъ и се боялъ да не би султана да приеме предложението, а князь Никола, защото считалъ недостойно да се нарѣче евентуално васалъ на султана. При все това Ристичъ си е опиталъ щастието, като за цѣльта е опълномощилъ своя агентъ въ Цариградъ да предаде на Великия везиръ подробно изработения по въпроса мемоаръ. Между друго той се е мѫчилъ да убѣди Портата, че и военни, и финансови, и политически мотиви ратували за приемането на неговия проектъ. За да нѣма нужда отъ отговоръ проекта свършвалъ съ съобщението, че сръбската войска ще настѫпи къмъ Босна и че Сърбия се надѣва, че на пѫтя си не ще се натъкне на отпоръ отъ турска страна. Разбира се, Турция отговоръ не е дала никакъвъ и войната избухнала... На 18 юний князь Миланъ тръгва за бойното поле, като препорѫчва сѫдбинитѣ на своя народъ на мощната и великодушна защита на руския императоръ Александръ II.

Въ Черна Гора войната се обяви съ прокламация на князь Никола отъ 15 юний. Въ нея се изтъква, че войната е справедлива и свѣта защото се касае за свободата и обединението на раята, безчеловѣчно потъпкана отъ необузданитѣ турски власти. Въ прокламацията, въ която се спомѣнува, че и Сърбия развѣва сѫщото знаме, вѣе голѣмо въодушевление.

На 18 сжщия мѣсецъ излѣзе и сръбската прокламация за война. Въ нея обстойно се разправя за тока на събитията отъ херцеговското въстание, за безсилието на Портата да го потуши за пагубнитѣ за Сърбия послѣдици отъ това, за избухванието на възстанието въ България и за свирѣпоститѣ извършени отъ турскитѣ башибозуци. При все това Сърбия заявява, че не ще засѣгне цѣлокупностьта на турскава държава. Прокламацията свършва съ ссилка на поведението на Черна Гора, на помощьта отъ възстанницитѣ, евентуално и отъ гърцитѣ, славнитѣ потомци на Темистокла и Бочариса.

При обявяването на войната постоянната сръбска войска е имала едвамъ 4 пѣши дружини съ съотвѣтнитѣ части отъ специалния родъ оржжие. Всичката надежда е била въ народната милиция, организована въ 1861 г., състояща се отъ два разреда, всѣки отъ по 80 дружини, равни на 6 дивизии, раздѣлени на 4 самостоятелни армии: моравска, ибърска, дунавска и тимочка. На всички армии се аъзлагатъ малко или много офензивни задачи, а предимно на моравската, която е трѣбвало „да навлѣзе въ България". Странно е, че българскитѣ доброволци, които сж съставлявали три доброволчески дружини подъ командата на Ильо войвода, Пан. Хитовъ и Фил. Тотевъ, се прекръстватъ отъ И. Ристичъ на старосръбски! Офензивата е почнала на 20 юний 1876 г., но съ много скромни успѣхи. Наистина стратегическото положение не е било много благоприятно, но и бойната сила на милицияа е била слаба. Съобразно съ това трѣбвало е да бжде и преценката на полученитѣ резултати. Обаче въ сръбската книжнина се забелѣзва тенденцията да се свали всичката вина за неуспѣха на сръбското оржжие на българитѣ, които не възстанали, въпрѣки сръбскитѣ очаквания, и даже били ужь захвърлили пушкитѣ си или ги били предали на турцитѣ! Въ сжщность сърбитѣ по направление на българскитѣ области бѣха едвамъ минали граничния пунктъ Пандирало и не бѣха въ състояние да заематъ нито Нишъ, нито Пиротъ, нито Бѣла Паланка, нито дори да се доближаватъ до тѣхъ. Най-далечъ проникнаха българскитѣ чети до Чипровецъ, но тѣ никакви пушки не раздаваха, защото нѣмаха излишни. Интересното е, че всички мѣста околовръсть на Сърбия, като почнете отъ устието на Тимокъ въ Дунава, та свършите съ Нишъ, се наричаха по онова време, български, и населението имъ българско. Този неуспѣхъ е обезсърчилъ князь Милана и той въ началото на юлий пише на правителството, че материалното и моралното състояние на войската е тежко и че вслѣдствие на това трѣбва да се иска примирие. Между тѣмъ почна турската офензива и слѣдъ заемането на Зайчеръ и Княжевацъ мнѣнието на сръбскитѣ военоначалници за военнитѣ изгледи бѣ, че за офензива неможе вече да става речь, а колкото за защита, то и тя продължително време не би могла да трае. Ето защо на 12 августъ кн. Миланъ съобщи на консулитѣ, че той приема предложението, което му е било направено преди нѣколко дни отъ англичанитѣ, великитѣ сили да посрѣдничатъ за сключване на примирие. Почнатитѣ преговори сж се продължили до 3 септември, когато едвамъ се постига съгласие между странитѣ. Уговорено е било примирието да трае само 10 дни. Въ време на примирието войската въ Моравско провъзгласява независимостьта на Сърбия и княза за краль. Обаче по съвѣтитѣ на силитѣ тоя необмисленъ актъ нѣмàлъ никакви послѣдици. День преди изтичането срока на примирието, Портата дава заповѣдь да се продължи то до 20 с. м., обаче сърбитѣ не сж приели това предложение и се е почнала нова офензива отъ тѣхна страна, пакъ тъй безуспѣшна като първата. Тогава турцитѣ заематъ Алексинацъ, Крушевацъ грози да падне, Моравската долина е почти открита за турцитѣ. Въ тая върховна неволя намѣсата на Русия спасява положението. На 19 октомври графъ Игнатиевъ подава ултиматумъ на Портата да спре военнитѣ дѣйствия въ 43 часа. На слѣдующия день военнитѣ операции биватъ дѣйствително приустановени и се почватъ на ново дипломатическитѣ преговори:

Изобщо, съ исключение на поляцитѣ, славянския свѣтъ е слѣдилъ съ симпатия борбата на сърбитѣ съ Турция. Особенно оживление и дори въодушевление е предизвикала тя въ Русия. Освѣнъ 3000 доброволци, между които и 600 офицери, начело съ генералъ Черняевъ (главнокомандующъ на сръбскитѣ войски), отъ Русия сж пристигали непрекжснато обилни помощи въ пари и материали отъ всички краища на империята. Особено е заслужилъ въ това отношение руския Червенъ Кръстъ. Симпатично се е отнесла и Италия, току-що привършила борбата си за обединение, а па даже и Англия, въпрѣки туркофилството на Биконсфилда. Гладстонъ, Джонъ Брайтъ, Фриманъ и цѣла редица други видни общественници съ мощното си слово и перо сж покъртили английското обществено мнение и сж го настроили рѣшително противъ официалната английска политика.*)

Само маджаритѣ намѣриха тогава сгоденъ случай да чествуватъ турския главнокомандующъ Абдулъ Керимъ Паша съ поднасяние златна сабя и да манифестиратъ въ Пеща своята антипатия спрямо усилията на балканскитѣ славяни за освобождение отъ турското иго. Такова же поведение, по други съображения, държа и Папата Пий IX, начело съ кардиналъ Ледоховски, специаленъ папски пратеникъ при Савфетъ паша, тогава министъръ на външнитѣ дѣла.

---

*) „Турското управление е достигнало най-долната степень на моралното падение. . . Турция трѣбва да престане да владѣе Босна-Херцеговина и България". Гладстонъ.

Колкото се отнася до Балканскитѣ държави поведението на Ромѫния не представлява особенъ интересъ. Ромънската политика се е всѣкога отвръщавала отъ събитията на дѣсния брѣгъ на Дунава, до когато не сѫ я прѣко засѣгали. Спрѣмо борбата на сърбитѣ за сѫдбинитѣ на балканскитѣ славяни, споредъ тогавашнитѣ схващания въ Букурещъ, тя е била равнодушна. Наистина договорътъ между Ромѫния и Сърбия отъ 20 януари 1868 година е подчерталъ взаимнитѣ приятелски връзки между тѣхъ. Обаче неговия текстъ е много общъ, тъй щото князь Каролъ е могълъ да го нарече въ своитѣ въспоменания платониченъ. Братияно, който го е подписалъ отъ ромѫнска страна, е искалъ да го използува противъ Австрия по въпроса за Трансилвания. Сърбия обаче е имала интересъ да си служи съ него за други цѣли. Ето лишенъ документъ, който свидѣтелствува за безалаберностьта на общата балканска политика, за невъзможностьта да се подведатъ стремежитѣ на балканскитѣ народи подъ единъ знаменатель.—

Много по-интересни сѫ сношенията между Гърция и Сърбия.

Отъ изложеното по-горѣ се види, че преговоритѣ между двѣтѣ държави, по поводъ на критското възстание въ 1866 година, не дадоха възможность да се почне обща акция. Обаче то не имъ попречи да сключатъ слѣдующата 1867 год. формаленъ договоръ, разбира се таенъ, отбранителенъ и нападателенъ, насоченъ противъ Турция — общия тогава неприятель. Ако на бойното поле общностьта на интереситѣ неможе да се запечата съ кръвь, поне нека се увѣковечи на книга, която е търпелива! Важно въ тоя договоръ за насъ е обстоятелството, че въ него стремежитѣ на двѣтѣ страни се чертаятъ така, щото тѣ незасѣгатъ нито Македония, нито дори тъй наречената Стара Сърбия. Гърция цѣли присъединението на Тесалия и Епиръ, а Сърбия освобождението на Босна и Херциговина. Този договоръ — сключенъ между краль Георги и тогавашния му министъръ Кумундуросъ, отъ една страна, и князъ Михаилъ сръбски, отъ друга, остава-ли въ сила и слѣдъ убийството на послѣдния? Ето въпроса, който хвърля особенна свѣтлина на взаимнитѣ отношения на двѣтѣ страни слѣдъ обявяването на сръбско-турската война. Съ писмо отъ 28 юли 1876 г. отправено до Кумундуроса, и тогава пакъ гръцкия министъръ-председатель, Ристичъ като изказва незадоволството си отъ държанието на гръцкия печатъ пита, защо Гърция не изпълни договора и не обяви война противъ Турция, когато отъ повѣрителната кореспонденция, размѣнена презъ 1868—1869 год. между министра на външнитѣ дѣла П. Делиянисъ и самия

Ристичъ, тогава втори регентъ, се констатира, че странитѣ сж считали договора въ сила? Въ едно дълго писмо отъ 14 августъ 1876 г. Кумундуросъ, слѣдъ като се извинява за езика на гръцкитѣ вѣстници съ безграничната свобода на печата въ Гърция, по сжщество отговаря, че договора за да върже Гърция е трѣбвало да бжде подновенъ слѣдъ смъртьта на князъ Михаила, защото такива договори били отъ преимуществено личенъ характеръ. Вънъ отъ това той обръща внимание, че ако договора се счита за валиденъ, Сърбия е трѣбвало или да бжде нападната или да почне войната слѣдъ предварително съгласие съ Гърция. Въ края на писмото ясно се види, че сжщинската причина за неучастието на Гърция въ войната е била нейната неподготвеность за това, нуждата която й се налагала да се занимае повелително и преди всичко съ вжтрешното си преустройство и укрепвание. Интересно е исказаното отъ Ристича подозрение, че гръцкиятъ генераленъ консулъ въ Бѣлградъ станалъ австрийско орждие. Сжщо така бие въ очи, че второстепенни лица около Кумундуроса, па даже и той самъ, въпрѣки своя писменъ отговоръ, настояззли да не се прекращава войната, а да се продължи, защото и Гърция можала да се намѣси, а до тогава да отпустнѣли сърбитѣ парична помощь за разбунтуване на гръцкото население въ турскитѣ области. Всичко това показва, че картината на взаимнитѣ отношения е крайно неутѣшителна. Характерно е, отъ друга страна, че Ристичъ се обръща къмъ Гърция не преди войната нито даже веднага слѣдъ обявяването й, а когато става явно, че тя ще свърши нещастно. Тогава той дири помощь или поне утѣшение предъ историята, че дѣлото пропада поради гръцка измѣна — новъ образецъ на балканска слога и довѣрие! По отношение на Гърция мѣстото му е да се забелѣжи, че поради шатковото вжтрешно положение, а особенно при отсжствието на една крепко организирана внушителна военна сила, никаква външна политика не може да се води: при такава обстановка тя е колеблива, поддава се на всѣкакви внушения, става недостойна и свършва злѣ. —

Важни сж по онова време отношенията между Сърбия и българския народъ. Въ сръбскитѣ източници ще намѣрите маса обвинения — изсипани по нашъ адресъ. Сърбитѣ се хвалятъ, че начиная отъ освобождението, а особенно отъ 1860 г., тѣ всѣчески сж се старали да подобрятъ участьта на българитѣ. Сръбскитѣ училища сж били отворени за тѣхъ, тѣмъ се отпущали стипендии. Раковски е получилъ подслонъ у тѣхъ и е можалъ да издава своя „Дунавски лебедъ". На Любенъ Каравелова се помагало да издава вѣстникъ „Независимость" въ Букурещъ, като дори го снабдили за тая цѣль съ печатница. Българската „Благодѣтелна Дружина" въ тоя градъ била влѣзла въ сношение съ сръбското правителство и посрѣдствомъ сръбския въ Ромѫния представитель сѫ били уговорени бѫдащитѣ държавноправни отношения между Сърбия и свободна България възъ основа на лична уния помежду имъ. При тази обстановка сърбитѣ се питатъ, защо българитѣ не сѫ възстанали за да ги спасятъ отъ неуспѣхъ? Българитѣ спѣли, казватъ тѣ, когато всички сърби се биели. Чудятъ се какъ рускитѣ походи на Балканския полуостровъ да не сѫ възбудили и утвърдили у българитѣ желанието да се освободятъ отъ турското иго? Това тѣхно очудване расте предъ видъ на обстоятелството, че споредъ тѣхъ по Дунава и Черно море българитѣ могли да се сношаватъ лесно съ чуждия свѣтъ.*) Войводитѣ Ильо и Панайотъ бездѣйствували. Имало наистина сформировани двѣ български доброволчески дружини, но тѣ щомъ минали границата или сѫ се предали на турцитѣ или пъкъ сѫ хвърлили орѫжието си и сѫ се разбѣгали. По сѫщия начинъ постѫпило и мѣстното, споредъ тогавашвитѣ сръбски официални и народни схващания, българско население. Нѣщо повече не може се каза нито даже измисли противъ българитѣ. Едва ли не излиза като-че ли свѣтото дѣло на Сърбия да е пропаднало поради нашето безучастно държание и дори предателство! Въ сѫщность истината е съвсемъ друга.

Упрекътъ за безучастно държание е несправедливъ. За всенародно възстание въ 1876 година обстоятелствата не бѣха благоприятни — преди всичко, защото организиранието на народа на революционна почва датираше отъ скоро. Къмъ това трѣбва да се прибави явно несгодната историческа и географическа обстановка на българското племе. Рускитѣ походи на Балканския полуостровъ въ първата половина на XIX я вѣкъ, които впрочемъ не цѣляха освобождението на България, свършваха съ оттеглянето на рускитѣ войски и съ изселванието на многобройни български семейства задъ Дунава, т. е. съ фактическото отслабване на българския елементъ. Отъ географско гледище непонятно е, каква изгода може да представлява за възстанала България Черното море, брѣговетѣ на което сѫ впрочемъ отдалечени отъ българскитѣ звселища. Безъ полза бѣше за насъ и дунавската граница, защото дѣсния брѣгъ не привличаше вниманието на ромѫнитѣ, както събитията въ Босна и Херцеговина приковаваха погледитѣ и възбуждаха симпатиитѣ на цѣлото сръбско племе покрай Дрина, Сава, Динарскитѣ Алпи па до Черна Гора. Но най-важното е, че България бѣше на портата на турската столица, прорѣзана отъ три желѣзопѫтни линии, които улесняваха съсрѣдоточаването на турскитѣ войски—внушителни по брой, организация и духъ, за да сломятъ много по-силни противници отъ едно българско възстание. Историята не се повтаря и картината на анархия, която представляваше въ началото на столѣтието Турция, нѣмаше нищо общо съ състоянието на военно-закрепналата отоманска империя, изправена на крака, благодарение и на новия духъ, който сплотяваше всичко ислямско въ едно цѣло: българскитѣ възстаници не можаха да играятъ ролята на султански пандури, както сърбитѣ въ 1804 година.

---

*) Гледай И. Ристичъ — „Дипломат. историје Србије за време српских ратова“. Београд, 1896 том I стр. 162.

Колкото се отнася за отношенията между сърби и българи изобщо, като оставяме на страна извѣстния фактъ, че въ редоветѣ на сръбскитѣ възстаннически отряди по време на освобождението е имало и български чети, за духътъ на българитѣ ние сочимъ на възстанията въ Нишко и Видинско, развили се на мѣстна почва и които свободна Сърбия допусна хладнокръвно да бѫдатъ жестоко потушени отъ турскитѣ орди.*) — Истина е, че въ Сърбия намираха приютъ наши емигранти и до едно време сръбскитѣ училища бѣха отворени за български младежи. Изобщо, може де се подчертае, че по времето на князъ Михаила нашитѣ отношения съ сърбитѣ бѣха доста добри. Така се обяснява образуването на българската легия въ 1862 година и договора отъ 1867 година. Ето какъ резюмира, малко хиперболично, М. Пирочанацъ политиката на князъ Михаила:

„Всички източни народи иматъ общи интереси. Само общата отбрана може да ги спаси, за да не бѫдатъ погълнати отъ великитѣ държави. Съюзътъ на отдѣлнитѣ източни народи, било съ Русия, било съ Австрия, вмѣсто държавна самоличность, би имъ донесълъ пакъ зависимо положение, слѣдователно васалство въ другъ видъ. Балканскитѣ славяни, въ общия интересъ на източнитѣ народи, би трѣбвало да се слѣятъ въ една ягка компактна маса, която би създала свой сомостоятеленъ държавенъ животъ."**) — Но слѣдъ неговото убийство всичко се промѣни издъно, особенно подъ влиянието на регента Ристича. Борбата за нашето черковно освобождение престана да буди симпатии въ Сърбия. Почва се явна агитация противъ цѣлокупностьта на българския народъ: съ всички срѣдства трѣбваше Македония да се преобърне въ нѣкаква Стара Сърбия — стремежъ насоченъ тъкмо противъ духа и буквета на съгласието за лична уния отъ 1867 г. Нѣщо повече: Милоевичъ, официалния сръбски пропагандистъ, се допусна да проповѣдва открито, че българи имало само около Търново, а всичко друго било сръбско. Съобразно съ това, по онова време, колкото българи се приемаха въ сръбскитѣ училища, бѣха поставени въ много тежко положение. При тая обстановка не е чудно, че чувствата на българитѣ не можаха да не охладѣятъ спрѣмо сърбитѣ. При всичко това, щомъ се узна намѣрението на Сърбия да обнажни меча противъ турцитѣ, стекоха се маса българи доброволци на помощь на сърбитѣ. Тѣ образуваха цѣли три отряди съ войводитѣ: Ильо, Пан. Хитовъ и Филипъ Тотевъ. Двата послѣдни отряди проникнаха до Чипровци въ Берковско и отстѫпиха, съ изключение на четата на Сидеръ войвода,предъ турската пресила, както сърбитѣ въ Босна. Не е истина, че сѫ се предавали на турцитѣ или хвърляли пушкитѣ си. Истина е, че се повърнаха, за да получатъ подкрѣпление и да продължатъ борбата. Вмѣсто това обаче, поради отчаяното положение на моравския фронтъ, отправиха ги къмъ Алексинацъ и тамъ заедно съ рускитѣ доброволци въ образувалата се руско-българска бригада спасиха съ своята храбрость при Гредетинъ, Джунисъ и пр. честьта на сръбското орѫжие и опазиха отъ опустошение богатата моравска долина. Характерно за нашитѣ отношения съ Сърбия е, че подвизитѣ на тия храбреци около 1500 души се минаватъ мълкомъ и доброволцитѣ ту се представляватъ като старосърби(!), гдето това иде на смѣтка, ту просто се хулятъ като негодници! —

---

*) Гледай В. Г. Абаджиевъ: „Спомени отъ възстанията" Ломъ 1925 г.

**) „Княз Михаијло и заједничка радньа Балканскях народа" М. Пирочанацъ 1888, стр. 22.

Ето сега какъ се тури край на войната.

Още презъ време на войната Англия залѣгаше да се спратъ военнитѣ операции. Благодарение на нейното влияние, Турция предложи примирие на 10 дни. По тоя поводъ Портата заяви, че е готова да преговаря на основание слѣднитѣ точки: 1) сръбския князь да дойде въ Цариградъ на поклонение на султана; 2) отстѫпенитѣ презъ 1867 г. крепости да се завзематъ на ново отъ турски войски; 3) да се намали сръбската войска на 10000 души; 4) да се предадатъ всички бѣжанци изъ турскитѣ области въ Сърбия, провинени спроти Турция; 5) да се плати военно обещетение, евентуално да се увеличи годишния данъкъ; 6) желѣзницата отъ Бѣлградъ до турската граница къмъ Цариградъ да се построи и експлоатира отъ Турция. Гарантнитѣ сили отхвърлиха тѣзи предложения и предоставиха на Англия да направи контра-предложение въ смисъль да се сключи примирие на базата на status quo ante bellum. По-късно, на 19 септември, Англия предлага 6-недѣлно примирие и конференция въ Цариградъ. Тоя пѫть Портата е съгласна на 6-мѣсечно примирие, но подъ условие, да не се дава никаква помощь отъ вънъ на Сърбия презъ цѣлото това време. Този отговоръ съвпадайки съ напрѣдването на Абдулъ-Керима въ моравската долина, раздразнява Русия и Игнатиевъ подава ултимативна нота за безрезервно приемане на примирието. Най-сетне то влиза въ сила на 21 октом. за два мѣсеци. Изтичането му съвпада съ свикването на Цариградската конференция. Въ конференцията сръбския въпросъ се засѣга мимоходомъ въ смисълъ, че мирътъ ще има за изходна точка status quo ante bellum. Това становище се приема и отъ Портата. При все това мирътъ не се сключва поради безрезултатния край на самата конференция. Единственно положителното въ това отношение бѣ продължението на примирието до 17 февруари, съ което се даде възможность на странитѣ да оформятъ приетитѣ вече отъ тѣхъ условия за мира. Тая задача се улесняваше и отъ сложилитѣ се тогава обстоятелства, а особенно отъ обтѣгнатитѣ отношения между Русия и Турция. Задушливата политическа атмосфера грозеше да се разрази въ война. За това държавитѣ, който въ сѫщность съчувствуваха на Турция — Англия и Австрия, настоятелно я съвѣтвуваха да ликвидира окончателно съ положението на севѣрозападния край на империята и Турция побърза да сключи миръ, като сама взе инициативата да се продължатъ преговоритѣ. Тѣ не траяха дълго, защото основитѣ за бѫдащия миръ бѣха вече възприети и отъ двѣтѣ страни. Предварително тѣ се водиха въ Бѣлградъ отъ специалния турски пратеникъ Пертевъ ефенди, а се привършиха въ Цариградъ отъ особенна сръбска делегация. Самото оформяване на договора се предшествуваше отъ „обяснителна нота“, въ която сърбитѣ заявиха, че слѣдъ възстановлението на мирнитѣ отношения съ Турция ще се съблюдава точното изпълнение на фермана отъ 1867 год. досежно крепоститѣ, като по край сръбското знаме на Бѣлградската крепость ще се развѣва и отоманското. На второ мѣсто, Сърбия се задължава да не допуща образуванието и преминаването презъ границата на никакви въоржжени чети, нито пъкъ да търпи тайни бунтовнически дружества у себе си. Най сетнѣ, тя ще бди за равноправието на евреи и арменци съ другитѣ жители въ княжеството. Сѫщинското споразумѣние, наречено „протоколъ“, което носи подписитѣ на министра на външнитѣ дѣла Савфетъ Паша и на сърбскитѣ делегати Христичъ и Матичь, съдържа три точки: 1) възвръщанито на status quo ante, 2) взаимна амнистия, 3) евакуация на завзетитѣ територии въ 12 дни. За размѣна на пленници не се говори, защото това е станало по-рано при сключванието на примирието. Предъ видъ характера на сърбско-турскитѣ отношения, като отношения на васалъ спрямо сюзеренъ, които недопущаха подписванието на двустраненъ договоръ, мирътъ споредъ уговоренитѣ условия въ „протокола“ се оповѣсти съ царскиферманъ отъ 18. II. 1877 год. и се вржчи чрезъ особенъ султановъ пратеникъ на сръбския князъ.

И тъй въ надвечерието на руско-турската война, поради която Турция трѣбваше да има свободни ржцѣ, мирътъ съ Сърбия бѣше свършенъ фактъ.

VIII. ЦАРИГРАДСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ.*)

Поводъ за свикването на Цариградската конференция даде Англия съ направеното си презъ м. септемврий 1876 г. предложение да се сключи примирие съ Сърбия и Черна Гора, а условията на мира както и въпроситѣ относително възстаналитѣ области да се предоставятъ на една конференция въ Цариградъ. Това предложение бидѣ по начало възприето отъ всичкитѣ велики сили. Все пакъ пълно съгласие нѣмаше. Руското правителство бѣше предложило като санкция, — щото Русия да заеме България, Австро-Унгария Босна и Херцеговина, а европейски ескадри да се явятъ въ Босфора предъ Цариградъ. По мнѣнието на руското правителство само страхътъ предъ тая переспектива може да застави Турция да преклони глава предъ волята на Европа. Обаче не само Англия, но тоя пжть и Австро Унгария отхвърлиха това предложение — Англия, защото всѣкогажъ се е отказвала да упражни съ въоржжена сила натискъ върху Портата, за да не изгуби своето влияние, — Австрия поради опозицията на маджаритѣ. Тѣзи разногласия между държавитѣ сж насърдчили Портата въ нейното упорство. Нъ за да се непокаже противна на идеята на реформитѣ, тя съ нота отъ 12 октомврий 1876 г. съобщава на силитѣ, че тъкми да облагодѣтелствува цѣлокупното население на империята съ модерна конституция, която да гарантира права и свободи на всички области, на всички граждани безъ разлика на вѣроизповѣдание. Тоя прикритъ отказъ на Портата изважда изъ търпѣние руския кабинетъ и той въ своята ултимативна нота за спиране военнитѣ операции въ Сърбия настоява, между друго, и да се даде административна автономия на Босна—Херцеговина и на България, подъ европейски контролъ. За осжществението на тая реформа се водиха дълго време преговори между Англия и Русия. Обаче и тѣ не дадоха непосрѣдственъ резултатъ. Трѣбваше да се произнесатъ историческитѣ думи на Александъръ II предъ московскитѣ дворяни (29 октомврий 1876 г), че ако по миренъ начинъ небждатъ обезпечени сждбинитѣ на балканскитѣ християни, Русия ще дѣйствува самостоятелно и рѣшително, за да се проправи пѫтя къмъ възвѣстената Цариградска конференция. Най-сетнѣ конференцията се събра въ края на ноемврий. Видна роля играха въ нея, отъ една страна, специялния английски пратеникъ лордъ Сольсбъри и генералъ графъ Игнатиевъ. На пѫть за Цариградъ лордъ Сольсбъри се отби въ Парижъ, Виена и Берлинъ, за да сондира настроенията на кабинетитѣ по въпроса за руското предложение за окупацията на турскитѣ области. Възгледитѣ на парижкия и виенски кабинети го задоволиха. Берлинъ обаче заяви, че нѣма нищо противъ окупацията на България отъ руски войски и че въобще вънъ отъ грижата да се запази приятелството на Русия съ Австрия, източния въпросъ не засѣга Германия и германскитѣ интереси. За голѣмо очудване на свѣта, а особено и на самитѣ англичани, въ кѫсо време се постигна въ предварителнитѣ съвѣщания пълно съгласие между Игнатиева и Сольсбъри.*) Това показва, че въ сѫщность по въпроса за реформитѣ не е могло да има разногласие между двѣтѣ страни. И дѣйствително въ изработения отъ конференцията проектъ за реформи представителитѣ на великитѣ сили сѫ застанали на еднакво становище, а именно, че реформитѣ сѫ необходими и че за да бѫдатъ дѣйствително приложени, ще трѣбва да се поставятъ подъ надзора на една европейска комисия. Въ своето безпристрастие конференцията не е испуснала изъ предъ видъ особенното положение на многобройното мюсюлманско население въ Босна и Херциговина, като е постановила, че тамъ областния управитель може и да не бѫде християнинъ — Колкото се касае до България, противъ названието на която е възстанала Портата, за да се задоволи тая послѣдната, допуснало се е раздѣлянието ѝ на двѣ части, едната източна съ столица Търново, а другата западна съ столица София. Въ предѣлитѣ на тия двѣ области е влизалъ цѣлия Дунавски вилаятъ съ Добруджа и Нишко, тъй като върху тия послѣднитѣ никой не е ималъ претенции. На западъ въ тѣхъ сѫ влизали Враня, Тетово, Охридъ, Леринъ, на югъ Костуръ, Валовища (Демиръ Хисаръ), Лозенградъ. По пространство тая територия е по-голѣма отъ областьта на Екзархията, както я черталъ фермана отъ 28 февруарий 1870 г. Само на югъ тя не е обхващала, поради претенциитѣ на гърцитѣ, всичкитѣ български заселища. — На чело на всѣка область стои единъ управитель християнинъ, назначенъ отъ Портата за петь години съ съгласието на силитѣ. Нему е повѣрено управлението на областьта въ сътрудничество съ едно областно събрание, избрано отъ населението. Когато не засѣдава, то се представлява отъ единъ комитетъ избранъ изъ по-между членоветѣ му. Областното събрание е компетентно по всички въпроси, които не сѫ отъ общъ характеръ. — Надзорътъ е повѣренъ на една европейска комисия, съставена отъ делегати на великитѣ сили. — Този проектъ е възбудилъ силно вълнение въ гърцкитѣ срѣди. Поражена Сърбия го е приела съ смѣсени чувства. Румѫния се е оснесла къмъ него безучастно. — Самата же конференция не е превършила работитѣ си успѣшно, защото, въпрѣки всичкитѣ направени на Портата отстѫпки, послѣдната е отказала да приеме предлаганитѣ реформи, като несъвмѣстими съ положението ѝ на самостоятелна държава, приета отъ Парижкия конгресъ въ обществото на народитѣ. Тя особенно се е позовавала на възвѣстената съ топовни гърмежи отоманска конституция, тъкмо когато е засѣдавала конференцията. — Участницитѣ въ конференцията сѫ констатирали още веднажъ въ особенъ протоколъ нуждата отъ реформи. Обаче разногласието за начина на приложението имъ е испъкнало на ново, защото Англия и по тоя поводъ е счела за нуждно да подчертае, че тя отхвърля всѣко принудително мѣроприятие за цельта.

---

*) Вижъ моята академическа рѣчь върху сжщата Конференция, произнесена въ Свободния Университетъ 1.XI. 1930 г., печатана въ Наученъ Прегледъ, год. III, кн. 1.

---

*) За упрека къмъ Сольсбъри, че се е поддалъ на влиянието на Игнатиева вижъ „Sir William White“. By H. Sutherland Edwards. London 1902.

— Голѣмото значение на Цариградската конференция за насъ състои въ това, че за първъ пѫть българския въпросъ въ своята цѣлость се постави на зелената маса предъ европейския ареопагъ.

Слѣдъ закриването на конференцията руското правителство счете за нужно да испрати графъ Игнатиева съ специялна мисия за да подчертае сѫщественното отъ Цариградската конференция въ особенъ протоколъ, удобренъ отъ силитѣ. Това бѣше послѣдния опитъ да се вразуми Портата, та да се избѣгне войната. Тоя протоколъ, нареченъ по мѣстосъставението му, Лондонский протоколъ отъ 31 мартъ 1877г., подписанъ отъ лордъ Дърби и отъ посланницитѣ на великитѣ сили въ Лондонъ, приповтаря положенитѣ отъ силитѣ старания да се подобри чрезъ реформи участьта на християнското население въ Турция, като В. Порта пристѫпи незабавно къмъ тѣхното приложение, което е и въ нейнъ интересъ. Силитѣ ще слѣдятъ отъ близо чрезъ своитѣ посланници и мѣстни агенти, какъ Портата ще изпълни своитѣ обѣщания. Въ случай, че тѣзи имъ надѣжди бѫдатъ осуетени, тѣ, силитѣ, заявяватъ, че това положение ще бѫде несъвмѣстимо съ тѣхнитѣ интереси и че тѣ ще вематъ по взаимно согласие надлежнитѣ мѣрки, за да обезпечатъ благосъстоянието на християнитѣ и мира.

При все това В. Порта съ нота отъ 28 III. основавайки се на Парижкия договоръ отъ 30 III. 1856 г. отказа да възприеме протокола.

IX. ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА И САНЪ-СТЕФАНСКИЯ МИРЪ*)

Неуспѣхътъ на Цариградската конференция, смѣлостьта на Портата да отхвърли безъ повече Лондонския протоколъ отъ м. мартъ 1877 г., приетъ отъ великитѣ сили, макаръ при различни схващания отъ английска и руска страна относително срѣдствата за приложението му, бѣха явни признаци за приближающата се голѣма буря. Наистина, благодарение посрѣдничеството на Англия, преговоритѣ съ Сърбия се завършиха благоприятно съ сключването на форменъ миръ. Обаче отношенията между Черна Гора и Турция оставаха все пакъ неопредѣлени. Предъ видъ благополучния изходъ на войната Ч. Гора настояваше за територияллни придобивки, които Турция рѣшително отблъсваше. Отъ друга страна, положението на раята продължаваше да бѫде все тъй тежко, както и по-преди, — въпрѣки възвѣстената конституция и въпрѣки налѣганието на силитѣ. Обявената наскоро слѣдъ това война можеше да се счита като война водена отъ Русия по мълчеливо пълномощие на великитѣ сили. Сѫщевременно тя можеше да се счита и като война, наложена отъ възбуденото обществено мнение въ самата Русия. Цѣльта й бѣше очевидна: подобрѣние участьта на християнското население въ Турция. Това личеше отъ всички изявления, направени отъ руска страна: отъ думитѣ на императора произнесени предъ московското дворянство, отъ водената дипломатическа преписка, особенно между лондонския и петроградския кабинети, отъ възванието на императора, отъ тенденциитѣ на общественното мнѣние въ Русия**). Но най-нагледно се потвърди гонимата цѣль съ полученитѣ резултати така, както сѫ вписани въ Санъ-Стефанския договоръ, диктуванъ свободно отъ руситѣ. Въ него собственно рускитѣ придобивки сѫ тъй незначителни, щото не стоятъ въ никакво съотношение съ принесенитѣ жертви въ кръвь и имотни блага. Ето защо водената война може съ пълно право да се нарече *война освободителна.* При всичко това тя започна, продължи и свърши при явна неприязънь на великитѣ държави.

Англия, рѫководена отъ Биконсфилда — титулярнитѣ министри Дърби, а послѣ Сольсбъри играяха второстепенни роли — гледаше отъ самото начало съ голѣмо недовѣрие на Русия. Общественното мнѣние, по едно време увлѣчено отъ горещитѣ проповѣди на Гладстона и на другаритѣ му, обърна се пакъ въ полза на традиционната английска политика т. е. въ полза на Турция или по-добрѣ противъ Русия. Първомъ Англия заяви, че посѣгането на Египетъ и на Суезкия, каналъ, на Цариградъ и на протоцитѣ ще бжде за нея casus belli. Но и когато ѝ се дадоха всички увѣрения, че нейнитѣ интереси ще бждатъ щадени, тя не промѣни поведението си. На два пжти тя се опита да посрѣдничи за спиране на военнитѣ дѣйствия — съ цель да запази Турция отъ пълно проваляне и когато това не ѝ се удаде, тя заяви открито, че за нея всѣко отклонение отъ Парижкия миръ отъ 1856 г., за да бжде дѣйствително, трѣбва да се прецени и одобри отъ силитѣ подписавши мира. Въ една циркулярна нота маркизъ Сольсбъри обясни откровенно становището на Сенъ Джемския кабинетъ. Отъ формална страна той се позова на прецедента съ Лондонския протоколъ отъ 1871 г., когато, за да се отмѣни неутрализацията на Черно море, се признава, че това може да стане не едностранчиво, а съ съгласието на всички сили. По сжщество Сольсбъри изтъкваше, отъ една страна, че създаването на велика България ще бжде една руска авангварда, нѣщо недопустимо за Англия, а отъ друга, че тя ще задуши гръцкия елементъ, нѣщо сжщо така нежелателно отъ гледище на английскитѣ интереси.

---

*) Гледай „Ролята на Англия при нашето освобождение“ отъ М. Ив. Маджарова съ много интересни оригинални данни.

**) Гледай: Князь Евгений Трубецкой, Воспоминанія, Софія 1922 год. Гледай сѫщо Д. А. Скалонъ — „Мои воспоминанія 1877—1878“. т. I, С.-Петербургъ, 1913 год.

Идентично, макаръ по други съображения, бѣше поведението на Австрия. Впрѣки обмѣненитѣ мисли между Александръ II и Францъ Иосифъ въ Reichsstadt, 1876*)—вслѣдствие на които се постигна съгласие между Русия и Австрия, презъ 1877 г. януарий, а именно: 1) Русия не ще заеме нищо отъ дѣсния брѣгъ на Дунава; 2) освобождението на България да не бжде въ ущърбъ на неславянскитѣ държави; 3) Русия да не дѣйствува чрезъ Сърбия**), все пакъ Австрия слѣдеше съ безпокойствие успѣхитѣ на руското оржжие и, най-сетнѣ, въ началото на 1878 г. формално предложи да се ревизиратъ възприетитѣ отъ воюващитѣ страни условия отъ една конференция на великитѣ сили.

Другитѣ сили стояха на заденъ планъ. Франция въ онова време се бореше за запазване републиката отъ посѣгателствата на реакционернитѣ партии и малко внимание обръщаше на външната политика. Слѣдъ 16 май на чело на външното министерство застана Вадингтонъ, който, възпитанъ по английски и отъ английски произходъ, бѣше усвоилъ английското гледище. Италия, на пжть да се сближи съ Германия, играеше блѣдна роль. Германия же, видимо не заинтересована въ източния въпросъ, безъ да прѣчи на Русия въ военнитѣ й операции, изподъ ржка насърдчаваше Австрия въ домогванието й да тури кракъ на Балканския полуостровъ и по тоя начинъ рано или късно да дойде въ конфликтъ съ Русия. Въ такъвъ случай задачата на Германия щеше да бжде да играе ролята на приятелски посрѣдникъ между двѣтѣ държави, взаимно парализирали се. Ако ли же, въпрѣки всѣко очакване, между двѣтѣ държави се дойде до трайно разбиране, въ такъвъ случаѣ на всегда се погребва спектъра на панславизма, което не е малка придобивка за Германия. —

---

*) Гледай Prof. D-r Pribram: Politische Geheimvertraege Oesterreich-Ungarns 1879—1914, Wien 1920.

**) Гледай „Споменитѣ“ на Чарыкова. Споредъ Чарыкова устното съглашение въ Райхсщадтъ се схващало различно отъ двѣтѣ страни.

По-особни сж отношенията на Балканскитѣ държави спрямо Русия. На първо мѣсто заслужава да се спремъ на Румжния. Поради връзкитѣ си съ Турция и по своето географическо положение, тя неможеше да стои неутрална, а трѣбваше или да върви съ Турция, или противъ нея съ Русия. Общото положение въ Европа, и специално на Балканитѣ, домогванието й да скжса васалнитѣ връзки съ Турция, съвѣтитѣ на Бисмарка й повлияха да застане подъ знамето на Русия. Съ особенъ договоръ се уреди пропущането на рускитѣ войски къмъ Дунава, а по-късно, слѣдъ бомбардирането на Калафатъ се провъзгласи независимостьта на Румжния и се обяви война на Турция, като се сключи отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Русия. Фактически тоя съюзъ се използува по-късно въ връска съ обсадата на Плѣвенъ и въ послѣдвалитѣ военни операции. Въ основа на тия двѣ споразумѣния у румжнитѣ лежеше мисъльта да прекратятъ васалнитѣ връзки съ Портата, като запазятъ своята политическа независимость и териториална цѣлость. Изразъ на тая мисъль дава самия съюзенъ договоръ. Обаче въ сжщность румжнитѣ бѣха добре увѣдомени, че една отъ послѣдицитѣ на предполагаемата побѣдоносна война щеше да бжде повръщането на Русия на румжнска Бесарабия, отстжпена тѣмъ въ 1856 г. Това го оповѣстихаруситѣ, преди фактическото почване на войната, предъ лондонския кабинетъ Но то бѣше съобщено на румжнския дипломатически агентъ въ Петроградъ отъ князь Горчакова, па, най-сетнѣ, чу го отъ устата на самия императоръ специалната румжнска делегация, на чело съ министъръ Братияно, която бѣше отишла да го поздрави въ Ливадия. —

Най-прямолинейно бѣше поведението на Черна Гора. Петь дни слѣдъ обявяването на войната отъ руситѣ, тя започна наново военнитѣ операции противъ Турция, временно спрѣни поради примирието. Макаръ съ мжка, тя устоя на напора на многобройнитѣ турски сили и излезе съ честь отъ войната. Побѣдоносния походъ на северъ се спрѣ предъ Мостаръ, защото такава бѣ волята на Австрия, за която малката Черна Гора не можеше да не държи смѣтка. Примирието въ Одринъ на 19 януари 1878 г. я завари съ съсрѣдоточени сили предъ Шкодра. Презъ цѣлото време на войната тя се радваше на всеобщитѣ симпатии на общественното мнѣние, тъй да се каже, въ цѣла Европа. —

Най-непослѣдователна бѣше грѫцката политика. Народната гордость отхвърляше мисъльта за едно окончателно рѣшение на въсточния въпросъ безъ участието на Гърция. За това нѣкои предлагаха да се подкладатъ възстания въ съсѣднитѣ области, както въ 1854 г. Обаче само по себе си това не бѣше достатъчно, а грѫцката армия се намираше въ окаянно положение. За да се даде удовлетворение на общественното мнение, състави се голѣмо коалиционно министерство „на всичкитѣ таланти", подъ председателството на стария адмиралъ Канарисъ (участвуваха въ него 4 бивши първи министри). Новия министъръ на вѫншнитѣ дѣла Трикуписъ заяви веднага, че той може да възпрепятствува избухването на тъкменитѣ възстания, ако Англия признае, че при сключването на мира ще се рѣши и грѫцкия въпросъ. Лордъ Дърби отговори, че има грижа за административни реформи въ грѫцкитѣ области, но отказа да допустне териториални придобивки. При все това кабинета послуша съвѣтитѣ на Англия, които впрочемъ съвпадаха съ настроението на народа, да се не намѣсва на страната на славянитѣ въ борбата имъ противъ турцитѣ. Но когато руситѣ стигнаха до Одринъ, общественното мнение пакъ стана нервозно, коалиционното министерство падна и новиятъ президентъ Кумундуросъ обяви, че ще поддържа възстанието въ турскитѣ области и че наскоро гърдката армия ще заеме съ орѫжия тия области. Догдѣто това се изпълни, примирието се подписа въ Одринъ и правителството отъ страхъ да не се намѣри само срѣщу турцитѣ, спрѣ войскитѣ, като заяви, че и гърцкия въпросъ ще се разисква на конгреса. Все пакъ, и по мимо правителството, възстанието избухна, но нѣмà никакъвъ успѣхъ, ако не прокламацията на временното „Македонско правителство" въ Олимпъ противъ присъединението на Македония къмъ българското княжество. Край на възстанието тури английския консулъ въ Солунъ Блънтъ, който оповѣсти на възстанницитѣ, че гърцкитѣ интереси не ще пострадатъ, ако тѣ се вслушатъ въ съвѣтитѣ на Англия По сѫщия начинъ въ Критъ се тури край на възстанието чрезъ намѣсата на английскитѣ власти. —

Едвамъ следъ падането на Плѣвенъ, слѣдъ като Портата поиска посрѣдничеството на силитѣ за прекратяването на войната и ген. Гурко се отправи за София презъ Балкана, Сърбия напустна пасивната си тактика и се намѣси въ войната. Поради неуспѣшнитѣ боеве около Плѣвенъ още въ началото на юлий, Сърбия бидѣ формално поканена да вземе участие въ войната; но по единъ или другъ предлогъ тя отлагà догдѣто положението се окончателно проясни и войната представляваше интересъ само като военна разходка. По край другото на Сърбия се даде и парична помощь. И така едвамъ на 1 декемврий 1877 г. се обяви прокламацията на кн. Милана къмъ сръбския народъ и се почна втората война съ Турция. Тоя пѫть сърбитѣ бѣха по-щастливи, защото имаха на срѣща омалномощенъ противникъ по брой, въоржжение и по духъ.—

Съ една дума и тоя пѫть на ново се доказа, че обща политика между балканскитѣ държави нѣма, че всѣки дѣйствува самостоятелно, — за своя смѣтка, за достижение на свои собственни цѣли. Нито опитъ дори не се направи за координиране стремежитѣ на балканскитѣ държави, вземени изцѣло. Отъ друга страна, бѣха слаби и връзкитѣ между тѣхъ и Русия, дигнала се на походъ въ полза на балканскитѣ християни. Единственно исключение въ това отношение прави Черна Гора; но въ кървавата борба тя бѣше въ сѫщность слабъ факторъ, безъ рѣшающе значение. Румжния вървѣ заедно съ Русия по неволя, Сърбия се яви на сцената — не когато трѣбваше, а когато съ малко жертви можеше да си обезпечи важни придобивки. Гърция пъкъ, въпрѣки поканитѣ отъ руска страна, съвсѣмъ пасува. Това поведение на балканскиуѣ държави не трѣбва да се изпуща изъ предъ видъ, когато се подлага на критика руската политика спрямо тѣхъ отъ гледище на справедливость и целесъобразность. —

Руско-турецката война се приключи съ Санъ-Стефанския миръ — 19. II. 1878 г. — нареченъ съ огледъ на великитѣ сили прелиминаренъ. Освѣнъ чисто руско-турскитѣ отношения, той засѣга дълбоко балканскитѣ народи и държави, като разрушава изъ основа турското владичество въ Европа. На първо мѣсто, приблизително въ етнографическитѣ граници на българското плѣме, се създаде автономно княжество България.*) Сърбия получи почти всичкитѣ земи, които слѣдъ паданието на Плѣвенъ можа да завземе. Черна Гора се увеличи четворно. Румжния вмѣсто Бесарабия получи Добруджа. Въ добавъкъ и тритѣ тия държави се признаха за независими. На Босна и Херцеговина се даде автономия подобна на критската, която остана да се дотъкми въ съгласие съ Австрия. Най-сетне, реформи, подъ надзора на Русия, се предвиждаха и за гърцкитѣ области — Тесалия и Епиръ. Предъ крупното значение на тия наложени на Високата Порта условия въ интереса на балканскитѣ народи, собственно рускитѣ придобивки се губятъ. Възвръщането на Бесарабия се считаше за въпросъ на честь, а ректификацията на кавказската граница даде на руситѣ само Карсъ и Батумъ. Но срѣщу това бидѣ съотвѣтно намалено военното обезщетение. Ето защо съ пълно основание може да се твърди, че войната въ 1877—78 г. бѣше не завоевателна, а освободителна. Тогавашното състояние на духоветѣ въ Русия обяснява характера й: войната се считаше подвигъ на братско и християнско человѣколюбие. Отъ руско-държавническо гледище грамаднитѣ жертви въ кръвь и пари можаха да се оправдаятъ съ вѣрата, че освободения български народъ ще направлява сѫдбинитѣ си успоредно съ целитѣ на руската политика на Балканския полуостровъ. Отъ това гледище между освободители и освободени предвиждаше се да има само допирни точки. Спрямо другитѣ балкански държави Русия въ Санъ-Стефанския договоръ се стараеше да бѫде, до колкото обстоятелствата позволяваха, справедлива. Най-облагодѣтелствувана отъ тѣхъ излѣзе Черна Гора, защото тя най-добросъвѣстно се държа и най-успѣшно се борй. Сърбскитѣ придобивки далечь надминаватъ понесенитѣ отъ Сърбия въ тая война жертви: тя задържа почти всичко, което бѣше фактически тъй легко завзела въ войната. Досѣжно Румѫния оплакванието й за замѣната на Бесарабия срѣщу Добруджа, ако и понятно, е, въ сѫщность, неоправдано, отъ една страна, защото румѫнитѣ бѣха затова извѣстени преди намѣсата имъ въ войната и второ, защото по пространство Добруджа е по-обширна отъ отстѫпената Бесарабия, лишена отъ морско пристанище. Съмнѣние не ще, че никой румѫнски държавникъ не би приелъ да замѣни Добруджа срещу парчето Бесарабия отнето въ 1856 г. отъ Русия. Въ добавъкъ договорътъ предвиждаше за Румѫния военно обезщетение—каквото бѣше уговорено само въ полза на Русия. А не може да се поддържа сериозно, че Румѫния трѣбваше да бѫде фаворизирана и да получи повече и отъ държавата, която изнесе на плѣщитѣ си побѣдата въ войната.

---

*) Вижь моята студия за гр. Игнатиевъ, обнародвана въ Юбилейния сборникъ на Слав. Дружество, 1929 г.

Въобще, съ изключение на България и Черна Гора, никой не бѣше доволенъ отъ Санъ-Стефанския договоръ. Освѣнъ Румѫния противъ него се обяви и Гърция, ако и да не участвува въ войната и то затова, защото не държалъ смѣтка за правата на еллинизма. Па отъ него се оплакваше и Сърбия, защото Русия фаворизирала само българитѣ, а пренебрѣгнала интереситѣ на сръбското плѣме. Наистина разбранитѣ сърби, ако и да погледваха съ завистливо око на възобновена България, нѣмаха основание да твърдятъ, че границитѣ й сѫ тѣглени презъ сръбски земи — отъ народностно гледище даже границата до Цървени Брѣгъ не бѣше оправдана, но тѣхъ ги болно засѣгаше обособението на Босна и тѣсния коридоръ, който презъ Новопазарския санджакъ я съединяваше съ Албания. За обянение на тая особенность въ договора трѣбваше да не се изпуска изъ предъ видъ, че сама Сърбия и въ двѣтѣ войни се пази да нападне сериозно на Босна, тъй че сѫщинскитѣ военни операции се развиваха по направление къмъ югъ и юго-изтокъ. Това ставаше съ огледъ на Австрия, която считаше, че Босна влиза въ нейната сфера на влияние. Съ огледъ на сѫщата Австрия бѣха продиктувани и условията на мира досѣжно Босна и Херцеговина. Едно благоприятно разрѣшение на тоя въпросъ отъ великосръбско гледище можеше да се прокара само при едно поражение на Австрия, а това бѣше немислимо, защото току-що привършената война разнебити значително бойнитѣ сили на Русия и я правеше неспособна за нова война.

И при всичко това Австрия бѣше недоволна, защото, отъ една страна, създадената велика България — естествено привързана къмъ Русия, не ѝ бѣше по воля, а, отъ друга, съкровеннитѣ ѝ замисли относно Босна и Херцеговина останаха не осѫществени. Недоволна бѣше и Англия, защото въ нейнитѣ очи България се считаше за продължение на Русия. Сѫщото чувство на неприязънь се забелѣзваше задъ кулиситѣ и у другитѣ велики сили.

Въ резултатъ на тая обстановка послѣдва значителна отбѣгнатость въ отношенията между великитѣ държави. Графъ Андраши подигна въпросъ за ревизията на Санъ-Стефанския договоръ. Англия отиде по-нататъкъ, почна да прехвърля войски отъ Индия въ Европа и прямо да заплашва. Изходътъ отъ това положение бѣше алтернативата: война или конгресъ, който да ревизира клаузитѣ на Санъ-Стефанския прелимитаренъ миръ. Въ желанието си да избѣгне войната, руския кабинетъ възприе идеята за свикването на единъ конгресъ въ Берлинъ. Преди това обаче графъ Игнатиевъ се опита съ извѣстни отстѫпки да спечели на своя страна Австрия, но не успѣ, защото послѣднята дѣйствително допущаше България да има исходъ на Бѣло море и да граничи на западъ съ линията Нови Пазаръ — Круша-Планина — Орфанский заливъ, но рѣзко се противопостави на създаването на цѣлокупна България. Понеже сѫщото становище по тоя въпросъ заемаше и Англия, налагаше се по необходимость да се пожертвува велика България. Това и стори графъ Шуваловъ, руския въ Лондонъ пълномощникъ, въ особенно тайно съглашение съ английския министъръ на външнитѣ дѣла маркизъ Сольсбъри още преди свикването на конгреса. Тоя компромисъ между най-заинтересованитѣ сили, наложенъ и отъ съмнителното поведение на Бисмарка, улесни задачата на конгреса, който нѣмаше освѣнъ да регистрира постигнатото по главния въпросъ съглашение.

X. БЕРЛИНСКИЯ ДОГОВОРЪ И ИЗПЪЛНЕНИЕТО МУ

Ето въ кратцѣ поведението на силитѣ въ самия конгресъ. По отношение на България, съ изключение на Русия, никой не дигна гласъ въ нейна полза. Напротивъ западнитѣ сили вземаха присърдце интереситѣ на Гърция, която, ако и не участвувала въ войната, получи въ края на краищата цѣла Тесалия и часть отъ Епиръ. Все съ огледъ къмъ нея Сольсбъри отдалечи България отъ бѣломорския брѣгъ. Сѫщото поведение се забелѣзваше и спрѣмо Ромѫния, но предъ видъ чувствителностьта на Русия по бесарабския въпросъ, който тя считаше за въпросъ на честь, благосклонностьта на западнитѣ сили се изрази въ прошираване границитѣ на ромѫнска Добруджа до линията Силистра — Мангалия въ ущърбъ на България. Сърбия отъ своя страна счете за най-практично да се хвърли въ обятията на Австрия и като се откаже отъ всѣкакви домогвания задъ Дрина и въ Санджака, да откѫсне съ нейна помощь дѣлъ отъ Санстефанска България. Още преди свършъка на конгреса тя се задължи да построи желѣзопѫтнитѣ линии Бѣлградъ — Царибродъ и Нишъ — Враня, които да свързватъ австроунгарскитѣ желѣзници съ Цариградъ и Солунъ, както и да сключи търговски договоръ съ Австрия. Всичко това даде възможность на послѣднята да завладѣе стопански Сърбия, която въ замѣна на това получи, пакъ въ ущърбъ на България, Пиротъ и Враня. Черна Гора биде окастрена и отъ къмъ Херцеговина, и отъ къмъ Санджака, и отъ къмъ Албания. Наистина тя доби излазъ на море съ пристанището Антивари — Баръ (Спица бидѣ отстѫпена на Австрия), но съ значителни ограничения въ полза на Австрия. Становището, на което бѣха първоначално застанали силитѣ, бѣше изтъкнатата грижа да спасятъ Турция. Вь сѫщность тѣ я чувствително ампутираха, като ѝ отнеха Босна-Херцеговина и отчасти Санджака, Тесалия и Епиръ и островъ Критъ, па по-послѣ Тунисъ и Триполи. Само, пакъ въ вреда на България, тѣ създадоха двѣ отдѣлни области: княжеството и източна Румелия, като признаха на Турция правото да държи гарнизони на Балкана.

Колкото се отнася до малкитѣ държави тѣ, сѣкашъ, че нѣмаха нищо общо по между си. Даже по формалния въпрсъ за участието имъ въ конгреса не можà да се постигне съгласие за единъ общъ modus procedendi. Но нѣщо повече: вмѣсто да се сближатъ и да си помагатъ, ний ги виждаме всички опълчени противъ България, всички доволни, че тя се распъва на кръстъ, готови, щомъ обстоятелствата позволятъ, да отрѣжатъ кѫсъ отъ нея въ разрѣзъ на вѣка идея за народность, на която до тогава тѣ се представляваха като усърдни носители! Самъ лордъ Дърби въ една своя рѣчь въ парламента слѣдъ Берлинския договоръ белѣжи, че „Велика България до Бѣло море би била необходима за да се ограничи руското влияние. Такава България съ по-смѣсено население би била по-достѫпна на английското влияние."

Берлинский договоръ не разрѣши източния въпросъ. Значителна часть отъ християнитѣ останаха да пѫшкатъ подъ турския яремъ. Той не държа смѣтка нито за идеята на народноститѣ, нито за веленията на справедливостьта. Дѣло на комгромисъ между противорѣчиви интереси, той въ сѫщность фаворизира коалицията на противницитѣ на Русия, въ това число и малкитѣ балкански държави, които малко или много се бѣха отвърнали отъ нея. Но при всичкитѣ си недостатъци, той можà, горѣ-долу, да запази мира между великитѣ европейски държави цѣли 36 години. Разбира се, зѫбътъ на времето накърни не едно отъ неговитѣ постановления. Най-сетнѣ, духътъ на времето изискваше своето и договорътъ трѣбваше да се съобразява волею неволею съ него.

За по-пълна характеристика на дѣлото на Берлинския конгресъ, на който, по желанието на Германия, не присѫтствува нито даже графъ Игнатиевъ, виновника на Санъ-Стефанския договоръ, добрѣ е, вънъ отъ изсоченитѣ тукъ териториални вигоди на Англия и Австрия и на тѣхнитѣ балкански протежета, да се изтъкне още слѣдното: 1) на България се налага да плаща часть отъ турския дългъ и годишна дань, защото това е въ интереса на нейнитѣ кредитори. 2) За сѫщата цель за нея сѫ задължителни както капитулационния режимъ, така сѫщо и търговскитѣ и мореплавателни договори, сключени между Турция и силитѣ, въ това число и договора за експлоатацията на фароветѣ по нейното крайбрѣжие. Най-сетнѣ кн. Бисмаркъ заявява, че България нѣма право да води външна политика. 3) Подъ предлогъ да се подчертае свободата на плаването по Дунава Австро-Унгария ловко прониква въ срѣдния Дунавъ, като получава правото да прочисти катарактитѣ, находящи се вънъ отъ нейната територия, а България се заставлява да събори всички укрѣпления по българския дунавски брѣгъ 4) Въпрѣки конвенцията отъ 1872 г. Австрия налага своята нова желѣзопѫтна политика на Балканския полуостровъ, както за постройката на нови желѣзници, така и за тарифитѣ по тѣхъ. (Гледай желѣзопѫтната линия Ц. С. В.).

а) България.

Вѫтрешното устройство и консолидиране, което далечъ не вървеше гладко, поглъщаше почти всички сили и енергии. То се спѫваше отчасти отъ външни влияния, които се стремѣха много ловко да подбиятъ руския пристижъ въ новосъздаденото княжество. Отъ самото начало въ нашата външна политика се забелѣзва една двойственность която въ критически времена не можеше да не предизвика пакостни послѣдици за бѫдащето на България*). — Отъ друга страна, завѣтътъ въ Санъ-Стефано влияеше силно както на общественното мнение въ княжеството, тъй и на правителството Отъ това гледище заслужава да се отбелѣжи движението въ полза на Македония, въ която се подготви възстание веднага слѣдъ освобождението. Сѫщо така трѣбва да се подчертае рѣшението на кабинета да дигне митарственнитѣ прѣчки за свободния търговски обмѣнъ между княжеството и Източна Румелия, които по тоя начинъ образуваха единъ видъ Zollverein. Но най-голѣмия успѣхъ на княжеството бѣше издѣйствувания отъ императора отказъ на Турция да държи гарнизони на Балканитѣ. Форменното премахвание на това тягостно за България поставовление на Берлинския договоръ послѣдва едвамъ въ 1886 година.—

Преди да анализираме приложението на Берлинския договоръ въ другитѣ балкански държави, трѣбва да се спремъ на два въпроса отъ общъ интересъ за всичкитѣ държави. Тѣ сѫ:

Принципа на равенството и дунавския въпросъ.

Берлинския договоръ наложи на всички балкански държави задължението да обезпечатъ въ вътрешното си управление равенството на тѣхнитѣ поданници безъ огледъ на вѣроизповѣдание. Безъ особенни мѫчнотии това постановление бидѣ помѣстено въ самия текстъ на нашата конституция и съставлява на дѣло часть отъ нашето публично право. Въ Сърбия то се възприе, като се гласува отъ скупщината съотвѣтна добавка въ устава. Само въ Румѫния принципа на абсолутното равенство не можа всецѣло да се приложи. Пречкитѣ бѣха многото евреи, особенно въ Молдова. Отстѫпванието тѣмъ равни права се считаше опасно за икономическото благосъстояние на селската маса. За да не се покажатъ противни на волята на висшия европейски ареопагъ, който можеше да не признае тѣхната независимость, румѫнитѣ гласуваха едно измѣнение на чл. 7 отъ тѣхната конституция, съ което се даваше право на парламента да приеме, въ исключителни случаи и за извънредни заслуги, евреитѣ за пълноправни румѫнски граждани. Съ това тѣ косвенно подчертаха, че другото еврейско население тѣ не считатъ за поданно на Румѫния. Отъ тази позиция тѣ не отстѫпиха, макаръ че влиятелни еврейски фактори силно настояваха предъ западнитѣ държави да наложатъ на Румѫния решението взето въ Берлинъ. Упорството на Румѫния имаше успѣхъ, защото на първо мѣсто, нѣмаше кой да застави Румѫния да се подчини, а, послѣ, знаеше се, че при всичката обтѣгнатость въ отношенията между Русия и Румѫния, послѣдната можеше да расчита по еврейския въпросъ на подръжката на Русия.

---

*) Гледай моята статия „Международното положение на България" въ „Полувѣковна България", 1929 год.

Досежно Дунава вижъ по-долу стр. 88.

б) Румѫния.

Отъ балканско гледище испълнението на берлинския договоръ даде поводъ за единъ граниченъ инцидентъ, който лишенъ пѫть подчерта неестественнитѣ отношения между балканскитѣ държави. Въпросътъ се касае за граничната линия при Силистра. Берлинския договоръ гласеше, че границата между България и Румѫния ще бѫде теглена на истокъ отъ Силистра и на югъ отъ Мангалия. Когато да се прокара тая граница на самото мѣсто, международната комисия, назначена ad hoc, постави черноморската гранична точка на 4—5 килм. на югъ отъ Мангалия, съ което очевидно се фаворизираше Румѫния. Но когато трѣбваше да се опредѣли граничната точка на Дунава, вмѣсто по аналогия да се спре на такова же растояние на истокъ отъ Силистра, болшинството на комисията нагази въ самото землище на града и предложи да се отстѫпи на Румѫния дори и Арабъ-табия — едно отъ укрѣпленията на Силистра. Оправданието бѣше, че тамъ само можалъ ужъ да се построи необходимия за Румѫния мость презъ Дунава. Руския делегатъ протестира противъ това предложение, като убийственно за бѫдащето на градъ Силистра и противно на Берлинския договоръ. И понеже въпроса неможеше да се рѣши по вишегласие, оставаше да се добие разрѣшението му по дипломатически редъ. Но румѫнитѣ въ желанието си да създадатъ едно fait accompli, всѣкога тъй внушително за дипломацията, заематъ безъ повече Арабъ-табия, която напущатъ само предъ заплахата отъ руска страна, че ще ги изгонятъ съ военна сила.

Този инцидентъ, както и изобщо обтегнатитѣ отношения между Русия и Румѫния, бѣха поводътъ, щото послѣдната, която още отъ 1866 год. почна да се облѣга на Прусия, resp. Германия, да усили още повече тази тенденция въ своята политика и да се сближава съ централнитѣ сили. Чрезъ това сближение Австро-Унгария обезоржжаваше до извѣстна степень румѫнската irredenta и слѣдователно намираше особенъ интересъ да се отнесе съчувственно къмъ новата ориентировка на ружнската политика. Въ заключение на тази еволюция Ружния въ 1883 год се форменно присъедини къмъ тройния съюзъ — съ двояка цель — и да се обезпечи отъ къмъ Русия, и да искористи евентуалнитѣ движения на Балканския полуостровъ въ своя полза. Въ това послѣдно направление ружнската политика бѣше насочена предимно противъ България.

в) Сърбия.

Инциденти по опредѣление границата, ако и отъ помалка важность, имаше и между Сърбия и България. Благодарение на измамливи приеми сърбитѣ успѣха отъ части да заблудатъ разграничителната комисия и да премѣстятъ означенитѣ въ договора гранични точки по-навжтре въ наша територия. По голѣмъ интересъ представлява ориентацията на сръбската политика къмъ Виена, започнала още преди Берлинския конгресъ. Сърбия, на първо мѣсто, испълни даденитѣ отъ Ристичъ обѣщания. По Дунавския въпросъ тя мълкомъ прие австрийското схващане. — По край това тя сключи търговски договоръ съ Австро-Унгария, който икономически окончателно я привързваше къмъ съсѣдната империя. Тия връзки се усилиха още повече съ поемане задължението да се скопчи презъ Сърбия австро-унгарската желѣзопжтна мрѣжа съ Цариградъ и Солунъ. И като че-ли всичко това бѣше недостатъчно, Австрия гонеше и, най-сетнѣ, въ 1881 год. съ специално тайно съглашение постигна голѣмъ политически успѣхъ. Чрезъ това съглашение краль Миланъ се отказа отъ всѣко великосръбско домогване по направление къмъ Босна и Санджака, въ замѣна на което Австрия обѣща да го подкрѣпи лично и въ стремежа му за прошерение на Сърбия по долината на Вардара. Съ това съглашение Сърбия драговолно влизаше въ австрийската сфера на влияние, като се отказваше отъ самостоятелна външна политика. Отъ своя страна Австрия отстраняваше сръбската irredenta и копаеше по дълбоко бездната между Сърбия и България, което най-вече отговаряше на нейната балканска политика. Казватъ, че въ 1889 г., когато се денонсира това съглашение, самъ краль Александръ го нарекълъ предателство на сръбската кауза.

г) Черна Гора.

Голѣми мжчнотии срѣщна приложението на Берлинския договоръ въ Черна Гора. Албанското население въ околиитѣ на Гусинье и Плава, отстжпени на Черна Гора, се подигна да възпрепятствува съ сила завземанието имъ отъ черногорцитѣ. Основаната по онова време „албанска лига“ имъ се притече на помощь и въоржженото стълкновение между черногорци и албанци презъ 1879 год. изглеждаше предстояше. За избѣгване на това италианския посланикъ въ Цариградъ графъ Корти предложи да се отстжпи на черногорцитѣ, вмѣсто Гусинье и Плава, само часть отъ първата околия и мѣстностьта между Подгорица и Шкодренското езеро. Но и тоя проектъ неможà да се осжществи, благодарение упорството на жителитѣ въ тая мѣстность, католици по вѣроисповѣдание, които за случая получиха силна подкрѣпа отъ цѣлото мирдитско племе, сжщо тъй католическо. Това даде поводъ на Гладстона, поелъ на ново управлението въ Англия презъ 1880 г. и голѣмъ почитатель на Черна Гора, да предложи свикването на специална конференция въ Берлинъ, която, най-сетне, рѣши да се даде на Черна Гора, вмѣсто Гусинье и Плава, Улцинъ (Dulcigno) съ часть отъ адриатическото крайбрѣжие до устието на р. Бояна. Наистина Портата не прие предложението, опирайки се на мухамеданското вѣроизповѣдание на жителитѣ. Но силитѣ настояваха на своето, пратиха цѣла международна ескадра предъ Улцинъ съ поржка да пристжпи къмъ бомбардирание на града въ случай на съпротивление. Въ добавъкъ силитѣ заплашваха съ окупирание митницата въ Смирна. Това застави Портата да намѣри възможность и срѣдства да предаде на черногорцитѣ по миренъ начинъ отстжпеното имъ въ замѣна морско крайбрѣжие.

д) Гърция.

Още по-голѣми мжчнотии създаде поправката на гръцко-турскитѣ граници. Преговоритѣ за нейното прокарвание траяха цѣли три години. Турция отхвърли предложената въ конгреса гранична линия Пенеосъ — Каламасъ, защото не била стратегическа. При това си послужи и съ албанската лига, която протестираше противъ всѣкакво отстжпване на земя въ Епиръ. Смѣсената турско-гръцка комисия, натоварена да рѣши въпроса на самото мѣсто, се разтуря безрезултатно. По съгласие съ английския кабинетъ, френския министъръ на външнитѣ дѣла Вадингтонъ предложи да се продължатъ преговоритѣ въ Цариградъ подъ надзора на посланицитѣ, но и тоя опитъ не сполучи. Идването на власть на Гладстона презъ 1880 г. насърдчи гърцитѣ. Англия и Франция, които бѣха взели инициативата за свикването на конференцията въ Берлинъ, настояваха да се разгледа въ нея, по край черногорския въпросъ, и въпроса за гръцко-турската граница. Обаче направеното предложение не бидѣ прието отъ Турция. Опозицията на послѣднята се усили, понеже новия французски министъръ се показа склоненъ да отстжпи отъ заетото по преди становище. Отношенията между Гърция, която бѣше приела предложението, и Турция, която упорствуваше, се оптѣгнаха, Гърция почна да мобилизира и всичко клонеше къмъ война. Въ тоя моментъ Портата предложи нова конференция въ Цариградъ между нея и посланницитѣ на великитѣ сили безъ участието на гръцкитѣ делегати и тая конференция начерта, най-сетне, окончателно границата между двѣтѣ държави, така щото почти всичка Тесалия и една малка часть отъ Епиръ съ града Арта бидѣ отстжпена на Гърция. По тоя начинъ се тури край на спора за границитѣ Гръцката придобивка въ случая далечъ надминава придобивкитѣ на другитѣ балкански държави, ако и да не се пролѣ отъ гръцка страна нито капка кръвь. Интересно е, че ако гърцитѣ бѣха настояли, можеха да получатъ островъ Критъ. Самъ Бисмаркъ желаелъ да имъ го отстжпи, па това е било и желанието на критянитѣ и на Портата, но по политически причини гърцитѣ сж предпочели едно проширение на континентална Гърция за да бждатъ по-отблизо до сърдцето на балканския полуостровъ.

Островъ *Критъ* остава подъ турско владичество, само че органическия уставъ отъ 1868 г. претърпѣ въ 1878 г. значителни поправки въ полза на християнитѣ и на автономията на острова въобще. Споредъ тоя уставъ на чело на управлението стои единъ генералъ-губернаторъ, назначенъ за петь години. По край него има едно народно събрание отъ 80 депутати, отъ които 49 християни и 31 мюсюлмани. Гръцкия езикъ се въвежда като официаленъ. Слѣдъ покриване на разноскитѣ половината отъ излишъка се предоставя за нуждитѣ на острова — Уставътъ е билъ въ течение на години съвѣстно прилаганъ, та за това и населението е било сравнително доволно отъ участьта си. —

Въ *заключение* Берлинския договоръ никого не задоволи, а внесе само смутъ на Балканския полуостровъ. Прокаранитѣ въ него териториални промѣни сж като-че-ли прямо насочени противъ идеята на народноститѣ. Само поправката на гръцката граница прави изключение отъ това правило, — види се, защото, Гърция не участвува въ войната! Но и въ тоя случай присъединението на островъ Критъ би се повече оправдало отъ отстжпването на часть отъ Епиръ и Тесалия, съ внушително по брой население отъ албанци и куцовласи. — Распокжсването на България бѣше най-тежкия ударъ на народностния принципъ. Разширението на Ромжния въ Добруджа, премѣстването на сръбската граница отъ самъ Пиротъ и Враня не само засѣгнаха тоя принципъ, но сжщевременно ископаха дълбока яма между балканскитѣ държави. Грандоманията на балканскитѣ народи — гърци, сърби и ромѫни бѣше извѣстна още отъ понапредъ. За жалость европейския ареопагъ нито помисли да я осѫди, а й поднесе обилна храна. Вмѣсто да застане на едно здраво идейно гледище и отъ тамъ да дири и да създаде точки на съприкосновение по-между балканскитѣ народи, той имъ показа всичката съблазъньь на силата. Австрия бѣше силна, за туй безъ всѣкакво основание завзѣ една чужда за нейния менталитетъ область, каквато бѣше Босна и Херцеговина. Въпрѣки провъзгласения принципъ за цѣлостьта на турската империя, Англия завладѣ островъ Кипъръ. Гърцитѣ бѣха облагодѣтелствувани, защото държаха съ Англия, която бѣше главната виновница да се тури кръстъ на Санъ-Стефанския договоръ. Да, въ конгреса Сольсбъри изрично изтъкна, че България не може да се простира до бѣломорскитѣ брѣгове, защото дребнитѣ гръцки заселища щѣли да бѫдатъ погълнати отъ мощната българска вълна. Спечали Сърбия, защото се хвърли въ обятията на Австрия. Спечали и Ромѫния, защото влѣзе въ стълкновение съ Русия, противъ която бѣха малко или много настроени всички участници въ Берлинския конгресъ. При тая обстановка България, морално и фактически вързана о Русия, трѣбваше да изгуби. И наистина, въпрѣки всѣко право, тя бидѣ жестоко распѫната на кръсть. Като-че-ли идеята за народностьта да нѣмаше примѣнение на Балканския полуостровъ тъкмо отъ страна на ония, които бѣха нейни титулярни проводници!! Трѣбва-ли слѣдъ всичко това да се чудимъ, че балканскитѣ държави, вмѣсто да слѣдватъ една идейна политика, се предадоха на дребнавъ империализъмъ, подхраненъ съ илюзията, че ако държатъ съ по-силнитѣ, тѣ ще могатъ да се проширятъ въ ущърбъ на по-слабитѣ си съсѣди безъ огледъ на населението, което волею и неволею можело да свлѣче своя народенъ обликъ и да бѫде лесно асимилирано?! Тъй се обяснява, че нигдѣ въ Европа безогледния империализъмъ подъ булото на мнимъ национализъмъ не е празднувалъ такива оргии, както на Балканския полуостровъ. При тази обстановка между балканскитѣ народи се зароди не стремежъ къмъ сближение въ името на общи интереси, а се усилиха търканията, които само удълбочиха безднитѣ по-между имъ. Отъ Берлинския договоръ датира „балканизирането“ на Балканитѣ. Всичко което е въ границитѣ на една държава, макаръ и отъ най-пъстъръ съставъ, се подвежда безъ стѣснение подъ единъ народностенъ знаменатель. Онова же, което е вънъ отъ границитѣ, ще бѫде постигнато отъ сѫщата участь, стига по единъ или другъ начинъ да подпадне вѫтрѣ въ държавнитѣ граници! Подъ булото на мнимъ национализъмъ се преслѣдва чисто завоевателна политика. Отъ това гледище лесно ще се обясни окаяното положение на Македония, раздърпана въ всички направления отъ всевъзможни пропаганди. Сжщевременно ще излѣзе на явѣ отсжтствието и на най-малката слѣда отъ обща балканска политика. И дѣйствително, всѣка държава върви по своя пжть и понеже послѣднята дума има винаги силата, каквато у балканцитѣ, по-отдѣлно земени, липсва, — остава имъ едно — да дирятъ подслонъ подъ сѣнката на нѣкоя велика държава и подъ предлогъ да спечелятъ нейното благоволение, да ставатъ неволно орждие за преслѣдвание на нейни егоистични цѣли. Тѣ сж прочее само на дума самостоятелни. Въ своята крайна заслѣпенность тѣ не могатъ да оценятъ по достойнство усилията на ония държави, които, макаръ съ жертви за всички, дирятъ допирни точки по-между имъ. — Подозрителни една спрѣмо друга, тѣ само дебнатъ благоприятния моментъ да посѣгнатъ безъ свѣнь на своя по-слабъ съсѣдъ. Берлинския договоръ сне маската отъ лицето на балканскитѣ народи и ги показа въ сжщинския имъ образъ т. е. въ най-отвратителния имъ видъ.

Това положение особено тежеше върху нововъзродена България. Ние станахме фактически съсѣди на Сърбия и Ружния, идейни съсѣди и на гърцитѣ, значи бѣхме въ постоянни съприкосновения съ всички. Съ самия фактъ на нашето изправяние подъ слънцето, ние разрушихме старитѣ имъ планове и мечти и отъ тамъ тѣхната неприязънь спрямо насъ. Така постжпватъ тѣ не по споразумѣние, а всѣка за своя смѣтка. Наистина по между имъ не се забелѣзва още антагонизмъ, защото отстоятъ на раздалечъ. Но при настроението, което владѣе у тѣхъ, не подлежи на съмнѣние, че тѣ съ озтървенение ще врѫхлѣтятъ едни на други, стига обстоятелствата да се стекатъ така, щото интереситѣ имъ да дойдатъ въ стълкновение.

Ето жалкия завѣтъ на Берлинския договоръ за балканцитѣ. При тая обстановка политиката на Балканскитѣ държави е негация на всѣка смисленна политика.

XI. ВЪ НАВЕЧЕРИЕТО НА ПЛОВДИВСКИЯ ПРЕВРАТЪ (1885 г.)

а) България.

Отъ многото кандидати на българския престолъ — румжнский. Карлъ, принцъ Ройсъ, кн. Бибеско, войвода Божо Петровичъ, Ал. Екзархъ, Игнатиевъ, Дондуковъ-Корсаковъ — избора на В. Н. Събрание падна върху принцъ Александръ Батембергъ, препоржчанъ отъ Александъ II и451 неговъ роднина — племенникъ. При качествата, които обладаваше — симпатиченъ, интелегентенъ, преданъ на военното дѣло, имаше единъ голѣмъ недостатъкъ — липсваше му държавнически похватъ, особено по въпроситѣ отъ външната политика. Това обстоятелство, както и въобще цѣлата му дѣйность не малко влошиха отношенията съ Русия.

За да можемъ да преценимъ правилно тия отношения, длъжни сме да се спремъ на целитѣ на руската политика по отношение на насъ. И най-първо, влизало-ли е въ намѣрението на Русия да преобърне България въ руска губерния, евентуално, какво конкретно е очаквала тя отъ освободена България? — По първия въпросъ и общественото мнение, и официалнитѣ изявления на Русия изключватъ всѣкаква помисъль за завладѣване*). До сжщото заключение ще се дойде, ако се обърне внимание на грижитѣ за гражданското управление на България още презъ време на войната, на начина по който, подъ руски надзоръ, се разисква и прие проекта на конституцията, отваряние на военното училище веднага слѣдъ войната, ограничения сравнително брой на руси, служащи у насъ, който въ добавъкъ постепенно се намаляваше, а преди всичко вѣзската дума на благородния Александръ II. По втория въпросъ трѣбва да се изтъкне, че при възможностьта да се преслѣдватъ рускитѣ цели на Балканския полуостровъ паралелно съ българскитѣ, Русия е стояла на становището, че между нея и България ще се намѣрятъ доста крупни допирни точки, които да оправдаватъ отношения на пълно разбирание и довѣрие по между имъ, даже и безъ да влиза въ смѣтка чувството на признателность отъ освободени къмъ освободители. Разбира се, всичко това не е изключавало търкания по между имъ, но мислило се е, че при една политика съ открити карти ще бжде лесно да се отстранятъ тѣ безъ ущърбъ на хармонията, диктувана отъ общностьта на висшитѣ интереси на двѣтѣ държави. При тъй създадената обстановка на България се налагаше алтернативата или на тази основа добросъвѣстно да подири сътрудничество съ Русия, като води спрямо нея една безупречна външна политика или пъкъ да счете, че това сътрудничество е невъзможно и откровенно да подири нови насоки на своята външна ориентивовка, като я подкрепи съ съобразни за това срѣдства. Ржководнитѣ кржгове като да не разбраха положението и земайки поводъ отъ промахитѣ на отдѣлни руси служащи тукъ, въ нареканията си не знаеха граница и просто подкопаваха довѣрието, което трѣбваше да сѫществува между двѣтѣ държави. Въ това отношение особенно нещастенъ въ своитѣ похвати бѣше кн. Александръ. Веднага слѣдъ възкачването си на престола князътъ, ревнивъ за своята власть и намирайки въ основния законъ спѫнки за своитѣ властнически начинания, даде да се разбере, че търновската конституция не му е по воля и тури всички срѣдства въ ходъ за да я премахне. За достигание на тая цель най-необходимото срѣдство бѣше поддръжката на Русия. По време на Александръ II тази поддръжка му се отказваше. Но слѣдъ неговото убийство князътъ счете, че препятствията сѫ отстранени и въ 1881 г. прибѣгна къмъ държавенъ превратъ. Руския кабинетъ, поставенъ предъ свършения фактъ, мѫчно можеше тоя пѫть да не подкрѣпи начинанието на българския князь, току-що избранъ за такъвъ по руска препорѫка. И почнатия отъ княза държавенъ превратъ съ руска помощь бидѣ довършенъ успѣшно. Обаче съ това въ отношенията между Петроградъ и София не се внесе пълна искренность. Сѫдѣйствието, което оказаха руситѣ на кн. Александра за да ограничи до минимумъ ролята на Народното Събрание по конституцията, ги застави да слѣдятъ сами по-отблизо дѣйностьта на княза. Отъ това търканията помежду имъ се усилиха. Наистина такива и по-рано сѫществуха: съ изключение на първия руски дипломатически агентъ, всички други опълномощени да представляватъ Русия предъ българския князь, свършиха мисията си въ разладъ съ последния. Но отъ преврата отношенията се видимо изостриха. Нищо не помогна, че по личното желание на княза, често се смѣняваха рускитѣ представители въ България. Сѫщо така нищо не помогна и обстоятелството, че слѣдъ преврата князътъ отстѫпи и вѫтрешното министерство на единъ руски генералъ*). За да се види до каква степень бѣха обтѣгнати взаимнитѣ отношения между царя и княза, доста е да се спомене, че повикването назадъ въ Русия на двама адютанти на княза, безъ предварително увѣдомление, даде поводъ на послѣдния да уволни безъ повече всички руски офицери, аташирани при неговата особа. Тази предизвикателна постѫпка се отрази неблагоприятно и на положението изобщо на рускитѣ офицери, които отъ създаването на българската армия служиха въ нея. Отъ тамъ до пълния разривъ между царя и княза оставаше само една крачка. Положението се до негдѣ подобри съ съставянето на коалиционното министерство Цанковъ—Начевичъ (септемврий 1883 год.). Наистина генералитѣ Соболевъ и Каульбарсъ бѣха заставени да напустнатъ България, но въ замѣна на това за ограничение властьта на княза се възстанови търновската конституция. Въ добавъкъ министра на външнитѣ дѣла Марко Балабановъ, изпратенъ съ специална мисия въ Петроградъ, успѣ да сключи презъ м. декемврий с. г. особена конвенция, въ която за пръвъ пжть се уреждаше положението на рускитѣ офицери въ българската армия. Споредъ тая конвенция рускитѣ офицери, избрани по съгласието на двѣтѣ правителства, се назначаваха инструктори въ българската армия за три години, като въ служебно отношение се подчиняваха напълно на нашето министерство на войната. —

---

*) Ето какъ описва на 1.-I. 1878 г. въ своя дневникъ настроението на рускитѣ срѣди Д. А. Скалонъ, офицеръ за особенни поржчки въ щаба на главнокомандующи Велики Князь Николай Николаевичъ: „Высокая цѣль нашего любвеобильнаго Государя достигнута и едновѣрная съ нами Болгарія будетъ освобождена отъ турецкаго пять-вѣковнаго ига. Дай Богъ чтобы ѳта страна, обильно орошенная рускою кровью, стала развиваться, крѣпнуть, расцвѣтать и никогда не забывала своихъ братьевъ, пришедшихъ съ далекаго сѣвера изъ холодной страны, но съ горячимъ сострадательнымъ сердцемъ, полнымъ любви къ угнетеннымъ единовѣрцамъ."

„Мои воспоминанія" — 1877—78 г., стр. 132.

---

*) Гледай доклада на генерала Соболева, печатанъ въ в. „Миръ“ презъ м. августъ 1931 г.

При тия постоянни търкания между София и Петроградъ обаянието на руситѣ предъ българския народъ не можеше да не бжде накърнено.

Между тѣмъ Австрия користеше отъ създаденото положение и съ една замѣчателна ловкость се стараеше да приложи постановленията на Берлинския договоръ благоприятни за нея, като ги тълкуваше въ своя полза колкото се може по-разпространително. На първо мѣсто стоеше въпроса за плаванието на Дунава отъ Желѣзнитѣ Врата до Браила. Споредъ договора правилника за това плавание трѣбваше да се изработи отъ Европейската дунавска комисия, усилена съ представителитѣ на крайбрѣжнитѣ държави Сърбия и България. Бъ 1881 г. проекто-правилника бѣше готовъ. Обаче той предвиждаше като контроленъ органъ една крайбрѣжна комисия отъ представителитѣ на тритѣ крайбрѣжни държави — Ружния, България и Сърбия и отъ единъ представитель австро-унгарски, който въ качеството си на предсѣдатель имаше рѣшающъ гласъ. Противъ тоя съставъ на комисията възстана Ружния, а слѣдъ нея и България, тъй като въ тая часть на Дунава Австрия не бѣше крайбрѣжна и слѣдователно нѣмаше право да участвува съ свой делегатъ въ комисията, а още по-малко да бжде той предсѣдатель съ рѣшающъ гласъ. Тази опозиция на българския делегатъ предизвика въ София министерска криза, понеже княза билъ обѣщалъ на австро-унгарския дипломатически агентъ Кевенхюлеръ България да подкрѣпи австрийското предложение. Прочее за удовлетворение на Австрия българския делегатъ бидѣ дезевуиранъ и Др. Цанковъ се оттегли отъ външното и мина на вжтрешното министерство. Все пакъ австрийското предложение не можа да се оформи. Наистина въ свиканата за тая цѣль презъ 1882 г. конференция въ Лондонъ, въ която крайбрѣжнитѣ не бидоха допустнати като неучаствували въ Берлинския договоръ, постановлението досѣжно предсѣдателството се отмѣни, като то се предостави подъ редъ на всички участвующи въ комисията държави. Обаче оставянието въ нея на австрийски делегатъ даде поводъ на Ружния да заяви отново, че тя не се счита върזана и отъ ревизирания правилникъ. И така до преди свѣтовната война правилника остана мъртва буква — поне колкото се отнася до предвидения въ него контроленъ органъ. Фактически плаването по тая часть на Дунава по силата на мирнитѣ договори въ Виена (1815 г.) и Парижъ (1856 г.) бѣше свободно, даже общитѣ постановления на правилника бидоха доброволно приложени, само контролата бидѣ предоставена на крайбрѣжнитѣ държави, като по тоя начинъ се избѣгна накърнението отъ Австро-Унгария на тѣхния териториаленъ суверенитетъ. —

По-щастливо за Австро-Унгария се завърши въпроса за скопчването на австроунгарската желѣзопѫтна мрѣжа съ Цариградъ. Споредъ предшедствующитѣ конвенции, сключени между Високата Порта и баронъ Хирша, концесията на последния предвиждаше постройката на линията Цариградъ — София—Кюстендилъ—Скопие—Сараево—Банялука, тъй щото скопчването да стане на р. Сава. Обаче Австро-Унгария, особенно по налѣгане на маджаритѣ, се спре на линията Пеща—Бѣлградъ—София. Отъ своя страна и българското правителство възприе тази линия, ако и по тоя начинъ да се лишаваше отъ желѣзопѫтно съобщение съ Македония. Единствената изгода на това съглашение състоеше въ отказа на барона Хирша отъ пълното реализиране на дадената му концесия, до колкото тя засѣгаше територията на българското княжество. Това съглашение се уформи въ тъй наречената convention à quatre — сключена въ Виена на 1883 година между Австро-Унгария, Сърбия, България и Високата Порта, респективно компанията на източнитѣ желѣзници, споредъ която България се задължаваше да построи въ срокъ отъ 3 години частьта Вакарелъ—София—Царибродъ, като въ техническо отношение се придържа о режимътъ на австроунгарската желѣзопѫтна мрѣжа. —

Отъ друга страна, новосъздаденото княжество полагаше всички усилия да се освободи отъ васалнитѣ връзки, които споредъ Берлинския договоръ го свързваха съ Високата Порта. Отъ начало турското правителство не допускаше български дипломатически агентъ въ Цариградъ и на пратения такъвъ като единъ видъ капу-кехая предоставаше само да се сношава съ бюрото на привилегированитѣ провинции при вѫтрѣшното министерство и то на турски езикъ. Съ голѣма мѫка нашия пратеникъ можà слѣдъ време да влѣзе въ сношение направо съ външното министерство, като кореспондира на француски, но все пакъ дори до 1909 г. въ турската столица той нѣмаше сѫщинския рангъ на дипломатически агентъ на равно съ пратеницитѣ на другитѣ държави. Съобразно съ това и турския представитель въ България не бѣше дипломатически агентъ, а носеше титлата императорски комисарь въ знакъ на сюзереннитѣ права на Турция спрѣмо България.*) Съобразно съ това бѣше шатково и положението на нашитѣ агенти въ Македония. Колкото се отнася до чуждитѣ представители у насъ, тѣ се наричаха дипломатически агенти и генерални консули. Но обратно намъ се отказваше всѣко активно посланическо право и ако се допущаха наши пратеници въ чуждитѣ държави до обявяването на независимостьта, тѣ нѣмаха положението на пълноправни дипломатически агенти.

По-гладко вървеха и по-благоприятно се разрѣшаваха другитѣ въпроси свързани съ положението ни като полунезависима държава, върху която тѣжеше въ добавъкъ и капитулационниятъ режимъ. Така напримѣръ, безуспѣшно се опитваха консулскитѣ драгомани не само да присѫтствуватъ въ сѫдебнитѣ засѣдания, когато се разглеждаха дѣла на тѣхни поданници, но и да влазатъ въ съвѣщателната стая, когато сѫдиитѣ се оттеглятъ за да постановятъ своето рѣшение. Съ образцовото уреждане на телеграфопощенското дѣло България, която вече бѣше влѣзла въ международнитѣ пощенски и телеграфенъ съюзи, успѣ да премахне чуждитѣ пощенски писалища. Тя прокара облагане чуждитѣ подданици съ данъкъ върху занятията и можа да наложи акцизъ на всички произведения, безразлично да-ли отъ мѣстно или чуждестранно произхождение. Най-сетнѣ, въпрѣки протеститѣ на Портата, тя учреди ордени за награда и отличия и пристѫпи къмъ сѣчене на свои монети на първо време само мѣдни.

б) Източна Румелия.**)

Берлинския договоръ предизвика вълнение въ Южна България. Общественното мнѣние особенно негодуваше отъ назначаванието отъ Султана на генералъ-губернаторъ и отъ заеманието на Балканитѣ отъ турски горнизони. Почнаха се митинги, въ които се протестираше енергично противъ разкѫсванието на България и най-сетнѣ се испрати специална депутация, състояща се отъ Ив. Евстр. Гешовъ и Д-ръ Янкуловъ, да поднесе формаленъ протестъ отъ населението предъ великитѣ сили.

Между тѣмъ временната руска администрация полагаше грижи да изтъкне преобладающия български характеръ на областьта. (Споредъ тогавашнитѣ пресмѣтания Българитѣ броеха 600,000 души, Турцитѣ 180,000 души, Гърцитѣ 42,000 души). Въ това отношение не малко помогнаха и образувалитѣ се по онова време „гимнастически дружества“.

---

*) Вижъ заключителния протоколъ на първата Хагска мирна конференция 1899 г., въ който, въпрѣки азбучния редъ, освѣтенъ отъ международната практика, България личи отдѣсно подъ Турция.

**) Гледай студията на М. Ив. Маджаровъ „Източна Румелия“, 1929.

Относително управлението на областьта Берлинския договоръ съдържаше само общи указания, като сочеше за образецъ Критския уставъ отъ 1868 г. и становището на Цариградската конференция. Първа Англия подигна въпроса за назначението на специална европейска комисия за изработването на органически уставъ. Първоначално комисията, съставена отъ представители на великитѣ сили и на Турция, между които особенно личеха руския Церетелевъ, австрийския Калай, английския Улфъ и французския Ренгъ, засѣдаваше ва Цариградъ подъ председателството на турския делегатъ. Слѣдъ това тя се премѣсти въ Пловдивъ, гдето предсѣдателствуваха по изреждание първитѣ делегати. По спорнитѣ въпроси делегатитѣ на Турция, Англия и Австрия бѣха противъ проширението на автономията. На противното становище стоеше неуклонно руската делегация. Резултата бѣше компромисъ, въ който все пакъ наддѣляваше автономния принципъ.

Слѣдъ безрезултатната мисия на Ив. Ев. Гешевъ и д-ръ Янкуловъ по европейскитѣ дворове, почна се прилагането на органическия уставъ — изработенъ отъ международната комисия и въпрѣки желанието на нѣколко държави, българския характеръ на областьта — въ това отношение по-чиста отъ княжеството — блѣсна безъ особенна мѫка. За това спомогна отказа на султана, поради посрѣдничеството на руския императоръ, отъ правото да държи гарнизони на Балкана, както и поведението на първия генералъ губернаторъ Алеко Богориди. Войската — номинално подчинена на султана чрезъ генералъ Щрекеръ-паша, бѣше въ сѫщность въ рѫцетѣ на български офицери. Само финанситѣ се управляваха отъ дир. Шмитъ — види се, за да може по-безпристрастно и по-нагледно да се установи невъзможностьта за областното правителство да отдѣля часть отъ доходитѣ си за имперското съкровище въ Цариградъ, както гласеше устава. Другитѣ областни служби — рѫководени отъ директори-българи, се развиваха нормално. Като вѣнецъ идеше квалифицираното болшинство на българскитѣ представители въ областното събрание, въпрѣки запазеното право на главния управитель да назначава самъ направо часть отъ народнитѣ представители*). При тази обстановка раздѣлението на българскитѣ земи на северна и южна области можеше да има само времененъ характеръ. Както го предвиждаше и самия Б. Калай — австро-унгарски представитель въ европейската комисия по изработването на органически уставъ, съединението на двѣтѣ области въ едно цѣло бѣше само въпросъ на времето.

---

*) Благодарение на това квалифицирано болшинство цѣлия постояненъ комитетъ, въпрѣки принципиалното постановление на устава въ полза на малцинствата, състоеше исключително отъ депутати българи.

Този мометъ настжпи по-рано отколкото можеше да се очаква.

XII. РЕВОЛЮЦИЯТА ВЪ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Пловдивската революция, обявена на 6 септемврий 1885 г.’ е дѣло на тогавашната опозиция въ южна България. Властвующата партия — съединиститѣ — не оказаха никакво съпротивление, нито генералъ-губернатора Г. Кръстевичъ който безъ мжка бѣ заловенъ въ конака и отведенъ въ София. И Румелия — това недоносче на Берлинския договоръ, престана да сжществува безъ да остави нѣкаква слѣда. Поводъ за това движение дадоха видимо вжтрешнитѣ партийни борби, па може би и безисходното финансово положение на областьта. Въ по-дълбокъ анализъ революцията е нова тържествующа манифестация на идеята на народноститѣ. Нейния успѣхъ се дължи въ първа линия на намѣсата на милицията — единственната въоржжена сила въ областьта, която, ржководена отъ български офицери, взе живо участие въ съзаклѣтието

Трайностьта на този успѣхъ обезпечи, отъ една страна, българския князь Александръ, който безъ колебание се отзова на поканата на революционния комитетъ въ Пловдивъ и застана на чело на движението като навлѣзе съ войска въ областьта, а отъ друга — поведението на Високата Порта, която въпрѣки даденото ѝ отъ Берлинския договоръ право не прибѣгна къмъ въоржжена сила да потуши възстанието и да възстанови законния редъ на нѣщата.

За князь Александра, — съ накърненъ авторитетъ въ страната, вслѣдствие пълномощинския режимъ и обтѣгнатитѣ му отношения съ Русия, революционното движение бѣше добрѣ дошло за да се популяризира всрѣдъ народа като извърши единъ народенъ подвигъ. Ето защо на телеграмата си до императора, въ която съобщаваше за събитията въ Пловдивъ, той недочака нито отговоръ и се отправи презъ балкана за южна България. Това поведение на княза, което усили още по вече старото недовѣрие, което въ Петроградъ питаеха къмъ него, застави Русия да осжди пловдивската революция. Вънъ отъ това тази тактика ѝ се препоржчваше, защото, макаръ и провъзгласена по мимо нея, революцията можеше да запали новъ пожаръ на Балканския полуостровъ и да ангажира Русия въ единъ моментъ, когато ослабена отъ освободителната война тя имаше нужда още дълго време да лѣкува ранитѣ си и да подтѣга силитѣ си. Къмъ това се присъединяваше и подозрѣнието, че може-би князь Александръ, който напослѣдъкъ бѣше почналъ да интимничи съ нѣкои чужди представители въ София, е станалъ орждие на чужди интриги. Ходенето му въ Лондонъ да присжтствува на сватбата на брата си съ принцеса Беетрисъ—дъщеря на английската царица Виктория, както и отбиването му на връщане въ Виена подхранваха това подозрѣние. Наистина князъ Александръ се срѣщà и съ руския канцлеръ Гирсъ въ Франценсбадъ, но тъкмо защото даденитѣ отъ него увѣрения, че всичко е спокойно въ България, се опровергаха отъ пловдивското движение, на чело на което бѣше застаналъ самъ князa, усилиха още повече подозрѣнието. Русия се смѣташе просто измамена отъ князa. При подозрителния и упоритъ характеръ на руския самодържецъ Александръ III неуклонното отрицателно поведение на руския кабинетъ спроти пловдивското движение става напълно обяснимо, Въ тази смисълъ дѣйствувà руския кабинетъ отъ началото и до край.

Противоположно на това бѣше поведението на Англия — съперницата на Русия. Отъ начало по предположение — впрочемъ много естествено, че революцията е дѣло на руски агенти, Англия се обяви противъ него. По-послѣ Сенъ-Джемския кабинетъ промѣни своята тактика и застана на страната на България. Негова е на първо мѣсто заслугата, че Турция, на чело на управлението на която стоеше тогава великия везиръ — англофилъ Кямилъ паша, не прибѣгна до въоржжена сила за да осуети резултатитѣ на пловдивската революция.

Австрия, а задъ нея и Германия, се въздържаха и то толкова повече, че както явствува отъ обнародванитѣ напослѣдъкъ отъ професоръ Прибрамъ тайни договори на австрийското външно министерство, между Русия и Австро-Унгария е било сключено съглашение още презъ 1881 год., спредъ което двѣтѣ държави се задължавали да не допущатъ Турция да заеме Балканитѣ, да не се противопоставятъ на съединението на северна и южна България, когато то послѣдва, въ замѣна на което на Австрия се предоставя правото да си присъедини евентуално Босна и Херцеговина.

Сжщото резервирано положение сж държали и другитѣ велики сили.

Много по-живо сж реагирали Балканскитѣ страни. Веднага сж почнали вълнения може да се каже въ цѣлия полуостровъ. Остро е протестирала Гърция, като въ видъ на компенсация е заявила старитѣ си искания. По-въздържана е била Румжния, щомъ е забелѣзала, че движението далечъ отъ да се подхранва отъ Русия, въ сжщность се порицава отъ нея. Но най-възбудена е била Сърбия.

Тѣзи вълнения сж били сждбоносни за мира при разногласието между великитѣ сили. И дѣйствително послѣднитѣ не сѫ могли да прибѣгнатъ къмъ никаква дѣлна мѣрка за отстранение опасноститѣ отъ конфликтъ. За форма тѣхнити представители — събрани на конференцията въ Цариградъ, сѫ размѣнили мисли обсѫждали разни предложения, но безъ да дойдатъ до нѣкакво единодушно практическо рѣшение. Единствения видимъ успѣхъ на европейската безпомощна дипломация е било обстоятелството, че тая конференция е могла въобще да се състои. Инициативата за свикването на конференцията е взела Русия. Най първо съ циркулярна нота отъ 9 септемврий тя е изказала своето неудобрение на пловдивския превратъ и за да потвърди съ дѣла това свое становище, тя е предписала на князь Кантакузина — тогавашния министъръ на войната, да се оттегли отъ кабинета, а заедно съ него да напуснатъ службата си въ българската армия и всички руски офицери. Това е дало поводъ на князь Александръ въ една своя речь — държана предъ офицери българи, да порицае руситѣ, че въ една опасна за България минута я напущатъ и да присъвокупи, че все пакъ това е едно щастливо събитие за него, защото го избавя отъ присѫтсвието на руски офицери въ българската войска. Отговорътъ на тая провокация е била зачеркване името на князь Батемберга отъ списъцитѣ на офицеритѣ въ руската армия, което е било веднага обявено въ „Правительственный вѣстникъ". Тази размѣна на своеобразни любезности между царя и князя е въздѣйствувала на руския кабинетъ да слѣдва неуклонно предначертаната си политика спрѣмо събитията въ България. Съ нова окрѫжна нота до великитѣ сили отъ 12 септемврий той предлага да се предостави на посланницитѣ въ Цариградъ да се занимаятъ съ взимане подходящи мѣрки за да се предотврати кръвопролитието на полуострова. Повечето отъ кабинетитѣ приели да се възстанови status quo ante bellum. Само английския и французския посланници сѫ отхвърлили това срѣдство. Ето защо рѣшението на посланницитѣ отъ 21 сѫщия мѣсецъ, съ което по понятни причини се е осѫждало движението въ Пловдивъ, е свършило само съ напомнюване на балканскитѣ държави да стоятъ мирни, защото иначе ще понесатъ отговорностьта за всички послѣдствия отъ евентуални стълкновения, предизвикани отъ тѣхъ. Най сетнѣ, сама Високата Порта съ окрѫжно предлага да се състои форменна конференция отъ посланиицитѣ въ Цариградъ съ задача да разрѣши въпроситѣ, възникнали отъ събитията въ България, възъ основа постановленията на Берлинския договоръ Конференцията се е събрала и въ нея Нелидовъ е защищавалъ руското становище — status quo ante. Това се е приело. Обаче рѣшението е било чисто академическо безъ съотвѣтна санкция, тъй като по тоя въпросъ не е могло да се постигне пълно съгласие.

Между тѣмъ конференцията се е намѣрила лице съ лице съ нови събития, които сж я заставили да приостанови временно засѣданията си.

XIII. СРЪБСКО-БЪЛГАРСКА ВОЙНА*)

Най-неприятно изненаданъ отъ революцията въ Пловдивъ е билъ сръбския краль Миланъ. Неговото рѣшение, да реагира евентуално съ оржжие, е било взето още въ Глайхенбергъ, гдето на лечение го е заварила вѣстьта за 6 септемврий. Веднага той прекжсва лѣчението си и презъ Виена, гдето се е срѣщалъ съ нѣкои мѣродавни личности, той се е отзовалъ въ Бѣлградъ. Изгубилъ своята популярность вжтрѣ въ Сърбия — извѣстно е, че въ 1883 г. радикалитѣ подъ Пашичъ организираха форменъ бунтъ противъ него въ Зайчарско, — той се е считалъ загубенъ, ако се остави да го засѣнчи и България съ благополучния завършъкъ на дѣлото за обединението на двѣтѣ български страни. Ролята на югославянский Пиемонтъ би се възложила тогава безвъзвратно на България, по край която на Сърбия е оставало само да вегетира. Това Миланъ не искалъ да допусне по никакъвъ начинъ. За това неговия планъ за дѣйствие е билъ завчасъ съставенъ. Той трѣбва да получи компенсация отъ западнитѣ покрайнини на България. Спрѣмо великитѣ сили, разединени и слѣдователно не въ състояние да вематъ едно удобоиспълнимо рѣшение, той ще застане на безупречното становище, възприето и отъ Цариградсиата конференция, че цельта, къмъ която се стреми, е да наложи на България status quo ante. Впрочемъ той е правилно преценилъ положението, че никоя велика сила не може му попречи да изпълни своя планъ. Русия е въ обтѣгнати отношения спрѣмо България и въ нежеланието си да излѣзе активно на сцената, ще се ограничи въ краенъ случай съ нѣкой писменъ протестъ. Западнитѣ сили, разположени по-благоприятно къмъ България, би сигурни съвѣтвали Сърбия да стои мирна, но не би прибѣгнали къмъ сила за да я възпрепятствуватъ. В. Порта, отъ своя страна, би посрѣщнала съ задоволство всѣкой ударъ нанесенъ на нейния размиренъ и непокоренъ васалъ. Малкитѣ балкански държави не влизали въ смѣтка, па и до една бѣха настроени противъ Българик. Остава само Австрия, тъй като нейната съюзница Германия отъ 1879 г. се отождествявала съ нея въ нейния Drang nach Osten. Е, добрѣ! Съ силата на пакта отъ 1881 г. краль Миланъ ще съумѣе да я привлѣче на своя страна и дори да използува нейнитѣ ресурси. Така и стана слѣдъ ходеньето на финансовия министръ Вукашинъ Петровичъ въ Виена, гдето той, подпомаганъ осъ Ballplatz, можа да сключи нужния на Сърбия за военнитѣ приготовления заемъ у Лендербанкъ, — найблизкото тогава до ржководнитѣ австрийски кржгове кредитно учреждение.

---

*) Гледай Ст. Чилингировъ — „Причинитѣ на сърбско-българската война 1885 г.“ София, 1924 г.

Наистина войната противъ България не бѣше популярна. Но Миланъ недържеше смѣка за общественното мнение, което и безъ това слѣдъ кървавото потушаване на Зайчарското възстание не би могло сериозно да опонира. Все пакъ до негдѣ той го щадеше, като военнитѣ приготовления се тълкуваха насочени евентуално противъ Турция за освобождението на Стара Сърбия. Па най сетнѣ, нѣколко побѣди надъ Българитѣ, които Миланъ ескontираше отъ напредъ, можаха лесно да обърнатъ това общественно мнение въ негова полза. — Да, за него главния въпросъ бѣше да нанесе поражение на неприятелскитѣ сили, а въ това той не се съмняваше. И по брой, и по подготовка, и по въоржжение неговата армия превъсходствуваше българската, току що сглобена, попълнена съ румелийски милиционери, безъ опитни и авторитетни офицери, въоржжена отчасти още съ кримкови пушки и съ топове стара система. Картината — въ много отношения неудовлетворителна на българската армия — ето кое съблазняваше Милана и подхранваше неговата войнственность. При все това той се готви цѣли два мѣсеца преди да хвърли зара. — Както е видно, идеята на народноститѣ не идеше никакъ на ума на краля Милана, нито пъкъ спираше вниманието му съблазнителната нѣкога перспектива за балканска федерация. Стария империализъмъ бѣше завладѣлъ всички около Милана. Единъ отъ тѣхъ, министъръ-председатель Гарашанинъ, малко по-късно е призналъ предъ нашия тогава пълномощенъ министъръ П. Димитровъ, че за сърбитѣ на Балканския полуостровъ мѣсто за двѣ славянски държави нѣмало и войната въ 1885 год. била тъкмо предприета да се оправдае това схващание — съ изчезванието на една отъ тѣхъ.

И тъй въ Сърбия всичко клонеше към война и тя ставаше неизбѣжна. При все това България се помжчи въ послѣдния моментъ да я предотврати. За тая цѣль тя увѣдоми срѣбския кабинетъ, че се испраще съ специална мисия при краль Милана Д. Грековъ, който е натоваренъ да му предаде саморжчно писмо на княза. Обаче отъ Нишъ, гдѣто тогава се намираше главната квартира на Милана, отговориха, че не ще приематъ никаква специална мисия и почнаха войната безъ даже да я обяватъ: първия истрѣлъ се даде зараньта на 2 ноемврий, а официалното съобщение за обявяванието на войната се предаде на българското правителство по обѣдъ сжщия день.

Отъ международно гледище войната представлява тая особенность, че тя бѣ обявена само на васалното българско княжестоо безъ съ това да се счита засѣгнатъ и сюзерена. Нотата, която за цѣльта подаде министра на външнитѣ дѣла И. Цановъ на В. Порта за да се притече на помощь на България, територията на която съставлява нераздѣлна часть отъ Отоманската империя, ненаруши нейното спокойствие и войната се водѝ безъ нейно участие до край. Нѣщо по-вече: тя даже и дипломатически не се постави на страната на България.*)

Отъ начало предъ малочисленнитѣ български отряди по границата сръбската армия имаше успѣхъ. Но при Сливница тя се натъкна на сериозенъ одпоръ, който слѣдъ тридневно сражение се преобърна въ съкрушително поражение на сръбскитѣ сили. Почна се бързо отстжпление на сръбскитѣ части, което неможа̀ да спре нито предъ Пиротъ, който слѣдъ упоритъ бой падна въ български ржцѣ на 12 ноемврий. Слѣдъ тая побѣда на българкитѣ войски великитѣ сили, които очевидно желаеха да избѣгнатъ евентуални компликации, се изказаха за спиране военнитѣ операции. Облѣгнати на тѣхъ сърбитѣ вмѣсто да направятъ първата стжпка за това, както му е реда, чакаха намѣсата на външнитѣ сили. Такава намѣса дѣйствително послѣдва отъ страна на Австрия чрезъ нейния представитель при сръбския дворъ Кевенхюлеръ — Мечь, който заяви на българския главнокомандующъ въ Пиротъ, че ако българската войска не спре по нататъшното си движение, тя ще има да срѣщне щиковетѣ на войскитѣ на негово императорско и кралевско величество Францъ Иосифа. Вслѣдствие на тоя заплашителенъ езикъ военнитѣ операции бидоха приостановени на 16. XI., слѣдъ което на 9 слѣдующия мѣсецъ се подписа формално примирие между двѣтѣ воюващи страни.

Преговоритѣ за миръ почнаха по-късно въ Букурещъ между Иванъ Е. Гешовъ и Ч. Миятовичъ. Но понеже тоя пжть В. Порта си спомни за сюзеренитѣ си права, нашия делегатъ бѣше втория слѣдъ Маджитъ-паша, който представляваше Турция. Преговоритѣ се водеха подъ влияние на рѣшението на цариградската посланическа конференция отъ 18. I. 1886 г., която препоржчваше да се спазатъ постановленията на Берлинския договоръ. Впрочемъ отъ българска страна не сж заявявани никакви териториални претенции, тъй щото въ това отношение възстановлението на status quo ante bellum се разбираше отъ само себе. Мжчнотии се породиха, когато отъ наша страна се подигна въпросъ за военно обезщетение. Предъ рѣшителното упорство на Сърбия и за да не свършатъ безрезултатно преговоритѣ, което би могло да усложни висящия румелийски въпросъ, България се отказа отъ всѣко обезщетение. Обстоятелствата се сложиха благоприятно за сърбитѣ и тѣ ги използуваха за да засвидѣтелствуватъ всичката си неприязънь спрямо насъ, като отблъснаха дори да се помѣсти въ текста на договора възстановяванието „приятелски отношения“ между двѣтѣ държави. И тъй договора подписанъ на 19. II. 1886 г. споменува само—unicum въ това отношение,—че мирътъ се възстановява и повече нищо. Отъ формална страна, той е единъ дипломатический успѣхъ на побѣдена Сърбия.

---

*) Вижъ Чедомиръ Миятовичь — „Memoirs of a Balkan Diplomatist". Споредъ Миятовича всѣко застрашаване на Сърбия отъ турска страна щѣло да доведе Турция до война съ Австрия.

XIV. РАЗВѢЗКАТА НА РУМЕЛИЙСКИИ ВЪПРОСЪ

Успѣхътъ на нашето оржжие трѣбваше да получи своето възмездие въ сполучливото за насъ разрѣшение на южно-българския въпросъ, който приковаваше всецѣло вниманиетоа на нашето правителство. И дѣйствително, въпрѣки одържната отъ насъ надъ сърбитѣ побѣда, направи се новъ опитъ за възстановлението властьта на султана въ южна България. За тая цѣль, и по мимо несъгласието на Англия и Франция, В Порта, опрѣна о другитѣ велики сили, а предимно на Русия, испрати особенъ императорский делегатъ въ Пловдивъ за да се опита да възвърне стария редъ на нѣщата. Но поради протеститѣ на населението делегата скоро се върна обратно въ Цариградъ безъ да свърши нѣщо. При разногласието на силитѣ великия везиръ Кямилъ Паша нѣмаше желание да прибѣгне къмъ крайни мѣрки.

За да се излѣзе отъ това безисходно положение, което се дължеше главно на личния антагонизъмъ между царя и князa, както свидѣтелствуватъ за това думитѣ на Александръ III, казани предъ българската делегация въ Копенхагенъ: „о разединенiи и рѣчь быть не можетъ“,*) имаше само едно срѣдство — да се почнатъ прѣми преговори между българското правителство и В. Порта. За тая цѣль замина за Цариградъ министра на външнитѣ дѣла Ил. Цановъ който, подпомаганъ отъ английската дипломация, успѣ, найсетнѣ, на 20 I. 1886 г. да се споразумѣе въ Топхане съ великия везиръ. Споредъ постановленията на тая конвенция, нарѣчена по мѣстосключването й „Топханийска“, князь Александръ се назначаваше главенъ губернаторъ на Източна Румелия, като мандата му се продължаваше всѣки петь години, но подъ условие да служи честно и вѣрно на султана. Въ административно отношение Източна Румелия се уеднаквяваше съ княжеството, като на княза се даваше право да прекарва, вмѣсто султана, войски въ южна България. Въ замѣна на това България сключваше военень съюзъ съ В. Порта за защита територията на империята отъ всѣко външно нападение, отстжпваше на Турция Кърджалийската околия и непокорнитѣ помашки села въ Родопитѣ, признаваше румелийския дългъ и се съгласяваше за преглежданието на органическия уставъ, съобразно съ новонастжпилитѣ събития, отъ една смѣсена турско-българска комисия. Противъ тази конвенция предяви протестъ руското правителство, като направи контра-предложение по слѣднитѣ точки: 1) генералъ губернаторството на Източна Румелия, за по-голѣма стабилность на положението, трѣбва да се предостави не на князь Александра лично, а на българския князь въобще и то безсрочно. Бжде-ли то срочно, подновяванието мандата трѣбва да става съ съгласието на всички сили; 2) преглежданието на органическия уставъ да се повѣри на една европейска комисия; 3) военния съюзъ, като противенъ на традициитѣ на християнскитѣ държави, да се изостави; 4) териториялнитѣ измѣнения да станатъ само съ съгласието на силитѣ подписавши берлинский договоръ. — Най-сетнѣ на 24. III. 1886 г., посланницитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ даватъ окончателна редакция на конвенцията, като се стараятъ да запазятъ, ако не духа, то поне буквата на берлинския договоръ. За тая цель приематъ се изобщо рускитѣ контрапредложения съ тази само бележка, че мандата, даденъ на българския князь да управлява Източна Румелия, ще се подновява всѣки петь години. Териториалнитѣ отстжпки се оформяватъ, като се наричатъ временни и се приема, че ще траятъ до когато трая отказа на султана да държи гарнизони на Балкана. — Това е съдържанието на Топханийската конвенция, както се възприе отъ двѣтѣ страни и удобри отъ силитѣ. Тя е първия международенъ актъ, който санкционира присъединението на Източна Румелия къмъ княжеството, ако и на първо време въ форма на единъ видъ лична уния въ лицето на българския князь.

---

*) Вижъ: Die Grosse Politik, т. V стр. 13. и Ив. Евст. Гешовъ, членъ въ делегацията — „Спомени и Студии“.

Ето цѣнната придобивка която се дължи на революционния актъ на 6 септемврий. Неговитѣ отрицателни страни сж: безцеремонното навлизание въ Арабъ-Табия на румжнитѣ, които, използувайки трудното положение на България, завзеха неправомѣрно и безъ протестъ отъ ничия страна една българска крепость; кървавия конфликтъ съ Сърбия, който изкопа първата внушителна пропасть между двата братски народа, а най-вече, настжпилата хладнина въ отношенията между освободители и освободени, която усилена, съ личната неприязънь на Александра III къмъ първия български князь, неможеше да не повлияе злокобно върху сждбинитѣ на българския народъ.

XV АБДИКАЦИЯТА НА БАТЕМБЕРГА И ИЗБОРА НА ФЕРДИНАНДА.

Въпрѣки Топханийската конвенция, която предвиждаше единъ видъ лична уния, съединението между Източна Румелия и княжеството бѣше пълно. Предвидената въ конвенцията европейска комисия за преглежданието на органический уставъ не се събра и фактически южна и сѣверна България се поставиха подъ едно единно управление. Народното Събрание се попълни съ депутати отъ южна Българиѣ, дѣто за тая цѣль се произведоха допълнителни избори. Това даде право на князь Александра, въ първото си тронно слово слѣдъ обединението, да каже, че той не е васалъ и турски чиновникъ, а князь на съединена България. — Всички тѣзи събития не смущаваха спокойствието на В. Порта, която, въпрѣки подсѣщанията отъ вънъ, намираше, сѣкашъ, всичко това е въ реда на нѣщата.

Тъмната точка на хоризонта бѣха отбѣгнатитѣ отношения между Русия и България или по-добрѣ между царя и княза. Външенъ признакъ за това служеше факта, че руското дипломатическо агенство стоеше безъ титуляръ.

Край на това положение тури 9-тий августа, когато нѣколко отъ най-добритѣ офицери, на чело съ кап. Бендерева, съ помощьта на нѣкои войскови части въ столицата и безъ да срещнатъ съпротивление у другитѣ, туриха ржка на князь Александра въ софийския дворецъ и го заставиха да се отрече отъ престола. Гонимата цель бѣше да се подобрятъ отношенията между Русия и България, за отбѣгнатостьта на които съзаклятницитѣ считаха вниовенъ князь Александра. Тъй се обяснява, че първиятъ актъ на съставеното слѣдъ това министерство, на чело съ митрополитъ Климента, бѣше да се позове на Русия за закрѣпвание положението. Между тѣмъ князь Александръ бѣше изведенъ вънъ отъ България и предаденъ въ Рени на рускитѣ власти. Но послѣднитѣ не го задържаха, а го оставиха свободенъ да замине за Австрия.

Съ исключение на Русия, акта на 9 августъ не бѣше по вкуса на чуждитѣ държави. Но той предизвика реакция и вжтрѣ въ страната. На чело на контра-преврата се постави Ст. Стамболовъ, който съ помощьта на пловдивскитѣ войски завзе столицата и повика назадъ князь Александра. Послѣдния потегли за България и въ Русе бѣше посрѣщнатъ, между друго, и отъ управляющий руското тамъ консулство. Първата постжпка на князь Александра бѣ да отправи една депеша до Александра III въ смисъль, че Русия му е дала българската корона и че той я слага предъ нея. — Смѣташе се, че съ този кавалерски жестъ ще може да се тури було на миналитѣ недоразумѣния. Тази депеша направи крайно неблагоприятно впечатление въ Англия, гдето слѣдъ всичко станало разчитаха на окончателенъ разривъ между България и Русия, като отнематъ на последнята най надеждната ѝ клиентка на Балканитѣ. Отъ своя страна и Александръ III остана непреклоненъ и завърши отговора си въ смисъль, че оставянието на князь Александра не е въ интереса на България. Този отговоръ рѣши окончателно сждбата на Александра Батемберга. Съ възвание отъ 28 августъ той се отказа повторно отъ българския престолъ, за да даде възможность да се възобноватъ предишнитѣ връзски на довѣрие между България и Русия.

На 1 септемврий Нар. Събрание рѣши да се отправи телеграма до царя съ слѣдното съдържание: „Да се предадатъ на забвение миналитѣ грѣшки на България и Русия да земе пакъ подъ свое покровителство обединението и самостоятелностьта на българския народъ.“ Въ отговоръ царя възвѣстява изпращанието на специаленъ пратеникъ, който да бжде тълкуватель на неговитѣ намѣрения.

Това бѣше мисията на ген. Каульбарса, който за цельта бидѣ назначенъ управляющий дѣлата на руското дипломатическо агенство.

Обаче мисията свърши безуспѣшно. Между правителството и ген. Каульсбарса се породиха отъ самото начало търкания. Правителството настояваше да се извършатъ поскоро изборитѣ и да се пристжпи къмъ изборъ на князь. Ген. Каульбарсъ, отъ своя страна, искаше да се дигне военното положение, да не се преслѣдватъ участницитѣ въ преврата, а главно, да се отложатъ изборитѣ за мѣсецъ ноемврий. По първитѣ двѣ точки генерала получи удовлетворение, но по третята точка разногласието не можа да бжде отстронено. И почнаха се въ страната агитации отъ ген. Каульсбарса и контраагитации отъ правителството, които на мѣста свършваха съ форменъ скандалъ. Самъ—тамъ пострадаха и нѣкои руски поданници. Това даде поводъ да се явятъ три руски катери въ Варненското пристанище.—Между тѣмъ Нар. Събрание, вѣрно на програмата на правителството, пристжпи къмъ изборъ на князь, и за такъвъ бидѣ избранъ на 28 октомврий датский принцъ Валдемаръ, който обаче, въ споразумѣние съ руския дворъ, отказа. Малко слѣдъ това съ нота отъ 8 ноемврий, по поводъ арестуванието на единъ руски гавазинъ, — впрочемъ това бѣ само претекстъ — ген. Каульбарсъ заяви, че скжсва сношенията си съ правителството и напустна България съ цѣлия персоналъ на дипломатическото агенство и съ всички консули. Съ особена окржжна нота руското министерство на външнитѣ дѣла оповѣсти на кабинетитѣ тая своя постжпка, като я обясняваше съ анархическото положение на българското княжество.

Скжсванието връзкитѣ между Русия и България е, въ първа линия, резултатъ на неправилната прецѣнка на вѫтрешнитѣ порядки въ България отъ руска страна. Ако и да не можеше да се откаже, че самъ—тамъ и чужди интриги се разиграваха противъ руското влияние, но пакъ не е вѣрно, че извършеното отъ Стамболова и другаритѣ му бѣше продиктувано отъ русофобски чувства. Въ сѫщность въпросътъ за тѣхъ бѣше да запазатъ властьта за себе, евентуално да не ги замѣстятъ тѣхнитѣ съперници и противници. Тъй се обяснява тѣхната ревность да произведатъ по-скоро изборитѣ за Великото Народно Събрание, за да могатъ по-сигурно да си обезпечатъ едно болшинство въ него. Съмнѣние нѣмаше, че тѣ и въ такъвъ случай щѣха да изберать посочения отъ Русия кандидатъ, както показва избора на принцъ Валдемара, върху името на когото се съсрѣдоточиха всички гласове само за това, че като близъкъ роднина на руската царствующа династия (той бѣше братъ на царицата), ще бѫде угоденъ кандидатъ на Русия. Отъ своя страна ген. Каульбарсъ наблѣгаше да се отложатъ изборитѣ за да може да се поокопити и реорганизира опозицията, поставена въ деликатно положение, даже и разстроена, вслѣдствие несполучливия превратъ. За руситѣ опозицията бѣше по-надеждна, когато властвующата партия, поради близкото си сътрудничество съ князь Александра, бѣше станала малко или много съмнителна. Другъ е въпроса до колко отлаганието на изборитѣ щѣше да докара едно опозиционно болшинство. При всичкитѣ си симпатии и признателность къмъ Русия, българския народъ, недостатъчно още политически организиранъ, на-да-ли би билъ въ състояние да се бори съ успѣхъ противъ партията, крѣпена о организираната държавна власть. — Тъй или иначе връзкитѣ между Русия и България се скѫсаха безъ налѣжаща, безъ повелителна нужда. Висшитѣ цели на руската държавна политика можеха да се достигатъ безъ да се прибѣгва до подобни героически срѣдства.

Слѣдъ заминаванието на Каульбарса очакваше се Русия да окупира България. На дѣло никоя отъ великитѣ сили не би противодѣйствувала на такова начинание. Наистина Сольсбъри и Калноки бѣха противъ, (гледай нотата на Сольсбъри отъ 30 ноемврия 1887 г.), но както е видно отъ съобщенията на руския посланникъ въ Берлинъ, всесилния тогава Бисмаркъ е дори насърдчавалъ Русия да дѣйствува въ тая посока*). Обаче становището на петроградския кабинетъ да не прибѣгва къмъ сила е било непоколебимо. На единъ отъ рапортитѣ на берлинския посланникъ самъ императора

---

*) Гл. договора между Русия и Германия отъ 6 юний 1887 г. Вижь сѫщо мемоаритѣ на бившия импер. Вилхелмъ II по посланието му въ Варшава въ 1886 г., като наслѣденъ принцъ, когато по порѫжка на Вилхелмъ I е предлагалъ на Александра III да заеме Цариградъ и Дарданелитѣ.

Александръ III собственноржчно е отбелѣзалъ, че за окупация съ руски войски на България, освободена по волята на баща му и съ руска кръвь, и рѣчь не може да става. Този възгледъ е особено ясно изтъкнатъ въ руската окржжна нота отъ 28. XI. 1886 г. Въ нея се изрично подчертава мисъльта, че колкото, отъ една страна, Русия да не може да се дезентересира отъ сждбата на България, толкова, отъ друга страна, тя е рѣшена да си служи за цельта съ мирни срѣдства. — При това настроение на петроградския кабинетъ въпросътъ за заемането на българския вакантенъ престолъ се подигна на ново и Русия, сондирана да предложи свой кандидатъ, посочи на Мингрелския князь. Кандидатурата на Мингрелския князь се обяснява съ отвръщанието на Александръ III къмь чуждото и съ желанието, отъ друга страна, за угода на западнитѣ сили да се отклони кандидатурата на нѣкой чистъ русинъ. Въ сжщность сондажътъ бѣше само за форма, защото по онова време великитѣ сили не би одобрили никакъвъ руски кандидатъ въобще. Кандидатурата на Мингрелския князь се счете за несериозна и Великото Народно Събрание нито дори се занимава съ нея.

Неговото внимание бѣше обърнато другадѣ. Специална депутация, състояща отъ г-да Грековъ, Стоиловъ и Калчевъ, бѣше на пжть да дири подходящъ кандидатъ за българский престолъ и за такъвъ тя се бѣше спрѣла на младия хонведски подпоручикъ Саксъ-Кобурготския принцъ Фердинандъ, въ родственни връзки съ много европейски дворове. За да си обезпечи поддръжката на тая своя кандидатура, депутацията обиколи столицитѣ на великитѣ държави и намѣри особенъ радушенъ приемъ въ Англия. При тази обстановка избора на принцъ Фердинандъ за българский князь не подлѣжеше на никакво съмнѣние и дѣйствително на 25. VI. 1887 г. Великото Народно Събрание въ Търново го избра единодушно. Руситѣ бѣха изненадани, особенно когато слѣдъ несполучливия опитъ да бжде избора утвърденъ отъ силитѣ, Фердинандъ потегли за България и безъ повече се въскачи на българския престолъ. Съобщението, обнародвано въ правителствения вѣстникъ,“ го нарѣче узурпаторъ, когото рускитѣ официални власти естественно трѣбваше да игнориратъ. Това рѣзко поведение на Рузия не можеше да не повлияе на другитѣ кабинети: по необходимость и тѣ трѣбваше да се резервиратъ. Изразъ на това настроение даде, най-сетнѣ, и Портата съ нотата си отъ 5. III. 1888 г., като заяви, че тя не може да признае Фердинанда за български князь. Всичко това обаче не попрѣчи на силитѣ да влѣзатъ фактически, изъ подъ ржка, въ сношение съ новия князь. Съ огледъ на Русия, Франция и Германия бѣха до негдѣ въздържеливи — първата се задоволи да повѣри дѣлата си въ София на единъ само генераленъ консулъ, — но другитѣ сили, а особенно

Англия, правяха всичко за да закрѣпятъ позициитѣ на княза. Специално за Англия той бѣше идеалния князь, защото се считаше, че пртиводѣйствува на тенденциитѣ на руската политика на Балканския полуостровъ като австрийский принцъ и по тоя начинъ служеше за съединително звено между Англия и Австрия противъ Русия. Съ това се сбѫдна старата мечта на Англия, въ своето съперничество съ Русия, да се облѣгне, поради неминуемото пропадание на Турция, на една континентална държава, като евентуално ѝ предостави да итрае първата роль. Безъ такава поддръжка нейния антагонизъмъ съ Русия рискуваше да остане, поне на Балканския полуостровъ, безврѣденъ за послѣднята.

Въпрѣки официална Европа, цѣли седемь години князь Фердинандъ направлява̀ сѫдбинитѣ на България безъ да бѫде формално признатъ. Все пакъ това положение му тѣжеше и не единъ пѫть той правѝ опити да бѫде признатъ. Всички обаче опити за неговото признавание пропаднаха поради упорството на Александръ III, защото безъ съгласието на царя, т. е. въпрѣки разпорежданията на Берлинския договоръ никоя държава, когато даже всецѣло съчувствуваше на кн. Фердинанда, не смѣеше да го признае по официаленъ редъ. Явно бѣше за всички, че този моментъ може да настѫпи само слѣдъ смъртьта на Алекандръ III. Така и стана. Признанието послѣдва слѣдъ възкачването на престола на Николай II, — благодарение на ловкото поведение на принцеса Клементина и подиръ ходението въ Петроградъ на една специална депутация отъ България на чело съ търновския митрополитъ Климентъ. Съ кръщавката на престолонаслѣдника въпроса бидѣ разрѣшенъ окончателно въ благоприятна смисъль.*)

XVI. ГРЪЦКО-ТУРСКАТА ВОЙНА

Поводъ за тая война дадоха хроническитѣ възстания на о. Критъ. Слѣдъ безуспѣшното възстание въ 1886 г. избухна ново възстание въ 1889 г. Него използува гръцкия политикъ Трикуписъ да обиколи балканскитѣ дворове и да координира усилията имъ за обща акция противъ Турция. Обаче опита неуспѣ. Специално България въ време на стамболовия режимъ, поради общата си политика спрѣмо Англия и Австрия, защитници на Турция, не можеше да прегърне подобно предложение. Два берати въ Македония бѣха нейното възмездие. При тази обстановка възстанието загасна безъ особени придобивки за гръцката кауза. — По-сериозно бѣше възстанието въ 1897 г. То силно развълнува общественното мнѣние въ Гърция. Князь Георги съ полковникъ Васосъ се отзоваха въ Критъ. Това направи стълкновеиието съ Турция неизбѣжно И дѣйствително на 17 априлъ 1897 г. вслѣдствие отказа на Гърция до оттегли войскитѣ си отъ Критъ и да не подпомага възстаницитѣ, Турция ѝ обяви война. Войната трая само тридесеть дни и свърши побѣдоносно за Турция. Гръцкитѣ войски нигдѣ не оказаха сериозно съпротивление и постоянно отстѫпваха. Послѣдва министерска промѣна въ Атина и новия министръ-предсѣдатель поиска интервенция на великитѣ сили за спиране военнитѣ операции. Подъ покровителството на силитѣ се сключи слѣдъ това на 4. XI с. г. мирния договоръ между странитѣ. Въ полза на Турция се допусна една незначителна стратегическа поправка на границата и ѝ се призна едно военно обещетение отъ сто милиона лева. Тая сума се получи съ заемъ по 3⁰/₀ лихва гарантиранъ отъ силитѣ, които вслѣдствие на това подложиха управлението на гръцкитѣ финансии на международенъ контролъ. — По-щастливо бидѣ уреденъ критския въпросъ. Наистина номинално връзкитѣ съ В. Порта небидоха скѫсани, но фактически, по предложение на Николой II, управлението се повѣри на гръцкия принцъ Георги за три години и слѣдъ него вече Заимисъ, отъ името на гръцкия краль, се назначи управитель на острова. — И така благодарение на великитѣ сили, Гърция не само бидѣ спасена отъ погромъ, но и можа да си обезпечи ценни придобивки по критския въпросъ — Липсата на обща балканска политика обяснява пасивното поведение на балканскитѣ държави, а особенно на България, която бѣ специално поканена да се споразумѣе съ Гърция.

---

*) Вижь Очеркъ исторіи Министерства Иностранныхъ Дѣлъ 1892—1902. Правителственное издание. С.-Петербургъ. Вижь сѫщо: Н. Чарыковъ: Спомени отъ България, публикувани въ Glasgow Herald въ 1924—1925 г.

XVII. ВОЕННА КОНВЕНЦИЯ МЕЖДУ РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ 1902 Г.*) И СЪРБСКО-БЪЛГАРСКИ СЪГЛАШЕНИЯ И ПРЕГОВОРИ 1904—1905 Г.

Въ изданието на Д-ръ Б. Д. Кесяковъ — „*Приносъ къмъ дипломатическата история на България 1879—1925 год.*" на стр. 20 има напечатана една нарѣчена руско-българска военна конвенция отъ 22 априлъ 1902 г., носяща подписитѣ на генералъ Жилински и генер. Паприковъ и целяща да противодѣйствува на военната конвенция между Австро-Унгария и Румѫния. Въ своята сѫщность тя е отбранително руско-българско съглашение насочено противъ тройния съюзъ. За достигането на тая цель всичкитѣ наши въоржжени сили — сухопжтни и морски се поставятъ на разположението на Русия, както и нашитѣ черноморски пристанища. — Тази конвенция въ този видъ, заимствувана. както се казва, отъ Сборника на секретнитѣ документи изъ архивата на руското министерство на вънщнитѣ дѣла, е апокрифна. Такава конвенция несжществува. Сключената въ дѣйствителность конвенция отъ по късна дата (юний 1902 г.) между военнитѣ министри на България и Русия, генералитѣ Куропаткинъ и Паприковъ, има по-ограничена цѣль. Тя гласи, че Русия поема задължението да ни защищава, ако Ромжния, безъ да бжде провокирана отъ насъ, ни нападне. На второ мѣсто конвенцията цели да попълне нашето въоржжение, като всичко необходимо за това ни се доставя на почекъ отъ рускитѣ военни заводи на фабрични цени. Съобразно съ това въ конвенцията не става рѣчь за нашитѣ черноморски пристанища, нито пъкъ за поставянието на всички наши въоржжени сили на разположението на Русия. Въ нея се само истъква, че главнитѣ щабове на двѣтѣ страни се сношаватъ непосрѣдственно по всички въпроси относящи се до въоржжението, мобилизацията и плана на операциитѣ. — Конвенцията бидѣ веднага ратифицирана. Рѣчь за вотирането ѝ отъ Н. Събрание не ставаше, нито пъкъ предъ видъ съдържанието ѝ можеше да става. Впослѣдствие по вината на българското правителство конвенцията остана мъртва буква. —

---

*) Вижь моята статия върху сѫщата конвенция въ „Наученъ Прегледъ", год. II, 1930.

* * *

Неблагоприятното международно положение, както на България тъй и на Сърбия въ 1904 г. даде поводъ да се почнатъ преговори между двѣтѣ държави, въ резултатъ на които се сключи на 30 мартъ 1904 г. особенъ съюзнически договоръ. Съ тоя договоръ се целеше запазването на двѣтѣ държави отъ външно нападение, и се подчертаваше солидарностьта на балканскитѣ славяни, включая и Черна Гора. По-специално договарящитѣ страни се задължаваха да улеснятъ прокарването на мюрцщегскитѣ реформи въ Македония. За арбитъръ въ случай на споръ личеше руский императоръ, евентуално Хагский арбитраженъ сждъ. — Този договоръ, таенъ по своето съдържание, се съпровождаше отъ другъ договоръ нарѣченъ „договоръ за приятелство“ съ разпреждания отъ економически характеръ. Между тѣхъ заслужва да спре вниманието ни исказаното отъ двѣтѣ страни пожелание да се дойде до митнически съюзъ между Сърбия и България. За реализирането на това пожелание, особенно поради настояването отъ българска страна, се почватъ слѣдната 1905 г. преговори за сключването на митническия съюзъ. И дѣйствително слѣдъ дълги перипетии формално съгласие по тоя предметъ се постига, но подъ изричната резерва отъ Сърбия, приета и отъ насъ, че,—договора нѣма да се внася въ парламентитѣ, а ще остане въ архивитѣ като единъ не подлѣжащъ на оповѣстяване исторически документъ, който би могълъ да се използува въ отдалечено бѫдъще, ако се създадатъ благоприятни условия.“

Въ края на краищата отъ всички тия съглашения неизлѣзе нищо. Напротивъ отношенията между двѣтѣ държави като-че-ли се влошиха И наистина въпрѣки характера на съюзническия договоръ като таенъ, секретаря на сръбския краль, въ качеството си кореспондентъ на чужди вѣстници, е ималъ кореспондентската слабость да го направи, въ сѫществената му часть, достояние на широката публика. Отъ друга страна българското правителство, въ разрѣзъ съ изрично поетитѣ задължения, внесе договора за митническия съюзъ въ Народното Събрание, което единодушно го гласува на 20 декемврий 1905 г. и съ това изложи злѣ Сърбия, икономически зависима отъ Австро-Унгария, предъ тая последнята. Тоя начинъ на дѣйствие подкопа и безъ това малкото взаимно довѣрие между двѣтѣ държави.*)

XXIII МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОСЪ

Слѣдъ признанието на Фердинанда за български князь, главния въпросъ, който поглъщаше вниманието на балканципа и на великитѣ сили, бѣше македонския.

Наистина не бѣха безъ значение и нѣкои други събития въ балканскитѣ държави. Но предъ важностьта на македонския въпросъ, тѣ всички отстѫпваха на вторъ планъ. Така въ 1889 година, Миланъ се отказа отъ престола въ полза на малолѣтния си синъ Александра, който слѣдъ преврата въ 1893 година и женидбата си съ Драга Машинъ презъ 1900 год., стана невъзможенъ и бидѣ убитъ въ 1903 год. Възстановената династия на Карагеоргевичитѣ подъ краль Петра даде възможность да се консолидира външната политика на Сърбия въ полза на съглашението, колкото и това да я излагаше на всевъзможни спѫнки, а особенно на стопански репресалии отъ австрийска страна. — Ромѫния имà да се разправя съ аграрни движения, съ нескончаемия еврейски въпросъ, съ режима на Желѣзнитѣ Врата, установенъ въ 1896 година отъ маджаритѣ, защото благоприятствуваше тѣхното производство и спѫваше вносътъ на балканскитѣ държави въ Австро-Унгария. — България крачеше по пѫтя на своята еманципация, като успѣ да сключи търговски договори съ редица държави и да започе съ тѣхъ своя самостоятелна търговска политика. Първия договоръ се сключи съ Австро-Унгария 1902 г.

---

*) Вижь обстойнитѣ обяснения по тия съглашения на зап. Генералъ Хр. Г. Хесапчиевъ, бившиий дипломатически агентъ въ Бѣлградъ, въ в. „Миръ“ броеве 8400, 8401, 9212, 9213.

Но, както казахме, все пакъ македонския въпросъ съсрѣдоточаваше погледитѣ на всички. Отъ мѣстенъ той придоби характеръ на общоевропейски въпросъ: той интересуваше не само Турция и малкитѣ балкански държави, но и великитѣ сили. На времени запазването на мира, евентуално избухването на война зависеше отъ него.

Македонския въпросъ води началото си отъ българския църковенъ въпросъ, отъ членъ десетий на фермана а по специално отъ Берлинския договоръ, който въ членъ 23 предвижда реформи за Македония. Въ първата си фаза той засѣгаше борбата на българитѣ за тѣхното еманципирание отъ Фенеръ, борбата между екзархията и патриаршията, между българи и гърци. До учреждаването на екзархията, сърбитѣ не участвуваха въ тази борба. У тѣхъ интересътъ къмъ нея се разви . по кѫсно, най-вече слѣдъ Берлинския договоръ. Въ втората си фаза македонския въпросъ бѣше предимно двубой между македонскитѣ българи и турската система на управление. Ако въ този двубой сѫ взимали участие и други елементи, то е било по-скоро на страната на турскитѣ власти, противъ домогванията на българитѣ. Въ първата фаза борбата се е водила въ името на принципа на народноститѣ, присаденъ на истокъ и деформиранъ споредъ психиката и схващанията на източнитѣ народи. Въ втората фаза борбата е била за извоюване политическа свобода, за еманципация отъ Цариграъ въ една при друга форма. Въ тая борба сѫ участвували, явно или прикрито, и съсѣднитѣ балкански държави. Въ това отношение най-малъкъ дѣлъ се пада на официална България: българския елементъ достатъченъ силенъ въ въ Македония, не е ималъ нужда отъ външна помощь. Отъ сѫщото гледище знаменателенъ е факта, че въ самия разгаръ на революционното движение, борбата отъ българска страна е била водена отъ чисто вътрешна организация, която не само, че е нѣмала нищо общо съ българското правителство, но дори е дѣйствувала открито противъ него. Нищо подобно не се наблюдава у гърцитѣ, а още по-малко у сърбитѣ, насадени въ Македония по искуственъ начинъ отъ сръбската официална пропаганда. За куцовласитѣ можемъ и съвсемъ нищо да не говоримъ, като елементъ слабъ и пръснатъ на малки купчини по Македония.

Борбата за политическа свобода е била подета отъ българитѣ. Въ началото се е говорило само за реформи въ духа на членъ 23 отъ Берлинския договоръ. По късно лозунгътъ е билъ за автономия. Че усилията на българитѣ сѫ се натъквали на отпоръ отъ турска страна е въ реда на нѣщата. Странното е, че поради съперничество и народностна неприязнь сжщото поведение сж държали и гърци и сърби. Тъй се обяснява, че българскитѣ освободителни движения сж срѣщали съпротива не само отъ турскитѣ власти, но и отъ сръбски и гръцки чети, гледани поради това съ добро око отъ турцитѣ. За гърци и сърби реформирането на Македония, а още повече даването ѝ автономия, е било равнозначуще съ изтъкването българския характеръ на областьта и съ нейното рано или кжсно присъединяване къмъ България. Отъ това гледище тѣ сж били солидарни съ домогванията на официална Турция. Въ настжпилата, при тази обстановка, безогледна борба помажду балканци, заедно съ идеята на народноститѣ е била погребана и идеята за балканската солидарность. За усилване на своитѣ позиции, гърцитѣ сж прибѣгвали до черквата, като сж считали всички „българогласни" патриаршисти за елини. Сърбитѣ, предъ видъ нищожнитѣ успѣхи на своята пропаганда, сж изтъквали, отъ една страна, неустановения ужъ характеръ на македонското славянско население, а най-вече, отъ друга, тѣ сж се мжчили да оправдаятъ проникването си въ Македония като диктувано отъ висшитѣ народни интереси на сръбското племе, което, обградено отъ мощната Австро-Унгарска империя отъ сѣверъ и западъ, е имало възможность да излезе на море само съ прошириението си до Егейския брѣгъ. Впрочемъ отъ Берлинския договоръ, а особенно отъ съглашението въ 1881 год. съ съсѣдната империя, тая насока въ сръбската политика е намѣрила опора въ самата Австро-Унгария. Задъ послѣдната вървѣла мълкомъ Германия, като отъ време на време е подчертавала само приятелството си съ Турция. По-малко сж интересували вжтрѣшнитѣ балкански борби Англия, освѣнъ когато, поради намѣсата на великитѣ сили, сж засѣгали прямо нейната обща политика. Сжщото горѣ-долѣ положение е заемала Италия, обезпокоявана отъ переспективата за евентуалния походъ на съюзницата и съперницата си Австрия къмъ югъ au delà de Mitrovitza. По-мжчна е била ролята за Русия. За нея безпорно Македония не е била размѣнна монета. Обаче, ако, отъ една страна, Санъ-Стефанския завѣтъ, а па и несъмнената правота на българската кауза, да сж я скланяли да поддържа изобщо нашитѣ домогвания, — поради блужденията на българската политика, а и загрижена да се не хвърлятъ сърбитѣ въ обятията на Австрия, тя на времени се е отклонявала отъ това становище въ полза на Сърбия. Нейната съюзница Франция, сама прямо не заинтересувана въ Балканския полуостровъ, е била всѣкога готова да подкрѣпи нейнитѣ схващания.

Дълго време антагонизмътъ на двѣтѣ констелации въ Европа — тройния и двойния съюзъ — е пречилъ да се предприеме какво годѣ въ полза на Македония. Но въ 1897 г. въ това отношение настава обратъ. Между Русия и Австрия, най-заинтересуванитѣ на Балканския полуостровъ държави, се забелѣзва едно замѣчателно сближение. Започнато отъ Голуховски, то продължава и презъ министерствуването на Ерентила дори до босненската криза. Сѣкашъ слѣдъ падането на Бисмарка Виенския дворъ прави опитъ да се еманципира отъ Берлинъ. На това сближение между Виена и Петроградъ се дължи реформната акция въ Македония. Въ него се криятъ допирнитѣ точки между двѣтѣ голѣми течения въ Европа. То сплоти великитѣ сили, а отъ опитъ се знае, че предъ тѣхното единодушие съпротивлението на В. Порта чезне. Въ 1901 год. българското правителство, което гледаше да обуздае движението у насъ въ полза на Македония, заяви на силитѣ, че ако не се въведатъ реформи въ Македония, съгласно членъ 23 отъ Берлинския договоръ, положението ще стане неудържимо. Така въ началото на 1903 год. се възвѣсти първата стжпка, която целеше подобрение въ управлението на общинитѣ. Заедно съ това на българското правителство се съобщи отъ Петроградъ, че първата стжпка ще бжде постепенно послѣдвана отъ други до пълното реформиране на Македония. Тая перспектива, която естествено не бѣше по угодата на Турция, не можеше да не влоши отношенията ѝ съ България. Тя хитро реагира като утвърди състоялия се по рано изборъ на Фирмилияна, до тогава сръбски архирейски намѣстникъ, за сръбски митрополитъ въ Скопие. Съ това тя гонеше двояка цѣль: като удовлетвори Сърбия, да я настрои противъ реформната акция започната по инициативата на България, а отъ друга, да спре минаването презъ нейната територия на македонски чети, които ограничени въ България бѣха направили постжпки да пренесатъ своята дѣятелность въ Сърбия. Това послѣдно обстоятелство, подкрепено съ нѣкои писменни данни, попаднали пори единъ случаенъ обискъ въ ржцѣтѣ на сръбското правителство и ловко използвани отъ него, рѣши въпроса. За да парализира успѣха на тая акция предъ В. Порта, на българското правителство оставаше само едно срѣдство — да се откаже отъ дѣлото на реформитѣ въ Македния, нѣщо което то по никакъвъ начинъ не можеше да стори. Въ очитѣ на България тогава и по-късно македонския въпросъ отъкултурно-народенъ се преобръщаше вече въ чисто политически: предъ освободителното движение черковнитѣ борби оставаха на заденъ планъ. Тъй се обяснява ржкополагането за митрополитъ на Фирмилияна въпрѣки протеста на българското правителство. Както и да е, дѣлото на реформитѣ продължи. Слѣдъ голѣмото Илинденско възстание (1903 г.), Голуховски и Ламсдорфъ се споразумѣха въ Мюрцщегъ да направятъ нова важна крачка въ тая посока. Изработената по тоя поводъ програма, наречена Мюрцщегска, имаше предъ видъ назначението отъ султана за петь години на единъ главенъ инспекторъ за тритѣ македонски вилаети и на двама цивилни агенти — единъ руски и единъ авсрийски, които да бдятъ за приложението на реформитѣ. Вънъ отъ това Мюрцщедската програма предвиждаше преустройството на жандармерията подъ ржководството на европески офицери, по който случай трѣбваше да се означатъ по-точно границитѣ на областьта, както и коренни реформи по администрацията и сждебното дѣло. Относително жандармерията прие се да се подѣли областьта на петь сектори: скопский предоставенъ на австрийцитѣ, битолский на италиянцитѣ, сѣрский на французитѣ, драмский на англичанитѣ и солунский на руситѣ. За германцитѣ не бѣше запазенъ никакъвъ секторъ. Това даде поводъ да се мисли, че Германия се дезинтересува отъ реформната акция. Споредъ Савинский, бивший руский министръ въ София*), Русия предупредила за своитѣ постжпки Германия и тая послѣднята била въсприела възгледа на Русия. Нѣщо повече: за мюрицщегската програма се е получило специално съгласие на импер. Вилхелмъ. Това поведение на Германия се обяснява отъ нейното желание, отъ една страна, да не страни отъ общата акция на великитѣ сили, а, отъ друга, да не се накърняватъ нейнитѣ особенно приятелски отношения съ портата. Все пакъ тя не е била съвсемъ безучастна въ реорганизацията на жандармерията, защото нейнъ офицеръ е билъ назначенъ за ржководитель на жандармерийската школа, току-що открита въ Солунъ. Върховенъ командантъ на жандармерията е билъ италиянския генералъ Ди Джиордисъ, ѣдъсл когото сжщата длъжность е заелъ пакъ италиянецъ генералъ Робилантъ. При опредѣление границитѣ на секторитѣ сж били исключени отъ македонската область казитѣ на северъ отъ Шаръ-Планина и крайнитѣ югозападни кази на Битолския вилаетъ. — За успѣшното приложение на тая реформа бѣше нужно да се обезпечи редовното исплащание заплатитѣ на служащитѣ. За тая цель на 9. V. 1905 година се отправи нова нота до Портата за да бжде областьта осигурена и въ финансово отношение. Съ рѣзка рѣшителность Портата възстана противъ тая реформа. За да се сломи нейната съпротива, трѣбваше силитѣ да прибѣгнатъ къмъ внушителна военно-морска демонстрация. Най-сетнѣ се постигна съгласие, като силитѣ приеха да се увеличатъ вноснитѣ мита съ 3% върху сжществующитѣ ad valor-ни отъ 8%. Именно вишъка отъ 3% служеше за специаленъ источникъ, отъ който се питаеше македонский приходенъ бюджетъ. Тази финансова реформа се постави подъ надзора на особенна европейска комисия. — Въобще всѣко нововъведение предизвикваше оживенъ протестъ отъ страна на Портата. Но въ края на краищата тя биваше принудена да отстжпи. Нищо не й помогна, че повидимому Германия се държеше на страна. Участието на Австрия, съюзница на последнята, стигаше. — Ето по какъвъ начинъ дѣлото на реформитѣ крачеше напредъ, макаръ медленно. За неговото привършване оставаше още да се пристжпи къмъ коренна реформа на администрацията и сждилищата.

---

*) Гледай „Recollections of a Russian Diplomatist" by Savinsky. London, 1927.

Но тая послѣдня реформа не можà да се осжществи, защото, между тѣмъ, цѣлото дѣло на реформитѣ бидѣ осуетено.

Причинитѣ на тоя неуспѣхъ бѣха различни. На първо мѣсто, отъ реформитѣ или по-добрѣ отъ медленното имъ прокарване не бѣха доволни македонцитѣ, а предимно водителитѣ на македонското революционно движение. Че гърци и сърби не бѣха очаровани отъ реформитѣ, предъ видъ на тѣхнитѣ домогвания, е близо до ума. Но рѣшаващата причина за окончателното пропадание на реформитѣ бѣше възникналото на ново съперничеството между двѣтѣ най-заинтересовани държави Русия и Австро-Унгария. Тъкмо, когато трѣбваше да се пристжпи къмъ реформирането на сждебното дѣло, Австрия успѣ да получи султанско ираде за свързването на босненската желѣзопжтна мрѣжа съ источнитѣ желѣзници презъ Санджака — отъ Увацъ до Митровица. На тоя проектъ се противопостави проекта за желѣзопжтно съобщение отъ Дунава до Адриатическо море т. е. отъ Кладово, презъ дето единъ мостъ оставаше да свърже Сърбия съ Ромжния, до Санъ-Джованни ди Медуа на албанския брѣгъ. Отъ политическо гледища тоя проектъ имаше преимуществото да раздѣли тройния съюзъ и да изтъкне за лишенъ пжть антагонизма между Австрия и Италия. Прочее, Портата нѣмаше защо да се противопоставя на проекта. Съ възприемането му тя само подхранваше съперничеството между двѣтѣ течения посрѣдъ великитѣ сили. И наистина, съглашението отъ 1897 г., на което се градѣха реформитѣ, предвиждаше, че участвуващитѣ въ него държвви се отказватъ да преслѣдватъ свои частни изгоди. Отъ това гледище дадената концесия Увацъ—Митровица въ полза на Австрия наруши съглашението, вслѣдствие на което старитѣ борби започнаха на ново и въ резултатъ реформната акция отслабна. Тоя моментъ използува Англия да предложи въ срѣщата между Едуардъ VII и Николай II въ Ревель новъ широкъ планъ за реформи, който въ сжщность парализираше особенното привилегирано положение, което заемаше Австрия, като една отъ най-заинтересованитѣ държави и което очевидно даваше пълна възможность да се постигне цѣльта съ общи усилия. Това съперничество на великитѣ сили подкопа изъ основа дѣлото на реформитѣ и тѣ бѣха умрѣли преди младотурската революция да имъ бѣше нанесла смъртенъ ударъ*)

XIX. МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ (1908 год.)

Младотурското движение, оформено въ патриотическото дружество „Итихатъ ве тераки“, имаше за цѣль свободното напредничаво развитие на Турция, вънъ отъ всѣко давление на европейскитѣ сили. Наистина, то бѣ насочено, на първо мѣсто, противъ деспотическия режимъ на султана, но и реформната акция въ Македония никакъ не му идеше на смѣтка. Събитията се стекоха така благоприятно за него, щото то можа̀ да ги използува едновременно и противъ султана, и противъ намѣсата на европейскитѣ сили. То детронира султана, като източникъ на злото и съ голѣмо тържество възвѣсти въвеждането на конституционенъ режимъ съ еднакви права и свободи за всички народи населващи турската държава.

Безъ да си даде отчетъ, или по-добрѣ, безъ да иска да си даде отчетъ за сѫщинскитѣ цѣли на новитѣ властелини въ Цариградъ, европейската дипломация, въ невъзможность да се справи съ македонската проблема, използува младотурската революция, тълкувайки я умишленно като коренна свободолюбива обнова на турския режимъ, за да дигне рѫцѣ отъ македонската реформна акция, като предостави продължението ѝ на надеждитѣ, според нея, похвати на Енверъ бей и другаритѣ му. Може да се каже, че това становище заеха безъ колебание всички велики сили. Самъ сѫръ Едуардъ Грей—английски министъръ на външнитѣ дѣла, слѣдъ младотурската революция се провикна: „македонския въпросъ ще изчезне съвършенно.“ Очевидно смѣтката му бѣше да измѣсти германското влияние въ Цариградъ. Единственна Русия, оттегляйки се отъ Македония, даде да се разбере, че това става временно съ цѣль да се види, какъ ще се прилага въ сѫщность новия режимъ възвѣстенъ отъ младотурцитѣ. Тъй или иначе на дѣлото на реформитѣ въ Македония, подето съ общи усилия и продължено въ разстояние на цѣли петь години, се тури окончателно край. Неспособна да реформира Турция, европейската дипломация трѣбваше малко по-късно да бжде нѣма свидѣтелка, какъ непосилната за нея проблема се рѣшава „съ кръвь и желѣзо". Другояче и не можеше да бжде, защото новия режимъ бѣше въ сжщность синонимъ не на „свобода и прогресъ", а на „туркификация."

---

*) Гледай: Col. Lamouche „Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918)“. Paris 1928. Сѫщо: R. Pinon L'Europe et l'Empire Ottoman“. Paris 1919. Гледай сѫщо моята студия „Реформната акция“ — Съвременникъ год. I кн. 2.

Младотурската революция даде поводъ за да се разрѣшатъ два назрѣли вече въпроси — независимостьта на България и присъединението на Босна и Херциговина къмъ Австро-Унгария. Много се писа за връзката между тия двѣ събития или по-добрѣ за задкулиснитѣ споразумѣния за една обща акция между Балплацъ и софийския дворецъ. Споменитѣ на послѣдния француский посланикъ при Виенския дворъ Дюменъ не потвърждаватъ това становище. Че България чакаше удобенъ моментъ за да прокламира своята независимость, е вънъ отъ всѣко съмнение. Но сжщо така не подлѣжи на съмнѣние, че и Австро-Унгария търсеше случай да тури край на своеобразното междудържавно положение на Босна и Херцеговина, като скжса послѣднитѣ нишки между Сараево и Цариградъ. Отъ това гледище връзка обективна между тия двѣ събития очевидно имаше. Но именно заради това тая връзка нѣма нужда да бжде резултатъ на едно предварително съглашение. Тъкмо напротивъ, като се има предъ видъ крупното значение на Австро Унгария, съюзница на Германия, всѣкога благоприятно разположена къмъ Турция, трѣбва да се приеме съ голѣма вѣроятность, че Австро Унгария е полагала всевъзможни усилия да локализира послѣдицитѣ отъ замислената акция за присъединението на Босна и Херцеговина, — отъ една страна, за да запази мира, а отъ друга, за да щади по-възможность чувствителностьта на Турция. Ето защо е твърдѣ приемливъ разказътъ на посланника Дюменъ, че въ Виена се старали всячески да въздѣйствуватъ върху князь Фердинанда, за да се откаже отъ намѣрението си да провъзгласи независимостьта на България. Обаче князь Фердинандъ, знаейки рѣшението на Балплаца относително Босна и Херцеговина, не само е отклонилъ тия внушения, но за да избѣгне впечатлението, че се поддалъ на вждицата на Австро-Унгария, като е послѣдвалъ нейния примѣръ, той е побързалъ да обяви независимостьта на България, за да предвари по тоя начинъ встжпването въ акция на дунавската монархия.

Изложенитѣ тукъ сжждения, основани на споменитѣ на французкия посланникъ Дюменъ, не се подтвърждаватъ отъ новитѣ публикации по сжщия въпросъ. Напротивъ тѣ сж напълно опровергаватъ отъ тѣхъ. Очевидно Дюменъ е ставалъ жертва на двоеличието на баронъ Еренталъ, тогава австроунгарский канцлеръ. Споредъ Уикамъ Стидъ*) Ерентальъ „съзнателно практикувалъ измамата“. Английския краль Едуардъ VII не се е стѣснилъ да каже, че на „думата на Еренталa невѣрва“. Не по-ласкаво мнѣние за него е ималъ и германския императоръ Вилхелмъ II, който въ своитѣ странични бѣлѣжки на рапортитѣ на германскитѣ посланници го е обсипвалъ съ най нелестнитѣ отрицателни качества. Спередъ новитѣ германски, английски, а па и австрийски официални публикации съвмѣстното обявяване на българската независимость едновременно съ присъединението на Босна-Херцеговина къмъ Австрия е било уговорено между князь Фердинанда и Еренталa презъ септемврийското пребиване на Фердинанда въ Виена и Пеща. Споредъ австрийската официална версия на Фердинанда било внушено да не се ангажирва въ авантюра (Македония), но да не испуща благоприятния случай (независимостьта). На 3-ий октомври 1908 г. съглашението е било отъ австрийска страна официално съобщено въ Парижъ и дѣйствително независимостьта бидѣ оповѣстена на 5 октомври., день преди австро-унгарската прокламация относително сѫдбата на Босна и Херцеговина. Сѫщото истъква и германский императоръ.**) Съ една дума нашето попредишно схващание трѣбва да бѫде изоставено, като неотговареще на изнесенитѣ по-нови данни

Казвамъ, че и двата въпроса бѣха назрѣли за разрѣшение. И дѣйствително, относително България може да се твърди, че по сѫщество тя бѣше независима. Така при последнитѣ приеми въ Петроградъ и Пеща, на българския князъ се направиха настоящи кралски почести. Оставаше, прочее, да се скѫса фалшивото рухо, съ което въ международно отношение се обличаше България. Ето защо актътъ отъ 6 септемврий 1908 г. въ Търново не бѣше изненада за великитѣ сили. За тройното съглашение, а специално за Русия, всичкия въпросъ се въртеше около едновременностьта на нашата акция съ акцията на Австро Унгария, която пораждаше съмнѣние, че между двѣтѣ държави сѫществува предварително разбиране. Русия, която ни освободи, не можеше да се помири съ мисъльта, че независимостьта си България ще дължи на нейната съперница Австро-Унгария, и то толкова повече, че въ такъвъ случай не бѣше изключена възможностьта България да влѣзе въ орбитата на послѣднята. Благодарение на ловкостьта на руския представитель въ София Сементовски-Курило въпроса се приключи благоприятно. Русия пое да удовлетвори съ извѣстни жертви отъ своя страна паричнитѣ искания на Турция и признанието независимостьта на България послѣдва първомъ отъ нея. България се съгласи да плати само 83 милиона лева срѣщу румелийския дългъ и откупуванието частьта на източнитѣ желѣзници въ наша територия. За тая сума съ $5^3/_4\%$ лихва се задължихме спрямо Русия, а Русия обезврѣди Турция въ размѣръ на 125 мил. лева, които приспадна отъ неплатеното още отъ освободителната война обевшетение.

---

*) Таймсъ, 20 Дек. 1929 г.

**) Гледай Гер. оф. публикации. Т 26—29 №№ 8994, 9026. Сѫщо Чарыковъ въ своитѣ спомени.

Малко по-шумно, но все пакъ гладко се привърши и втория въпросъ относително Босна и Херцеговина. Отъ всичко личи, че по сѫщество никой сериозно не протестира противъ инициативата на Австро-Унгария, защото на дѣло и безъ това Босна и Херцеговина бѣха престанали да съставляватъ часть отъ Турция. Само Изволски, руския министъръ на външнитѣ дѣла, се опита да използува случая за да обезпечи свободното преминаване презъ Босфора и Дарданелитѣ на руската черноморска военна флота, но безуспѣшно. Ерenталъ, австрийския канцлеръ, убѣденъ, че всичко ще мине безъ война, се възпротиви дори да оформи въпроса чрезъ една европейска конференция, както стана въ 1871 г. и се задоволи съ заплащането на Турция на една сума отъ два и половина милиона турски лири, срѣщу отстѫпенитѣ въ Босна държавни имоти, да получи въ особенъ частенъ договоръ нейното пълно съгласие за анексирането на Босна и Херцеговина. Отъ своя страна Италия, която сѫщо не гледаше съ добро око акцията на своята съюзница и съперница, успѣ да премахне поне сервитутнитѣ австрийски права върху черногорското крайбрѣжие, установени отъ Берлинския договоръ и съ това да вземе подъ единъ видъ своя протекция Черна Гора, сродена по рано съ Савойската династия. Само малката Сърбия дига презъ цѣлото време голѣмъ шумъ противъ Австрия, за да понижи впослѣдствие, когато забелѣза опасностьта, тона и да преглътне безъ ни най-малката компенсация горчивия за нейнитѣ вѫжделения хапъ — присъединението на двѣтѣ сръбски области къмъ съсѣдната империя. Смъртния ударъ на тия вѫжделения предстоеше да нанесе лелѣяната по онова време въ австрийскитѣ дворцови крѫгове мисъль за триализъмъ, като отъ югославянскитѣ земи се създаде равноправна на Цислайтания и на Транслайтания третя австрийска държава съ центъръ Загребъ, около който съ време да гравитира и самия Бѣлградъ. За сърбитѣ оставаше дилеммата или да разрушатъ австрийската империя или да се давятъ въ австрийското море.

Събитията презъ 1908—1909 година показаха още единъ пѫть пълната дисхармония между балканскитѣ държави и отсѫтствието на каква—годѣ обща балканска политика.

XX. ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА 1912—1913 ГОД.

Войната се предшествува̀ отъ първия сполучливъ опитъ за обща акция на балканскитѣ държави. Инициативата за това безпорно принадлежи на България и отъ части на сръбския държавникъ Миловановичъ. Най-първо, на 29. II. 1912 г. и то слѣдъ дълги преговори се постигна първото разработено и въ най-малки подробности съгласие между България и Сърбия, допълнено отподиръ съ военна конвенция и нѣколко съотвѣтни военни споразумѣния. Наскоро слѣдъ това (17/30 май 1912 г.) послѣдва общо съглашение между България и Гърция. Форменно съгласие съ Черна-Гора нѣмаше, а само устенъ обмѣнъ на мисли въ Виена между наши и черногорски първенци. На ѫсо черногорцитѣ заявили, че сѫ всѣкога готови за задружна акция противъ Турция, стига само да бѫдатъ улеснени парично отъ съюзницитѣ си съ по 0·50 лева на день за всѣкой въоръженъ войникъ. Сговоръ съ Ромѫнитѣ не се постигна — не защото нѣмаше у насъ желание да се сключи такъвъ, а защото ромѫнскитѣ държавници се отнесоха отрицателно спрямо двойния сондажъ отъ наша страна. Очевидно Ромѫния не искаше да влѣзе въ споразумѣние съ насъ и да се компрометира съ водение преговори противъ Турция, защото нѣмаше вѣра въ балканския съюзъ и считаше, че Турция е въ състояние да срази всѣка балканска коалиция насочена противъ нея.

Отъ великитѣ сили само Русия бѣше официално въ течение на нашитѣ преговори. Другояче и не можеше да бѫде, защото Сърбия и България се бѣха спрѣли на руския императоръ като арбитъръ при възможенъ споръ помежду имъ. Другитѣ съглашенски държави допустимо е да сѫ узнали нѣщо по косвенъ начинъ. Но съ голѣма вѣроятность може да се твърди, че държавитѣ отъ тройния съюзъ не бѣха въ течение на балканскитѣ преговори*). Постигнатото съглашение бѣше добрѣ посрѣщнато отъ Русия, която отдавна мечтаеше, особено за едно разбирание между България и Сърбия. Обаче въ Русия предполагаха, че нашето съглашение не цѣли да предизвика смущение на Балканския полуостровъ. Когато тѣ узнаха, че нашето намѣрение е да използуваме сключеното съглашение, като се опълчимъ противъ Турция и да предизвикаме отварението на трънливия източенъ въпросъ, въ Петербургъ се мѫчиха всячески да ни отклонятъ отъ това ни намѣрение. Но като видѣха, че това не помага, тѣ ни заявиха откровенно, че ако предизвикаме война, тѣ, при всичкитѣ си симпатии къмъ насъ, ще ни оставятъ на нашата собствена сѫдба, защото Русия не е готова за война и не я желае.

---

*) Гледай № 3540 отъ австрийската „Aktenpublikation" 1929.

Наистина тя ни е обѣщала помощь споредъ конвенцията отъ 1902 год., но въ сѫщность конвенцията не била въ сила, защото фактически България е осуетила приложението ѝ. Всичко което може да направи Русия за насъ, ще го направи по дипломатически редъ. Но и тоя рѣшителенъ отказъ на Русия не ни обезорѫжи поради двѣ важни съображения. На първо мѣсто, ние бѣхме свидѣтели на систематично изтрѣбление на българското население въ Македония. Отъ друга страна, войната между Турция и Италия, участница въ тройния съюзъ, ни се виждаше да представлява най-удобенъ моментъ за да се разчистятъ смѣткитѣ съ Турция. При тази обстановка тройния съюзъ бѣше парализиранъ по отношение на Турция, защото не можеше да се солидаризира напълно съ послѣдната. (Гл. писмото на князъ Бюловъ отъ 3. V. 1913 год.) Колкото за тройното съглашение, ние разчитахме, ако не на неговата помощь, то поне на неговитѣ симпатии и дипломатическа подръжка. Наистина опита ни да свържиме сѫдбата си съ Италия, тогава въ война съ Турция, за да не слага орѫжие, догдето ние бѫдимъ на военна нога съ послѣдната, не сполучи; но тозъ неуспѣхъ не ни отклони да слѣдваме предначертания си планъ. Установи се отпослѣ, като-че-ли Италия е очаквала да обявимъ война на Турция за да бѫде възможно сключванието на миръ помежду имъ! Важното за насъ бѣше, че споредъ тогавашното мнѣние на нашия генералитетъ, военнитѣ сили на четиритѣхъ балкански държави се считаха достатъчни да сломятъ турската съпротива. При това участието на Гърция въ съюза ни даваше надѣжда, че сключеното съглашение не ще се претълкува като нѣкой панславянски заговоръ и общественното мнѣние въ Европа ще бѫде на наша страна.

И тъй всичко бѣше готово за хвърляние на сѫдбоносния заръ. Но балканскитѣ държавници счетоха за свой дългъ да поставятъ въпроса на друга база и това въпрѣки прикритото съсрѣдоточение на турски войски въ Одринско. Въ една колективна нота тѣ обърнаха вниманието на хаотическото състояние въ Турция, на несигурностьта въ имотъ и животъ на християнското население и изтъкнаха, че е върховенъ дългъ на Портата, па и международно задължение, поето отъ силитѣ, да се введатъ коренни реформи въ управлението на Македония като автономна областъ. Наистина недавна европейскитѣ органи се оттеглиха отъ Македония, но това стана само временно, за да се даде пълна свобода на дѣйствие на младотурскитѣ властелини. Обаче тѣ доказаха своята неспособность, ако не и зла воля, да се справятъ успѣшно съ възложената имъ задача. За това въ заключение нотата настоява, щото новата реформна акция, която повелително се налага, да се повѣри на една европейска комисия, въ която да влѣзатъ и представители на балканскитѣ държави.

Високата Порта не намѣри за възможно да отстжпи. Не свикнала на подобни ноти отъ довчерашнитѣ си васали, които тя третираше като quantité négligeable, тя се почувствува засѣгната въ своето достоинство на велика сила и отговори съ обявяване на война.

Всичкия интересъ на войната се съсрѣдоточаваше въ Тракия, като главенъ театръ на военнитѣ операции. Тукъ въ кжсо време срѣдъ боя при Селиолу, паданието на Лозенградъ, а особно слѣдъ петдневното рѣшително сражение на фронта Бунаръ-Хисаръ — Люле-Бургасъ, турската войска, разбита, бѣ принудена да отстжпи въ безпорядъкъ задъ Чаталджанската линия. Успѣхи имаха съюзницитѣ и на второстепеннитѣ военни театри — сръбския, черногорския и гръцкия. Това застави съглашенската дипломация, която въ началото на войната, предъ видъ предполагамата турска побѣда, се придържаше о принципа на status quo ante bellum*), да го изостави и да заеме становището, че условията за миръ трѣбва да отговарятъ на военнитѣ успѣхи. Австро-Унгария и Германия неприятно изненадани отъ поражението на турскитѣ войски, държаха очаквателно поведение**). Все пакъ поради неизчерпаемитѣ източници, съ които разполагаше Турция, при мжчно привземаемата нейна главна позиция около Босфора и Дарданелитѣ, както и поради ограниченитѣ военни сили на балканската коалиция, която отъ нигдѣ не можеше да очаква помощь, по скорото сключване на миръ се явяваше наложително отъ гледището на добрѣ разбранитѣ интереси на балканскитѣ държави. За активиране на това схващание и за да се привлѣкатъ по възможности въ полза на съюза и централнитѣ държави, българското министерство, въ съгласие съ руския кабинетъ, изпрати предсѣдателя на камарата Д-ра Данева съ специална мисия въ Пеща, гдѣто тогава засѣдаваха делегациитѣ и гдѣто пребиваваше сжщо и виенския дворъ. Отъ думитѣ на императора и на престолонаслѣдника, както и отъ размѣненитѣ мисли съ министра на външнитѣ дѣла графъ Берхтолдъ можеше да се разбере, че и Австро-Унгария, по своитѣ консервативни тенденции всѣкога въ полза на мира, е съгласна да се ликвидира, съ изключение на Цариградъ и Тѣснинитѣ, съ цѣлото турско владение въ Европа. Отъ своя страна Австрия добавя, че се дезентересира отъ сждбата на Македония и Солунъ, обаче категорично заявява, че не ще допусне разширението на

---

*) Гледай депешата на Поанкаре отъ 19 септ. 1912 г. до посланника Камбонъ въ Лондонъ.

**) Гледай писмото на кн. Бюловъ отъ 19. II. 1913 г.

Сърбия до брѣговетѣ на Адриатическо море. Най-многото, на което тя може да се съгласи, е да й се обезпечи икономический излазъ презъ турска територия до нѣкое албанско пристанище. Най сетне, Австрия смѣта, че България трѣбва да даде и на Ромъния нѣкое обезщетение.*) Между тѣмъ неуспѣшната атака на Чаталджанскитѣ укрѣпления, както и появилата се холера въ редоветѣ на нашата войска, ускориха приостановяването на военнитѣ операции и почването на преговори за примирие. Преговоритѣ се водиха на самата фронтова линия. Нашата делегацая, състояща отъ председателя на камарата Д-ръ Данева, генералитѣ Савовъ и Фичевъ, представляваше освѣнъ България още и Сърбия и Черна-Гора. Само Гърция не повѣри намъ защитата на своитѣ интереси, а изпрати специална делегация. На чело на турската делегация стоеше военния министръ Назимъ паша. Слѣдъ нѣколкодневни преговори се постигна пълно съгласие между насъ и турцитѣ, а именно войскитѣ да останатъ на завзетитѣ отъ тѣхъ позиции, турцитѣ да снематъ обсадата па нашитѣ пристанища, а българскитѣ войскови влакове да минаватъ безпрепятственнно презъ одринската гара, заета отъ турцитѣ, безъ тия послѣднитѣ да иматъ право да снабдяватъ съ припаси обсадената одринска крѣпость. При протакание преговоритѣ за миръ това условие означаваше неминуемо капитулиране на Одринъ. Особенното въ примирието бѣше, че то не засѣгаше гръцкия фронтъ, тъй щото между гърци и турци войната pro forma продължаваше. При всичкитѣ ни усилия да убѣдимъ гърцитѣ да не се дѣлятъ, тѣ очевидно не искаха да влѣзатъ въ нашето положение и предявяваха искания неприемливи за турцитѣ и по тоя начинъ осуетиха сключванието на общо примирие. Това бѣше първата пробоина въ единния балкански фронтъ.

Споредъ примирието преговоритѣ за миръ трѣбваше да почнатъ слѣдъ десеть дни въ Лондонъ. И дѣствително на 3 ноемврий конференцията се откри отъ сѫръ Едуардъ Грей, английски министъръ на външнитѣ дѣла, въ английската столица. Въ нея бѣха представени Турция и четиритѣхъ балкански държави съ по три делегати. Нашитѣ бѣха Д ръ Даневъ, М. Маджаровъ м генералъ Паприковъ. Председателството се заемаше подъ редъ отъ първитѣ делегати на всѣка делегация. Покрай нея и едновременно съ нея засѣдаваше подъ председателството на сѫръ Едуардъ Грей и друга конференция отъ посланницитѣ на великитѣ сили, акредитирани въ Лондонъ. Първата и най-главната мѫчнотия, която трѣбваше да се преодолѣе, се касаеше до териториалния въпросъ. За да се запази единството на съюзенитѣ балкански държави, прие се да се иска отстжпването тѣмъ на цѣла европейска Турция, западно отъ една линия теглена отъ Черното до Мраморното море. За такава линия българската делегация предложи, по-скоро pro forma, линията Мидия—Родосто. Но тая линия не можеше да се поддържа сериозно, защото засѣгаше режима на Тѣснинитѣ, който посланнишката конференция настояваше да не се подлага на разискване. Българската делегация отстжпи прочие на линията Мидия—Еносъ, която тя считаше, че може и трѣбва да отстоява най-настоятелно. Другитѣ балкански делегации възприеха безъ разискване това предложение. Обаче В. Порта се оказа непреклонна и трѣбваше да се намѣси посланнишката конференция, да се подложи въпроса на Високия диванъ въ Цариградъ, та чакъ тогава и тя да даде официално съгласието си за отстжпването на Одринъ. — Втория въпросъ, по който станаха разисквания по-скоро между балканскитѣ делегации, се касаеше до Албания. Намѣсата на посланнишката конференция тури край на пренията и прие се, щото границитѣ и бждащата държавна организация на Албания да се предостави на посланнишката конференция*).

---

*) Гледай „Моята мисия въ Пеща," Съвременникъ, г. II, кн. 6.

Работата клонеше на привършване, когато се получи отъ Цариградъ извѣстие за нова революция: Назимъ паша убитъ, Кямилъ паша заставенъ да даде оставката си. Първата стжпка на новия кабинетъ, който гледаше да спечели популярность, бѣше да възстане противъ отстжпването на Одринъ. По неволя конференцията трѣбваше да прекжсне работитѣ си и войната почна наново догдѣто не падна и Одринъ, превзетъ съ приступъ отъ нашитѣ войски. Съ това бидѣ сломенъ отпора на турцитѣ, които впослѣдствие не правиха вече никакви мжчнотии по преговоритѣ. При все това послѣднитѣ пакъ се влачиха — тоя пжть благодарение на претенциитѣ на нашитѣ съюзници, които, фактически привършили войната, намираха смѣтка да ги протакатъ подъ предлогъ, че трѣбвало да предложатъ маса други въпроси за разглеждане и разрѣшение. Само България, на стража за съюзническа смѣтка съ цѣлата си вържжена сила на Чаталджа и Булаиръ имаше интересъ да се подпише часъ по-скоро мира. Тоя нейнъ интересъ съвпадаше въ случая съ възгледитѣ на посланнишката конференция. За това сжръ Едуардъ Грей, отъ името на послѣднята привика, безъ повече, делегатитѣ на балканскитѣ държави и имъ заяви, че тѣ или трѣбва да подпишатъ условията за миръ, изработени отъ посланнишката конференция, или пъкъ да напуснатъ Лондонъ. Тоя ултиматумъ подѣйствува и на 18 май 1913 г. мирътъ между Турция и балканскитѣ държави се подписа.— Ето главнитѣ негови постановления:

---

*) За преговоритѣ въ Лондонъ вижь мемоаритѣ на Поанкаре.

1) Отстжпва се на съюзницитѣ всичката досегашна турска територия въ европейска Турция на западъ отъ линията Еносъ—Мидия, безъ Албания, чиито граници и форма на управление ще бждатъ опредѣлени отъ великитѣ сили. (Чл. 2—3).

2) На сжщитѣ съюзници се отстжпва и о. Критъ. (Чл. 4).

3) Сждбата на турскитѣ острови въ Егейско море и на Атонския полуостровъ се предоставя за разрѣшение на великитѣ сили. (Чл. 5).

4). Уреждането на финансовитѣ въпроси произтекающи отъ войната се повѣрява на една международна комисия, засѣдаваща въ Парижъ (Чл. 6).

5) Въпроситѣ, касаюши се до военно-плѣнницитѣ, поданството и търговията ще се уредятъ съ специални споразумения. (Чл. 7).

И така дѣлото на коалицията, при координиранитѣ усилия на балканскитѣ държави, се привърши съ пъленъ успѣхъ — съ фактическото разгромяване на европейска Турция. Съ това балканскитѣ държави показаха за удивление на свѣта, че тѣ могатъ да бждатъваженъ факторъ въ европейския ареопагъ и че тѣмъ, може би, ще се падне за въ бждаще да играятъ главната роль за да се тури окончателно кръстъ на трънливия източенъ въпросъ.

XXI. МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

За съжаление сговора между балканскитѣ държави не трая дълго. Мнимата противоположность на тѣхнитѣ интереси, изтъквана въ особенности отъ тлетворния шовинизъмъ, подхранвана въ течение на едно почти столѣтие въ училищата, въ печата, както и въ обществено-политическия животъ въобще, твърдѣ скоро расклати основитѣ на сговора. Ако на времето си съглашението между балканцитѣ тури въ недоумѣние свѣта, защото знаейки балканската психика мнозина го считаха за мистификация, неговото разваляние не очуди никого. Мнозина очакваха да настжпи то съ сигурность. Тъй и стана.

А) Румжния.

Смѣтката на румжнскитѣ държавници за непреодолимата сила на Турция неизлѣзе вѣрна. Съ свѣткавична бързина старата турска империя бидѣ повалена подъ съкрушителнитѣ удари на българската армия. Това неочаквано събитие разтревожи Румжния, която като естественно послѣдствие отъ нанесенитѣ отъ насъ побѣди предвиждаше образуването на велика България. Таза перспектива съвсѣмъ недопадаше на румжнитѣ. Обаче да я осуетятъ, тѣ нѣмаха възможность. За това подъ предлогъ, че коренна промѣна на Балканитѣ неможала да се допусне безъ тѣхно съгласие, или по-добрѣ безъ конпенсации за тѣхъ, тѣ на нѣколко пжти се опитаха да ни внушатъ да възприемемъ този тѣхенъ възгледъ. Най-сетнѣ, прибавиха тѣ, тѣхния неутралитетъ, който билъ улеснилъ благополучния край на войната, трѣбвало да се възнагради. Въ самия разгаръ на войната България неможеше да реагира на тия подсѣщания. Слѣдъ примирието на Чаталджа румжнитѣ подновиха още по настойчиво своитѣ домогвания. За да има по-ясна представа за тѣзи искания, българското правителство натовари д-ръ С. Данева, на пжть за Лондонъ по преговоритѣ за миръ, да се отбие въ Букурещъ. Тъкмо по това време се отвареше румжнския парламентъ и краля въ тронното си слово много ясно подчертаваше тѣзи домогвания съ недвусмисленна заплаха, че иначе Румжния ще съумѣе да се обезпечи и по другъ начинъ. До сжщото заключение идеше и нашия делегатъ отъ разговоритѣ си съ първия министъръ Титу Майореско и съ краля. На кжсо румжнитѣ искаха една полоса отъ Добруджа на дължъ по цѣлата граница включая, разбира се, и Силистра. Безъ формални инструкции да преговаря, нашия делегатъ взе само актъ отъ тия домогвания, като се силеше да разубѣди румжнското правителство да не настоява на тѣхъ. И дѣйствителио тѣхното удовлетворение би било една болезненна ампутация, толкова по-чувствителна за България, че одържаната отъ нея съ грамадни жертви побѣда не се дължи нито на най-малката помощь — материална или поне морална, отъ страна на Румжния. Въ Лондонъ преговоритѣ продължиха или по-право започнаха по формаленъ редъ между Д-ръ Данева, отъ една страна, и Таке Ионеско и Н. Мишу, отъ друга. Слѣдъ много перипетии, особенно драматични подиръ революцията на Енверъ бей срѣщу Назимъ паша, тѣ свършиха безрезултатно. Хода на тия преговори представлява извѣстенъ интересъ, защото показва, какъ румжнитѣ, безъ сериозно обоснование на своитѣ претенции безскрупулно сж ги увеличавали или намалявали споредъ сгодата на политическия моментъ.*) Отъ наша страна, заставени по необходимость да правимъ жертви, ние сме предлагали да отстжпимъ, първомъ, двѣтѣ клинчета, които се вдаватъ въ румжнска територия, послѣ сме прибавили едно трижгълниче съ петь километра основа на морския брѣгъ, за да се създаде удобенъ хиндерландъ за Мангалия. Най-сетнѣ сме се съгласили да съборимъ всички укрѣпления около Силистра и да не издигаме нови по край границата. За куцовласитѣ въ Македония сме признали черковно-училищна автономия. Послѣднитѣ двѣ отстжпки бидоха възприети отъ румжнска страна, но по въпроса за граничното изправление неможа да се постигне никакво съгласие. Нови преговори по сжщия въпросъ се водиха въ София, но пакъ безуспѣшно. Най-напоконъ за разрѣшението на въпроса се намѣсиха великитѣ сили и въ една конференция на тѣхнитѣ посланици въ Петроградъ, подъ предсѣдателството на мин. на външнитѣ дѣла Сазонова, присждиха, безъ да ни изслушатъ, да отстжпимъ на Румжния града Силистра съ районъ отъ три километра, като послѣдната се задължава да обезщети всички, които би желали да се изселятъ. Но и тая тежка за насъ жертва задоволи румжнитѣ само привидно.

---

*) Гледай протокола отъ януарий 1913 г. подписанъ отъ Н. Мишу и Д-ръ Данева.

По тоя въпросъ, преди Петроградския протоколъ, Русия ни съвѣтваше да направимъ нѣкои отстжпки. Но особенно настойчива, за да се удовлетворятъ румжнскитѣ домогвания, бѣше Австро Унгария. Другитѣ сили държаха по-резервирано поведение. Антагонизма между двѣтѣ групировки въ Европа обяснява румжнския успѣхъ. Съюзница на централнитѣ сили, Румжния имаше право да расчитва на тѣхната подръжка. Но тя има подръжката и на съглашенцитѣ,—едно, защото послѣднитѣ скжпяха за запазването на мира и, друго, защото цѣляха да я отклонятъ постепенно отъ тройния съюзъ.

Б) Гърция *)

Въпрѣки договора. и отношенията ни съ Гърция не се развиваха нормално. Това полича въ преговоритѣ по примирието. Главния споръ се въртеше около въпроса, какъ да се раздѣли завзетата отъ турцитѣ територия. Нашето правителство стоеше на становището, че подѣлбата трѣбва да се извърши съотвѣтно съ бойнитѣ сили и понесенитѣ жертви отъ едната и отъ другата страна. Безъ да формулиратъ нѣкое контра-предложение, гърцитѣ настояваха да узнаятъ крайнитѣ наши отстжпки. Отговори имъ се, че България аспирира на естественнитѣ граници на българското плѣме съ естествения изходъ на море, какъвто представлява Солунъ. Извѣстно е, че нашитѣ войски стигнаха 24 часа слѣдъ вли-

---

*) За гръцко-българскитѣ отношения вижь Георгисъ Венширисъ: „Гърция отъ 1910—1920 г.“

зането на гърцитѣ въ Солунъ. Тъй като въоржжени турски сили наоколо нѣмаше, ние считахме съ право всички мѣстности на северъ и на истокъ отъ Солунъ заети отъ насъ. На западъ фактически заетата отъ насъ територия стигаше до Субоско надъ Воденъ. Но когато боеветѣ на истокъ се проточиха и ние трѣбваше да стѣгнемъ всичкитѣ си сили на Чаталджа и около Булаиръ, гърцитѣ почнаха, въпрѣки нашитѣ протести, неусѣтно да се ширятъ и пълзатъ около Солунъ и на длъжъ по бѣломорския брѣгъ по направление къмъ Кавала. Нѣщо повече; слѣдъ като нашитѣ завзеха тоя послѣденъ градъ, гърцитѣ дебаркираха войски по море на Ески Кавала и така прѣмо навлѣзоха въ окупираната отъ насъ зона. Недоволни и отъ това, тѣ тъкмѣха да се промъкнатъ къмъ Ceресъ, когато стана стълкновението при Ангиста и тѣ спрѣха по неволя. Тогава се заговори отъ гръцка страна за арбитражъ. Безъ да отхвърлимъ идеята, ние искахме да узнаемъ предварително, върху какво има да се произнеси арбитра, т. е. коя е спорната по между ни територия. До едно разбиране по тоя въпросъ не се дойде. Защото между тѣмъ избухна въоржженото стълкновение между съюзницитѣ, което тури край на преговоритѣ.

В) Сърбия.

Отношенията ни съ Сърбия бѣха подробно опредѣлени въ договора отъ 29. II. 1912 г. Споредъ буквата на тоя договоръ въ никой случай сърбитѣ не можаха да претендиратъ нищо на истокъ отъ линията теглена отъ върха Патарица до устието на Дринъ въ Охридското езеро. Мѣстностьта на северъ отъ тая линия до Шаръ планина образуваше тъй наречената „спорна зона“, сждбата на която се предоставеше за разрѣшение на руския императоръ. — При все това, още презъ есеньта на 1912 г. и по-късно стана ясно, че сърбитѣ, недоволни отъ договора, искаха да се отклонятъ отъ него. Презъ януарий тѣ ни направиха формално предложение въ тая смисъль. И понеже ние не можахме да се съгласимъ на това, тѣ се зеха да обосноватъ своето становище и отъ гледището на самия договоръ. На първо мѣсто, тѣ се опитаха да тълкуватъ чл. 7 отъ тайното съглашение въ смисъль, че цѣла Македония трѣбвало да се счита спорна зона — домогване очевидно несъстоятелно отъ гледището на самия текстъ. На второ мѣсто, тѣ подържаха, че договора трѣбвало да се счита за падналъ, защото сърбитѣ били ни дали по-голѣма помощь, отколкото той предвиждалъ. Истина е, че на вардарския операционенъ театръ ние разполагахме съ по малко войска, отъ колкото се имаше предъ видъ въ първоначалния планъ, а сжщо така и при

Одринъ имаше сръбски части, за които въ първоначалния планъ не ставаше рѣчь. Обаче това прегрупиране на бойнитѣ сили, съобразно съ концентрацията на турскитѣ войски, се установи отъ щабоветѣ на двѣтѣ армии по силата на чл. 7 отъ споразумѣнието отъ 19 юний 1912 г., който гласи: „ако ситуацията изисква да се усили българската войска на марицкия операционенъ театъръ и ако за операциитѣ на вардарския операционенъ театъръ не е нужно да се държатъ всички уговорени войски, тогава потрѣбнитѣ войски ще се пренесатъ отъ вардарския на марицкия операционенъ театръ и обратно“ Най-сетнѣ, сърбитѣ подържаха, че споредъ чл. 2 отъ тайното съглашение тѣ сж имали право да излѣзатъ на Адриатическо море, както ние сме имали право да се ширимъ отвъдъ Родопитѣ въ Тракия и понеже Австро-Унгария имъ прѣчила да се разпространятъ до морето, въ видъ на компенсация, трѣбвало сме да отстжпимъ часть отъ Македония. Въ сжщность договорътъ гласи, че България признава на Сърбия правото на територията северно и западно отъ Шаръ-Планина. Никога България не е оспорвала това право на Сърбия, но нигдѣ вь договора не стои, че тя е *длъжна да гарантира* на послѣднята всичкитѣ територии до Адриатическото море. И при все това делегатътъ на България въ Пеща презъ есеньта на 1912 г. по съюзническа солидарность се опита да склони Австро-Унгария да отстжпи на сърбитѣ свободенъ излазъ на море *) Каза му се, че въ случая може да се допусне само търговски излазъ. — Въ резултатъ отношенията между двѣтѣ страни се обтѣгнаха. Направения опитъ чрезъ лични преговаряния между първитѣ министри не успѣ. Оставаше още едно срѣдство — да се въздѣйствува на сърбитѣ чрезъ Русия. Ние и отъ по-рано знаехме, че руския кабинетъ, па и самиятъ императоръ, сж на мнѣние, че договорътъ е въ сила и че трѣбва да се приложи въ точность.**) Нужно бѣше само да тръгне въ правия пжть и Сърбия, т. е. да възприеме арбитража споредъ договора. Откровенно ние изложихме на Русия нашето тѣжко вжтрешно положение, което може да тласне страната въ крайность, ако въ скоро време не се разрѣши въпроса и Сърбия не приеме арбитража по договора. Това подѣйствува. Мин. съвѣтъ, подъ предсѣдателството на царя, рѣшава да се пратятъ строги инструкции въ тази смисъль на руския представитель въ Бѣлградъ. Въ отговоръ Пашичъ заявява, че е готовъ да възприеме българското становище,*) но понеже по рано се билъ ангажиралъ предъ скупщината да подържа нищожностьта на договора, той е длъженъ да иска отъ нея новъ вотъ на довѣрие. Предвижданията бѣха, че болшинството не ще бламира своя шефъ, както за това съобщаваше, споредъ свѣдѣнията на Гартвига, нашиятъ дипломатическиятъ представитель въ Бѣлградъ. Обаче, догдѣто да се произнесе скупщината, по заповѣдь на нашата главна квартира, — *безъ знанието на правителството***), послѣдва атаката на 16 юний, която осуети всѣко миролюбиво изравнение на спора. Наистина кабинета дезавуира дѣйствията на главната квартира и поиска да се продължатъ преговоритѣ и да се възложи спора на арбитражь. Обаче сърби и гърци, които по-рано сж се били разбрали помежду си противъ България и къмъ които се бѣха присъединили и румжнитѣ, отклониха това предложение, щомъ видѣха, че на бойното поле перевѣсътъ е на тѣхна страна и обявиха формално война на България. Това положение използуваха, отъ една страна, турцитѣ за да преминатъ, безъ повече, установената въ Лондонъ гранична линия и да завзематъ наново Одринско, а отъ друга, румжнитѣ за да навлѣзатъ въ оголената отъ войски дунавска България и да ни наложатъ отъ послѣ Букурещския миръ. Пресилата наддѣлѣ и България бидѣ лишена отъ по-голѣмата часть на своитѣ придобивки. Даже тя бѣ заставена да отстжпи въ мира въ Букурещъ, несправедливъ въ висша степень, споредъ думитѣ на лордъ Грей, и часть отъ старата територия заедно съ градоветѣ Силистра, Тутраканъ, Добричъ и Балчикъ — по линията Турски Смилъ-Екрене. Въ сжщия миръ Сърбия взе освѣнъ спорната зона и цѣла Македония безъ южната часть, която се отстжпи на Гърция. — България запази само източния кжтъ отъ Македония безъ естественния излазъ на море — Кавала. — Еднакво тѣжъкъ за насъ бѣше и Цариградский договоръ между България и Турция. Той ни задължи да повърнемъ на послѣднята цѣлото Одринско. Единственно Гюмюрджинско съ пристанището Деде-Агачъ, необходимо за сношенията ни по Бѣло море, остана въ наше владѣние.

---

*) Гледай депешата въ австрийската червена книга № . . . от . . ноемврий 1912 г. Вижь сжщо нотата на българското правителство отправена до Сърбия въ началото на юний 1913 г. Сравни статията ми: Мисията ми въ Пеща 1912 г. „Съвременникъ,“ г. II, кн. 6.

**) Гледай споменитѣ на Цемовичъ, споредъ който руския посланникъ Гартвигъ билъ заявилъ на сръбския престолонаслѣдникъ къмъ края на освободителната война, че руския императоръ при разрѣшението на сърбско-българския споръ щѣлъ да се придържа о договора. Сжщо и мемоаритѣ на Сазонова. Вижь подробности въ моята статия „Моитѣ ауденции у Николай II,“ „Сила“ бр. 18—19—20. 1922 г.

---

*) Гледай мемоаритѣ на ген. П. Пешича, който пратенъ отъ войводата Путникъ да придружава мин.-предсѣдателя Пашича въ Петроградъ на арбитражъ, пише, че е говорилъ съ послѣдния на 15 юний и че щѣли да тръгнатъ на 18 сжщия месецъ.

**) Вижь Richard von Mach: „Aus bewegter Balkanzeit“ 1879–1918. Berlin 1928, стр. 235: „Sawow erklärte, er habe den Befehl (за нападение на съюзницитѣ) nicht gegeben, sondern weitergegeben, nachdem der Zar versichert habe, dass auf den ersten Kugelwechsel zwischen Bulgaren und Serben ein österreichisch-ungarisches Korps die Donau überschreiten werde.“

Вижь сжщо размѣненитѣ телеграми между полковникъ Жостовъ, началникъ щаба на III армия и полковникъ Жековъ, началникъ щаба на II армия. *Жостовъ*: Даневъ заминава за Петербургъ на арбитражъ . . . малодушието е обладало всички . . . На всинца ни — народъ и армия, очитѣ сж обърнати къмъ васъ. Спасете го. Утрѣ може-бя ще е късно. Заповѣдь или развързване ржцѣ за това нѣма да получите. Сами трѣбва да си вземете свободата. Трѣбва да се дѣйствува немедленно. № 103, 16 юний 1913 г.“ *Жековъ*: Успокой се. Почваме днесъ. № 105, 16 юний 1913 г. *Жостовъ*: „Въ възторгъ сме. София безъ изключение ликува . . . Заклѣвамъ ви въ всичко свѣто, продължавайте безспирно, безъ да обръщате внимание даже и на заповѣди, ако тѣ искатъ спиране. № 105, 16 юний 1913 г.“

Вижь сжщо „Нашия отговоръ.“ 1923 г.

Букурешския миръ потжпка безогледно принципа на народноститѣ, за който по рано се бореха балканци и съ това нанесе непоправимъ ударъ на идеята за балканската солидарность. — Този резултатъ отговареше всецѣло на вжжделанията на австрийската дипломация, която всячески се стараеше да разсипе балканския блокъ и която слѣд. основателно считаше между-съюзническата война за пъленъ триумфъ на своята политика. По мжчно бѣше положението на Русия, рольта на която състоеше да посрѣдничи между спорящитѣ страни безъ да може да задоволи едновременно и двѣтѣ. Въ всѣки случай нейния представитель въ Бѣлградъ Гартвигъ дѣйствува много непредвидливо като даваше да се разбере, че договора отъ 29. II. 1912 може да претърпи иззѣстни измѣнения, когато негова длъжность бѣше още отъ самото начало да го тачи като ненакърнимо евангилие на сръбско-българското споразумѣние и рѣзко да отхвърли всѣка помисъль за промѣна. Отъ друга страна, слѣдъ 16 юний, руския кабинетъ недостатъчно вѣзко настоя въ Бѣлградъ да се спратъ военнитѣ дѣйствия и да се продължатъ преговоритѣ, макаръ вънъ отъ рамкитѣ на договора, както предлагаше българското празителство. Съ сжщата липса на енергия той е дѣйствувалъ и въ Букурещъ. Но съ нищо не е доказано да е насърдчавалъ ружнитѣ да нахлуятъ въ България.

XXII. СВѢТОВНАТА ВОЙНА.

Усиления темпъ на въоржженията, които неможаха да спратъ нито слѣдъ нарочно свиканитѣ за цѣльта двѣ Хагски мирни конференции, бѣше ясно указание за приближаващата се буря, която трѣбваше да се разрази върху Европа. Повече отъ съмнително е, да-ли можеше да се избѣгне катастрофата. Въ всѣки случай всичкитѣ умувания post factum, какво е трѣбвало да се предприеме за да се предотврати тя, сж везполезни.

На въпроса, кой провокира войната, може да се приеме, слѣдъ официалнитѣ публикации въ Берлинъ и Виена, предприети подиръ провалянето на срѣдноевропейскитѣ монархии, за най-близо до истината, че вината пада предимно на тия послѣднитѣ. Още презъ 1913 г. Австро-Унгария се тъкмеше да обнажи меча срѣщо Сърбия. Попрѣчи съюзницата ѝ Италия. Тъкмо за това въ 1914 год. послѣднята не бидѣ предварително увѣдомена за намѣренията на Австрия, както повелява съюзния договоръ. Убийството на австрийския престолонаслѣдникъ послужи прочее само за поводъ да се обяви войната, а не бѣше сѫщинската причина, която я предизвика. Вънъ отъ това знае се положително, че Русия не бѣше готова за война. При най малкото желание отъ централнитѣ сили да уравнятъ спора по миролюбивъ начинъ, нищо нещеше да попрѣчи да се избѣгне тя. Но именно такова желание липсваше въ Берлинъ и въ Виена. Най разнообразни предложения за запазване на мира, исходящи най вече отъ Англия, удряха о камъкъ.*) Въ всѣки случай характера на австро унгарския ултиматумъ, отправенъ до Бѣлградъ, означаваше неминуема война, ако и самъ Вилхелмъ II да бѣше заявилъ, че сръбския отговоръ е приемливъ за Австро-Унгария. Тая война неможеше да се локализира, защото не бѣше мислимо, Сърбия, която се движеше въ орбитата на съглашението, а по специално на Русия, да бѫде безъ повече предоставена на собственната си сѫдба. И така нападението на Сърбия отъ австрийска страна трѣбваше по необходимость да предизвика всеобща война. И така стана: войната избухна, защото нѣмаше другъ изходъ.

Първата неприятна изненада за централнитѣ сили бѣше отказа на Италия, тѣхна съюзница, да ги послѣдва. Въ Квиринала доказваха, че понеже, отъ една страна, Италия не бѣше предупредена отъ Австрия, а, отъ друга, обявената война се считаше нападателна, то casus foederis не билъ на лице и Италия има право да остане неутрална. По-късно когато неможа да се постигне съгласие, какъ да се плати този неутралитетъ, Италия застана открито на страната на съглашенцитѣ.

Съ помощьта приблизително на сѫщитѣ разсѫждения се изплъзна слѣдъ това и Румѫния отъ съюзнитѣ връзки съ австро-германцитѣ.

Ставаше очевидно, че свѣтътъ постепенно земаше позиции въ полза на съглашението противъ централнитѣ империи.

---

*) По-край нескончаемия брой издания и брошури вижъ Lichnowsky — „Auf dem Wege zum Abgrund"; Лордъ Грей офъ Фаллодонъ „Twenty five years 1892—1916"; С. Д. Сазоновъ, Поанкаре, Х. Каннеръ и пр.

За да се предпочете съглашението най-много подѣйствува страха предъ перспективата на германската хегемония. Това особенно важеше за Съединенитѣ Щати. Наистина заедно съ Германия на сцената се подвизаваше и Австрия, но за никого не бѣше тайна, че тая послѣднята нѣма свой обликъ, а бѣше само опашка на Германия. Въ общата прецѣнка за Турция и България не се държеше смѣтка. Тѣ бѣха quantités négligeables. —

Пита се сега, кой бѣше рѣшающий мотивъ за балканскитѣ държави да се поставятъ подъ знамето на едната или другата страна?

За Сърбия изборъ нѣмаше: нападната тя трѣбваше да влѣзе въ война съ Австрия, а слѣд. и съ Германия.

За Ромѫния важи най-вече обстоятелството, че веднага слѣдъ обявяването на войната тя се отказа отъ съюза съ централнитѣ държави. Този жестъ бѣше знаменателенъ, защото той свидѣтелствува, какъвъ вѣтъръ е вѣялъ въ Букурещъ, въпрѣки присѫтствието на престола на вѣрния Хохенцолернъ Каролъ I. На дъното на ромѫнската политика лѣжеше расчетътъ, че добрѣ разбиранитѣ румънски интереси диктуватъ да се върви съ съглашенцитѣ. Наистина Ромѫния закъснѣ съ намѣсата си въ войната, но това бѣше исключително по техническо-военни съображения.

Сѫщото поведение можеше да се очаква, че ще държи и Гърция, ако не бѣше краль Константинъ, зеть на германския императоръ, убѣденъ поклонникъ на германското военно искуство и на германската несъкрушима мощь. Трѣбваше безцеремонната интервенция на съглашенцитѣ да се парализира краль Константинъ, та да се тикне Гърция въ стария исторически пѫть.

По тоя начинъ всички наши съсѣди, наши неприятели отъ междусъюзнишката война, застанаха въ редоветѣ на съглашението.

Слѣдва-ли отъ това, че нашето мѣсто трѣбваше да бѫде въ противния лагеръ? Ни най-малко. Най-първо, когато България влѣзе въ война, Гърция и Ромѫния стояха още неутрални. На второ мѣсто, ако заедно съ съглашенцитѣ ратуваха и наши вчерашни неприятели, нима̀ не бѣха подъ знамето на централнитѣ сили турцитѣ, тѣзи вѣковни наши врагове, които преди двѣ години — подписитѣ имъ сложени въ Лондонъ още неисѫхнали — навлѣзоха въ нашитѣ предѣли и ни отнеха най-блгодатната землеѣлческа область, каквато бѣше Одринско. Прочее ако можахме да дружимъ съ тѣхъ, нищо не прѣчеше да тръгнемъ евентуално съ другитѣ наши вчерашни неприятели. — Нашия изборъ не е сѫщо тъй резултатъ на страха, че съглашенцитѣ могатъ да ни измамятъ съ своитѣ обѣщания, и че рицарство и добросъвѣстность има само у централнитѣ сили. — Не! Единственния мотивъ да тръгнемъ съ послѣднитѣ бѣше хипнозата предъ внушителния германски милитаризъмъ. Въ рѫководнитѣ крѫгове въ София бѣха убѣдени, че германцитѣ непремѣнно ще побѣдятъ. Тѣхната вѣра въ германското надмощие бѣше непоколебима. — Ето какъ може да се обясни, че България, безъ да влѣзе въ сериозни преговори съ съглашенцитѣ, бѣше предварително рѣшена да тръгне и тръгна безъ колебание подиръ Германия.*) — Само едно срѣдство можеше да отклони България отъ тоя гибеленъ пѫть, а именно активната намѣса на съглашенцитѣ у насъ преди да бѣхме се още опредѣлили. Защо не се е прибѣгнало до това крайно срѣдство, не може съ положителность да се установи. Въ всѣки случай едно е вънъ отъ всѣко съмнѣние: обяснението не трѣбва да се дири въ скрупулитѣ на англо-френцитѣ, които нагледно доказаха въ Солунъ, колко малко скѫпятъ за чуждия суверенитетъ. Може би това бездѣйствие да се крие въ скрупулитѣ на Русия като наша освободителка, а можи-би, — което е по-приемливо, въ нейната вѣра, че, каквото и да стане, освободената отъ нея България не ще насочи въ никакъвъ случай стрѣлитѣ си противъ руситѣ. —

Въ *заключение* трѣбва да се истъкне, че единъ видъ империалистична трѣска безъ огледъ на народностни принципи, съ потѫпкване на всѣка идея за балканска солидарность, бѣше обхванала всички балкански държави. И наистина въ договора съ австро германцитѣ ние си обезпечаваме не само сръбска Македония, но простираме рѫка и по цѣла источна Сърбия до Морава. Сѣкашъ въ тоя договоръ се рѣшава поскоро въпроса за заличаванието на Сърбия отъ картата на Европа, отколкото въпроса за нашето обединение. Тъй се обяснява, че въ него и дума не става за южна Македония. Ние не само мълкомъ дигаме рѫцѣ отъ нея, но се миримъ и съ мисъльта да отстѫпимъ на краль Константинъ Дойранъ и Битоля, — стига да се обяви той противъ съглашенцитѣ.

Отношенията между съюзницитѣ хвърлятъ ярка свѣтлина върху нашето бѫдаще, ако войната се свършеше въ полза на Германия. Особенния режимъ въ сѣверна Добруджа, спиранието на нашитѣ войски предъ Солунъ, въпроса за Маришката граница — всичко това свидѣтелствува, че за истинско обединение на българското плѣме рѣчь не може да става. Фигурантската роль, която игра България въ Брѣстъ-Литовската конференция, ни открива какво щеше да бжде нашето международно положение подъ сѣнката на велика Германия. Безогледния начинъ, по който се експлоатираше България презъ време на войната, показва, че ней предстоеше да играе една единственна роль — рольта на германска колония. —

---

*) Гледай исповѣдьта на бившия царъ Фердинандъ въ Neue Freie Presse отъ 22 II 1931 год.

Както и да е, но смѣтката излѣзе невѣрна: противъ германский милитаризмъ, който грозеше да даде пруский отпечатъкъ на всичко, възстана, може да се каже, цѣлъ свѣтъ и Германия бидѣ повалена заедно съ своитѣ съюзници.

България първа сложи оржжие. На това се дължи перспективата, която й се отваряше въ текста на солунското примирие, да запази своята териториална цѣлость и да има дори малъкъ изгледъ на гранични поправки въ своя полза. Окончателния миръ ни горчиво разочарова. Все пакъ на солунското примирие дължимъ да не бжде прегазена и опустошена нашата страна отъ съглашенскитѣ войски. —

Сключенитѣ мирни договори въ Парижъ бѣха особенно благоприятни за нашитѣ съсѣди. По територия и население тѣ се явяватъ днесъ като внушителни фактори. Всичко това се декретира безъ огледъ на минало, стопанска география, народностна идея, самоопредѣление на народитѣ и пр. Като-че-ли, колкото се приближаваме на истокъ, тѣзи съблазнителни лозунги губятъ своето високо значение. По отношение на насъ тѣ всички се замѣнятъ съ стария крутъ лозунгъ: vae victis!

За нещастие на България, въ момента когато се рѣшаваше нейната сждба, Русия липсваше отъ зелената маса, престижътъ на Уилсона съ прочутитѣ му 14 точки бѣше изблѣднялъ и, най-сетнѣ, застрашенитѣ французки интереси на Рейнъ и италиянския sacro egoismo ни лишиха и отъ малката подрѫжка на Франция и Италия по брѣговетѣ на Бѣло море. И тъй България бѣше задължена да испие до дъно горчивата чаша на поражението. Посѣгнаха на старата й територия, отнеха й излаза на море, обрѣмениха я съ непоносими тяжести — финансови, стопански и политически.

Отъ балканската солидарность не остана ни поменъ. Ископаха се непроходими бездни между България и съсѣдитѣ й. Тържественно признатитѣ права на меншинствата, които имаха за цѣль да запълнятъ колко-годѣ тия бездни, оставатъ писани само на книга. Фактически отказватъ даже да има българи въ Македония!...

Нашата надежда е въ съзидателната работа на народа и въ вѣрата му, че все пакъ правдата не умира, че съ време тя ще възтържествува, като помете всичко насилническо а слѣд. и нежизнеспособно, което по настоящемъ ни тѣгне и гнети.

Расковничето же за безпечното бѫдаще на балканцитѣ е въ несъкрушимата истина, че ще трѣбва да се намѣри една формула, еднакво приемлива за всички балкански народи: Другояче балканизиранието на Балканитѣ ще свърши, може би, съ опропастяването на всички.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.
I. Уводъ 3
II. Положението на Турция въ началото на 19-столѣтие. 4
III. Балканскитѣ държави до Кримската война 6
    а) Освобождението на Сърбия —
    б) Освобождението на Гърция 10
    в) Румѫния 15
    г) Черна Гора 18
    Заключение 19
IV. Кримската война и Парижкия миръ 20
V. Балканскитѣ държави до освободителната война 27
    а) Румѫния —
    б) Сърбия 35
    в) Черна Гора —
    г) Гърция 82
VI. Възстанието въ Херцеговина 53
VII. Сръбско-турската война 56
VIII. Цариградската конференция 67
IX. Освободителната война и Санъ-Стефанския договоръ 70
X. Берлинския договоръ и изпълнението му 77
    а) България 78
    б) Румѫния 80
    в) Сърбия 81
    г) Черна Гора 82
    д) Гърция —
XI Въ надвечерието на Пловдивския превратъ 85
    а) България —
    б) Източна Румелия 90
XII. Революцията въ Южна България 92
XIII. Сръбско-българската война 95
XIV. Развѣската на румелийския въпросъ 98
XV. Абдикацията на Батемберга и избора на Фердинанда 100
XVI. Гръцко-турската война 104
XVII. Военна конвенция между Русия и България 1902 г. Сръбско-българскиа съглашения и преговори 1904—1905 г. 105
XVIII. Македонския въпросъ 107
XIX. Младотурската революция 113
XX. Освободителната война 1912—1913 г. 117
XXI. Междусъюзническата война 122
    а) Румѫния —
    б) Гърция 128
    в) Сърбия 125
XXII. Свѣтовната война 128
    Заключение 131
